

10916

9/1/1899

9/1/1899

9/1/1899

491.99-8

9-55

1918p

1005-10

491.542/81
9-61

9-55

ԿՈՎԿԱՍԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՀՈԳԱԲԱՐՁԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
ԿԱԴՄԻՑ ԹԱՅԼԱՏՐԻԱԾ Է ՈՐԳԵՍ ԴԱՍԱԳԻՐԲ

ԿԱԶՄԵՑԻՆ
ԱՐՇԱԿ ԶԻԼԻՆԿԱՐԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ ՌԱՇՄԱՃԵԱՆ
ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

1006
28460

Ինքնուրույն, փոխադրած յօդածանքի եւ գիտական արտաստու-
թեան իրաւունքը վերապահեալ է:

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԻՊ

Ե Ր Ե Ի Ա Ն
Տպարան «ԼՈՅՍ» Բէհրուդեան փող. № 12
1 9 1 8

10916

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս Ք

Դասընկերն առաջին հրատարակութիւնից սկսած ձեռագրի գործածութեանն առանձին տեղ տւեց, հիմնւելով ներկայ էքսպերիմենտալ մանկավարժութեան պահանջներին վրայ և առաջին անգամ Դասընկերն էր, որ Ա, Բ, Գ և Դ տարիներին մէջ ձեռագրին առանձին բաժին յատկացրեց՝ յարմարեցնելով ծխ. դպրոցների պահանջներին:

Այս անգամ Դասընկերն առանձնապէս ուշք է դարձնում շարադրութեան նիւթերի վրայ: մի խնդիր, որը ոչ միայն մեղանում, այլ և բոլորական երկրներում բազմատեսակ քննադատութեան նիւթ է դարձել և մինչև օրս վերջնական լուծումն չէ ստացել: Այս առթիւ առաջարկում են բազմապիսի ձևեր, որոնցից, մեր կարծիքով, ամենապարզ տեսակները կարող են համարւել մանկական նամակները և պարզ, մեղմօրէն պատկերները: Այդ հիման վրայ Գ և Դ տարիներում մենք գրել ենք ձեռագիր նամակների նմանութիւն, որտեղ աշակերտը պարզ կը նկատէ, որ նամակի նիւթ կարող է լինել այն ամենը, ինչ առօրեայ կեանքում իր հետ պատահում է և ինչ որ ինքն իր մօտիկներին տեսնելիս պէտք է բանաւոր հազորդէր: Այստեղ աշակերտը ոչ յօդւածի բառերին և ոչ էլ ուսուցչի պահանջին գերի է դառնում. նա ազատ է իրեն յայտնի բառերը, դարձւածքները գործածել, որոնց ուղղագրութեանը ծանօթ է:

Բնականաբար այս ձևն հեշտ է, ինքնուրոյն, աշակերտի համար հետաքրքիր, ուղղագրութեան և բովանդակութեան տեսակէտից արդիւնաւէտ:

Նման առաւելութիւններ ունեն նոյնպէս և այն պարզ պատկերներն, որոնց մէջ գործողութիւնները փոփոխւելով՝ աշակերտին ազատ դիտողութեան, մտածողութեան և ստեղծագործութեան նիւթ են տալիս:

Այստեղ էլ աշակերտն իրեն ցանկացածի նման կ'արտայայտէ, առանց գրքի կամ ուսուցչի կաշկանդումների: Այս տեսակ պարզ շարադրական վարժութիւններից յետոյ՝ նոր կարելի է անցնել զուգընթացաբար շարադրութեան միւս տեսակներին—այն է, սովորած յօդւածի բովանդակութիւնը գրել, ճանապարհորդական զբօսանքները նկարագրել, ազատ շարադրել և այլն:

28460

+

1. Աշակերտի յիշատակարանից

Ամառուայ արձակուրդը վերջացաւ. այսօր սկսուեմ է դպրոցական նոր տարին. Գրքերս պայուսակիս մէջ կապելով, ուրախ ուրախ դուրս եկայ դպրոց գնալու: Հայրս երբ ինձ տեսաւ, կանչեց իւր մօտ և ասաց.— Սիրելի Հենրիկօ, շատ լաւ ես անում, որ այդպէս զւարթ դպրոց ես գնում. գնա, սիրելիս, գնա և մտածիր. որ այժմ ամենքն էլ ուսանում են: Ամբողջ օրը չարաչար աշխատելուց յետոյ՝ բանւորներն երեկոյեան դպրոց են գնում: Կանայք, չունեոր տղաներն ամբողջ շաբաթն աշխատելուց յետոյ՝ կիւրակի օրերը վարժարան են գնում: Զինւորներն իրենց վարժութիւններից տուն դառնալով՝ իսկոյն տետրակ ու գիրք են վերցնում: Համբերն ու կոյրերը, մինչև անգամ բանտարկւածները, գրել կարգալ են սովորում:

Առաւօտեան դպրոց գնալիս մտածիր, որ այդ ժամին այս քաղաքում քեզ նման երեսուն հազար մանուկ է գնում ուսանելու: Երեակայիւր բոլոր երկրագնդիս անհամար երեխաներին, որոնք նոյն ժամին դպրոց են գնում: Գնում են գիւղերի, մեծ ու փոքր քաղաքների տղաներն ու աղջիկները: Մմենքն էլ գրքերը բռնած, հազար տեսակ հագուստներով, տարբեր լեզուներով և բոլորն էլ գնում են սովորելու: Այո, միլիոնաւոր մանուկներ շտապում են բռն սովորել: Սիրելի Հենրիկօ, եթէ այս շաբաթում դադարէր, մարդկութիւնը նորից բարբարոսութեան մէջ կ'ընկնէր: Այս շաբաթում է աշխարհիս յառաջագիմութիւնը, յոյսն ու փառքը:

Զօրացիր, անհուն բանակի փոքրիկ զինւոր: Գրքերդ են քո զէնքերը, դասարանն է քո գունդը, պատերազմի դաշտն է ամբողջ աշխարհը և լուսաւորութիւնն է յաղթանակդ: Ուրեմն մի վհատիր ու կտրիճ կաց, իմ Հենրիկօ:

Աս ԲԲ ԳԳ ԴԴ ԵԵ ԶԶ ԷԷ
 ԸԸ ԹԹ ԺԺ ԻԻ ԼԼ ԽԽ ԾԾ
 ԿԿ ԺԺ ԶԶ ԸԸ ԺԺ ԹԹ ԶԶ
 ԿԿ ԶԶ ԹԹ ԶԶ ԽԽ ԶԶ ԹԹ
 Աս ԶԶ ԹԹ ԹԹ ԽԽ ԽԽ ԽԽ
 ԲԲ ԹԹ ԹԹ ԹԹ ԹԹ ԹԹ ԹԹ

ա բ գ դ ե զ է լ լ լ լ
 զ կ լ լ լ լ լ լ լ լ լ
 լ լ լ լ լ լ լ լ լ լ

Անգրապի

Երբեք չի կրնա լինել
 Ես ապրանքիս իրական,
 Միայն, գրապիս զոմ պարունակի,
 Լապանակում ի՞նչ չի, բաղնակի:
 Ահ, գրապիս զիցուն որբիս,
 Մի լապանակի միայն ապի-

Մի մի լինի ինչ ինչիս լապանակ,
 Մի մի լինի ինչ ինչիս լապանակ,
 Ես ինչ լինի ապրանքիս,
 Ապրանքիս լինի, լապանակ,

Որ լինի կայանիս է
 Ապրանք լինի լինի,
 Ես ապրանքիս, իս ապրանքիս
 Ապրանքիս, պարունակի:
 Ես ապրանքիս, լինի լինի,
 Ապրանքիս լինի ապի,
 Ես ապրանքիս ապի կայանիս,
 Ես իս կայանի կայանիս
 Ես ապրանքիս, լինի լինի
 Ես ապրանքիս լինի լինի լինի

Այ՛ դու, սապ ի՞նչ Բրնակ քե՛րկ,
 Բի՛լ քե՛րկ ի՞նչ Կրակուր, Բի՛լ քե՛րկ ի՞նչ
 Փոխարէն քե՛րկ մի գրի՛լ քուր.
 Արուն՝ դու սապ, քուր, իմըրում ի՞նչ,
 Ինչ քուր՛ք քոյգ քե՛րկ,
 Ուր ամիկը գրաւը ի՛նչ... սուրըրը՛ր, պարունը՛ր:

3. ԹԹԶՈՒՆՆԵՐԻ ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչո՞ւ են տեղափոխւում թռչունները:

Աշունը հասնելուն պէս թռչունների մէջ մի տեսակ իրարանցում է նկատւում:

Ամառային գարձութիւնների մէջ մենք բոլորովին չենք նկատում, թէ ինչպէս ուրախ թռչունները կամաց-կամաց դադարում են երգելուց: Անտառները, մացառներն ու դաշտերը դեռ չեն դատարկւել, այնտեղ թէև թռչուններ շատ կան, բայց նրանք միայն ձուլողում, մոլորւածի նման դէս ու դէն են ընկնում, կարծես թէ երգելը մոռացել են: Շատերը մինչև անգամ թագ են կացել:

Մինչև այդ ժամանակ, դրանք իրանց գործը կատարեցին, ձագուկներ հանեցին և մեծացրին: Այժմ էլ պէտք է փետուրներ փոխեն: Փետուրները մաշւել են, հարկաւոր է հին զգեստը հանել և փոխարէնը նորը, աւելի տաքը հագնել: Ահա դրանով են զբաղւում թռչունները ամառային կէսից սկսած: Հնացած փետուրները մէկը

միւսի ետեից թափւում են, թռչունները նիհարում են, դառնում ջղային և վախկոտ: Նրանք թշնամիներից թագնւում են, զգում են իրանց թուլութիւնը և նրանք շատ լաւ են հասկանում, որ ոչ միայն երգելը, այլև մի փոքրիկ ծաւունն անգամ կարող է իրանց մատնել, թշնամու ճանկը գցել:

Այսպէս, մի երկու-երեք շաբաթւայ ընթացքում թռչունները թափում են իրենց հին փետուրները և դրանց փոխարէն նորերով են ծածկւում: Շատ թռչունների այդ նոր զգեստի գոյնը բոլորովին տարբերւում է գարնանայինից: Գարնանային զգեստի գոյներն այնքան ճոխ են, որ մարդու աչքն են շլացնում, մինչդեռ աշնան համեստ հագուստը լինում է գունատ, մոխրագոյն: Կան թռչուններ, որոնց փետուրներն առաջ սև են լինում, իսկ աշնանը դառնում են սպիտակ:

Յայտնի է, որ աշնանը խոտերը դալկանում են, ծառերի տերևները դեղնում և թափւում են, անտառներն ու դաշտերը մերկանում են... Թշնամու սուր աչքերից ձրտեղ կարող է թագ կենալ մեր բազմեքանդ թռչնակը: Ուրեմն թռչունների աշնան հագուստը իր գոյնով որքան համեստ լինի՝ այնքան նա օգտակար է. նա որքան աւելի նմանի դեղին տերևին, դալկացած խոտին, գետնի գոյնին՝ այնքան աւելի ձեռնտու է թռչունի համար: Ահա այդ է թռչունների գունափոխելու պատճառը: Աշնան հագուստով զգեստաւորւած թռչնիկներն աւելի աշխոյժ են և հոգատար: Փետուր փոխելու ժամանակ նրանք սաստիկ թուլանում են. բայց երբ նորից փետրաւորւում են, այնուհետև նրանց ախորժակը բացւում է, կարծես՝ ծանր հիւանդութիւնից նոր են առողջացել:

Կերակուր ձեռք բերելու համար թռչունները պէտք է շարունակ դէս ու դէն ընկնեն, իսկ խոտերի և տերևների մէջ ունեցած բներն էլ հետզհետէ կորցնում են, դրա համար պէտք է կրկնապատկեն իրանց աշխատանքը, որպէսզի նոր, ապահով բնակարան գտնեն: Սակայն նրանց թշնամիներն էլ քնած չեն, նրանց ախորժակն էլ բացւել է և ամեն կերպ աշխատում են նրանց որսալ:

Պաշտպանելու համար թռչուններն ուղեն չուզեն, պէտք է ընդհանուր ոյժով դիմադրեն. այդ պատճառով դարնանը ջուկ-ջուկ ապրող, նոյնիսկ միմեանց յետ կուող թռչուններն աշնանը նորից հաշուում, բարեկամանում են, մի տեղ են խմբում և երամներ են կազմում:

Փոքրիկ երամին հետզհետէ միանում են երկրորդը, երրորդը, չորրորդը, հինգերորդը և այլն... Նրանց վրայ նայելիս մարդ զարմացած մտածում է, թէ որտեղից էլան: Այս բազմաթիւ թռչուններն անտառների, դաշտերի, մարգագետինների վրայով անցնելիս այնպիսի կարգ ու կանոն են պահում, նշալէս հմուտ զինւորները զօրախաղի ժամանակ:

Եթէ թռչնիկն իր համար կերակուր է որոնում, նա չի տեսնում, թէ իր շուրջն ինչ է կատարւում և թշնամին շատ հեշտութեամբ կարող է նրան որսալ: Բայց երբ երկու, երեք կամ մի քանի թռչուններ միասին են լինում՝ այն ժամանակ նրանցից մի քանիսը կերակուր են որոնում, միւսները պահապան դառնում: Այս կերպ աշխատանքն իրանց մէջ բաժանելով՝ նրանք կարողանում են վտանգից աւելի հեշտութեամբ ազատել: Սա փոխադարձ օգնութեան ամենահասարակ օրինակն է, որ պատահում է թէ թռչունների և թէ կենդանիների մէջ:

Ահա դրա համար են թռչուններն աշնանը միասին հաւաքւում: Բացի դրանից, աշնանը պաշարը հետզհետէ սպառւում է, քաղցած թռչունների երամները կերակուր ճարելու համար առաւօտից մինչև երեկոյ շարունակ թափառում են այս ու այն կողմ: Վերջապէս նրանք կարող էին սովամահ լինել, եթէ երկար սպասէին: Բայց նրանք՝ այդքան էլ անխելք չեն... Այդ սարսափելի վիճակին չհասնելու համար՝ օր առաջ թողնում են իրանց հայրենիքը և չւում են օտար երկիրներ: Իւրաքանչիւր երամի մէջ կան մի քանի ծեր և փորձեալ թռչուններ, որոնք շատ ու շատ անգամ չւել են ուրիշ տեղ ձմերելու համար:

Ահա, այդպիսիները դառնում են երամի առաջնորդը:

Նրանք ծանօթ ճանապարհներով տանում են երամը: Նրանց հրամանով երամն երբեմն երբեմն կանգ է առնում մի տեղ կերակուր ճարելու, մի ուրիշ տեղ ջուր խմելու կամ գիշերելու:

Երբ առաջնորդը յոգնում է, նրան փոխարինում է միւսը, սրան էլ երրորդը և այլն: Այսպէս են անում և իջևանած տեղերում, այսինքն երբ թռչունները կերակուր որոնելով են զբաղւած՝ առաջնորդները հերթապահ պահապանների դեր են կատարում: Կան այնպիսի տեղեր, որտեղ թռչունները սիրում են մի քանի օր կանգ առնել, մինչև որ վատ եղանակը նրանց այդ տեղերից էլ հեռացնում է: Սրա հակառակ կան այնպիսի տեղեր էլ, որտեղ երամն երբեք չի իջևանում:

Այս բանն ամեն մի որսորդի, ամեն մի թռչնորսի քաջ յայտնի է, իսկ բացատրել շատ հեշտ է: Առաջնորդներն, առանց նախապէս տեղեակ լինելու՝ իրանց երամը չեն բերի այս կամ այն տեղում իջևանելու: Նրանք մանկութիւնից սովորել են իրանց առաջնորդ հայրերից, թէ որ տեղն է օգտաւէտ, որը պաշարեղէնով առատ: Եւ այդ տեղեկութիւններն անցնում են սերունդից սերունդ, ցեղից ցեղ:

Արի՛ւն Արամ !

Դու իշխող վարժուն ներկայութեամբ
անպարկաս վերաբերւիցիր զէպի ծայրոյ-
նայրութեանդ դանակի պէս սիրտս խո-
ցից: Թարեմէր առաջ ծայրոյ ամբողջ

գիշեր անկողնիդ վրայ խռնարեամ, ակամեզ
էր զնում շնորհութեանդ և սրբասրբութի
լայ էր լինում: Եւ դու այժմ նրան
վշտացնում ես-վշտացնում ես ծորոյ:
Զսիր, որդիս, ու մարտի լաւ պատեր.
գուցէ դու էլ դառն օրեր ունենաս

բայց ամենադառն աչե կը լինի, իրք ծորոյ
գիրկման իզկէս: Զանգիստ շկայ աչե
ճարդուն, որ ցատկերէ է իր ծօր սիրտը:

Թողոր զղումիդ, բողոր աղաղումիդ, բո-
լոր ակնածութեանդ զուր կ'անցնեն:
Եւրդոյ միւ անգիստ շի քալ: Զայ
նրան, ով որմասկոխ կ'անէ ճայրակման սցո-
սուրք սէրը: Ան միւ սիրուն ի՞նչ, որդիս
իմ, դու ես կ'անեմ յոյսը. ասկայ
լաւ է միւ. Դուստ փնտմ, իմե ասկայս:
Թո անց

5. Աշխան երգերից

Խոր ձորակում, աշնան օրերին
Հալիս է տխուր լացը առաւել,
Անցնում է դաշտերն անապատային
Եւ անարձագանք մարում մեղմակի:

Նա հեկեկում է վաղանցուկ դարնան
Ոսկեղէն օրեր, շքեղ հրապոյր,
Նա հեկեկում է, թէ ինչպէս մեռան
Ծաղիկ ու կանաչ, սէր, հրճւանք և բոյր:

Ո՞ւր է այն օրը, երբ իր ափերին
Մեխակն ու շուշան զերդ անուշ քոյրեր,
Մէկ-մէկու փարած զուրգուրում էին
Ու շուրջը լցնում երկնային բոյրեր:

Ո՞ւր է այն օրը, երբ ճառագայթած
Փայտն էր ծաղկի ողջունում իրեն,
Եւ եղէգներէ խումբը դալարած
Այիքներն էին փարում քնքօրէն:

Այժմ էլ չկան... միայն իր դիմաց
Փայտն է իր դաժան դէմքը խոժոռել,
Վայում է բուքը սարերն ընկած,
Շուրջն ամեն ինչ մարել է, մեռել...

6. Խեղացի ագռար

Ի՞նչ է անում ագռար. հրշափ
«ջուր» կայ ամանի մէջ. կարող է
ագռար ջուր խմել:

Ի՞նչ է ուղում ագռարն իր կառու-
ցով անել:

Այժմ ի՞նչ է անում ագռար. կա-
րողացաւ ագռարն ամանը վայր
դցել:

Այժմ ի՞նչ է փորձում ագռարը:

Կարող է ագռար ջուրը խմել:

Ի՞նչու պատկերը, պատմել, ենթադրած «դժուար բաների ուղղադրութիւնը
բացատրել և գրել շարադրութիւն:

Յուսիս ամսի մի գեղեցիկ առաւօտ էր: Փոքրիկ հեծելազօր
գունդը ուղադրութեամբ դիտելով ամայի ճանապարհը, հանդարտ
առաջ էր գնում թշնամու դէմ:

Գնդի առաջից լուռ գնում էին սպան և յիսնապետը. նրանք
շարունակ իրենց շուրջն էին նայում և ամեն ընդէ սպասում էին,
որ ծառերի մէջ թագնւած թշնամու առաջապահ զինւորներին կը
տեսնեն: Գունդը մօտեցաւ մի գեղջկի տան, որ սօսիներով պա-
տած էր: Դռան մօտ նստած էր տասներկու տարեկան մի տղայ և
փայտ էր տաշում:

Գատուհանի վրայ ծածանւում էր մի եռագոյն դրօշակ. ներսը
ոչոք չկար. գիւղացիները դրօշակը կախել ու փախել էին: Տղան
գունդը տեսնելուն պէս՝ փայտը դէն ձգեց ու գլխարկը հանեց:

— Ի՞նչ ես անում այստեղ, հարցրեց սպան. ինչո՞ւ դու էլ ծը-
նողներդ հետ չես փախել:

— Ես ծնողներ չունեմ, պատասխանեց տղան. մնացել եմ պա-
տերազմը տեսնելու:

— Աւտորիացիք անցան այստեղից:

— Ոչ, անա երեք օր է, որ չեն երևում:

— Սպան մի փոքր սպասելուց յետոյ բարձրացաւ ցածր տանիքի
վրայ. լաւ կը լինէր ծառի վրայ բարձրանալ, ասաց սպան, այստե-
ղից հեռու նայել չի կարելի:

Սպան մէկ բարձր ծառին նայեց, մէկ զինւորներին և յետոյ
յանկարծ տղային դարձաւ ու ասաց.

Այ տղայ, աչքերդ սմուր են:

— Իմ աչքերը շատ հեռու են տեսնում:

— Կարո՞ղ ես այս ծառի ամենաբարձր գագաթը բարձրանալ:

— Կէս ընկած կը բարձրանամ:

— Կարող ես տեսածներդ ինձ պատմել. տես, աւտորիացիք չեն
երևում, փոշու ամպեր, փայլատակող հրացաններ, ծուխ, ձիեր:

— Ի հարկէ կարող եմ:

— Ի՞նչ տամ քեզ դրա համար:

— Ի՞նչ այդ բանի համար, կրկնեց տղան. ոչինչ, ինչեր էք
ասում. եթէ գերմանացոց համար լինէր, ինչ էլ տային, չէի բարձ-
րանալ, իսկ մերոնց համար...

— Որ այդպէս է՝ ուրեմն բարձրացիր:

Տղան կօշիկները հանեց ու գրկեց ծառի բունը:

— Սպասիր, գոչեց սպան, ան զգալով:

Տղան զարմացաւ:

— Բան չկայ, բարձրացիր... ասաց սպան: Տղան կատի պէս
վեր մագլցեց:

— Իսկ դուք ձեր շուրջը նայեցէք, ասաց սպան զինւորներին:
Մի քանի ընկերացի յետոյ տղան արդէն ծառի կատարին էր:

— Հեռու նայիր, կանչեց նրան սպան...

Աւելի լաւ տեսնելու համար տղան աջ ձեռքը ճակատին դրաւ:

— Ի՞նչ ես տեսնում, հարցրեց սպան:

— Երկու ձիաւոր ճանապարհի վրայ:

— Այստեղից սրչափ հեռու:

— Մի կէս մղոն:

— Շարժւում են:

— Ո՛չ, կանգնած են:

— Էլ ի՞նչ կայ, հապա նայիր դէպի աջ:

Տղան նայեց. — Գերեզմանատան մօտ, ծառերի մէջ մի բան է
փայլում... կարծեմ սւիճներ են:

— Մարդիկ տեսնում ես:

— Ոչ, երևի պահուստել են ցորենների մէջ:

Նոյն վայրկեանին մի գնդակ սուր շչելով բարձրացաւ և ընկաւ
տան ետևը:

— Իջիր, իջիր, աղաղակեց սպան. — նրանք քեզ նշմարել են...
էլ ոչինչ հարկաւոր չէ, իջիր...

— Ես չեմ վախենում, պատասխանեց տղան:

1006
28460

Իջիր, կրկնեց սպան.— Էլ ինչ է երևում ձախ կողմից:

— Ձախ կողմից:

— Այո, ձախից:

Տղան գլուխը դէպի ձախ դարձրեց... Մի ուրիշ սուր շաշիւն ևս աւելի մօտիկից ծակեց օդը: Տղան սոսկաց:

— Իջիր, կրկնեց սպան հրամայաբար:

— Իսկոյն, իսկոյն, պատասխանեց տղան: Սակայն ծառն ինձ պաշտպանում է: Ուզում էք իմանալ, թէ ձախ կողմում ինչ բան կայ:

— Այո, ձախ կողմը, բայց իջիր, իջիր...

— Ձախ կողմը, կանչեց տղան, մինչև դօտին դուրս կախւելով տերևների միջից. — այնտեղ, մատուռի մօտ տեսնում եմ, կարծեմ այնտեղ...

Մի երրորդ սաստիկ շաշիւն... տղան սկսաւ ցած իջնել ու յանկարծ գլխիվայր ընկաւ:

— Անիծւին, աղաղակեց սպան, վրայ հասնելով: Տղան ընկաւ մէջքի վրայ. կրծքի ձախ կողմից արեան վտակ էր հոսում: Յիսնապետն ու երկու զինուոր վայր թռան ձիերից. սպան տղայի շապիկը պատռեց, գնդակը մտել էր ձախ կողքը:

— Մեռած է:

— Կենդանի է, պատասխանեց յիսնապետը:

— Ափսոս, կտրիճ տղայ, ասաց սպան: Մինչդեռ նա թաշկինակով վերքն էր ուզում կապել, տղան աչքերը բաց արաւ, գլուխը ձգեց ու մեռաւ:

— Խեղճ տղայ, պատուական կտրիճ տղայ, ասաց սպան: Նա մօտեցաւ տնակին, հանեց պատուհանից եռագոյն դրօշակը ու փռեց մեռելի վրայ:

— Մարմնի յետևից մարդ կ'ուղարկենք, ասաց սպան. մեռաւ իբրև զինուոր, զինուորներն էլ կը թաղեն: Նա համբուրեց փոքրիկ աջը և հեծնելու հրաման տաւ:

Մի քանի ժամից յետոյ սպանւած տղային զինուորական շքով պատուեցին: Սպաներից մէկը ծաղիկներ քաղեց և սփռեց մեռելի վրայ:

Բոլոր զինուորներն էլ նոյնն արին: Փոքրիկը ծաղիկներով ծածկւեցաւ: Ամենքն էլ նրան ողջունում էին, մաս բարո՛վ ասում:

— Ապրիս, փոքրիկ: — Կեցցես, քաջ պատանեակ: — Բարե՛մաս, խարտեաշ մանուկ: — Փնօք և պարծանք, կտրիճ տղայ — ամեն կողմից ասում էին:

Մի սպայ էլ իր քաջութեան մէղայլը ձգեց մեռելի վրայ. միւսը համբուրեց նրան. իսկ ծաղիկները անվերջ թափւում էին նրա մերկ ոտքերի, արիւնաթաթախ կրծքի և շիկահեր գլխի վրայ: Իսկ ինքը ննջում էր բարձր արօտի մէջ, դրօշակի տակ, սպիտակ ու ժպտերես՝ կարծես թէ ողջոյնները լսելով երջանիկ էր, որ տւել էր իր կեանքը թանկագին հայրենիքի համար:

Ախ, մի սիրտը՝ լիք զարդ, ցաւ,

Օր ու արև չբխակ.

Ճախ, մի կիսմիջ անով անցաւ,

Աղխարից բաւ չիճացակ:

Ճարուար մարդիկ կուրբն-խմբն

Աղխարի խորս սիլակից.

Միւ աղխարի խորս փոխիլի բն,

Մի փայ չկայ աղխարից:

Եւրդ աղխարի եղիլն դուրս ցայ

Բարից, եղից եւս խմբ.

Թող հայր հարսին ցայ,
 ծարուարն իրիւմ, վայելէ:
 Խիղճ աղխարը դառը դարի,
 Դարարկ հարի... Էյ, ախարի,
 Զի ինչու ես խարը բողնում
 Բարի վրայ, խար-աղխարի:

Գ. ԵՐԻՏՈՍԱՐԴ ԹԱԳԱԺԱՌԱՆԳԸ

Թագադրութեան նախընթաց երեկոյեան իշխաններն ու պալատականները բարի գիշեր ցանկանալով թագաժառանգին, գնացին թագադրութեան հանդէսի մասին խորհրդակցելու:

Նրանց գնալուց յետոյ երիտասարդ թագաժառանգը ազատ շունչ քաշեց, նստեց իր անկողնու վերայ և սկսեց մտածել: Նա մտածում էր, թէ ինչպէս անսպասելի կերպով փոխւեց իր կեանքը. շատ չէր անցել այն օրից, երբ նա ոտաբոլբիկ անտառում շփ ածելով գառներ էր արածեցնում. մտաբերեց այն օրը, երբ թագաւորի ծառաները անտառից պալատ բերին նրան. ծերունի թագաւորն իր մօտ կանչելով բոլոր իշխաններին ու պալատականներին յայանեց, թէ սա է իմ հարազատ ժառանգը և սա պէտք է կառավարէ իմ երկիրը մահւանիցս յետոյ: Վաղն իր թագադրութեան օրն է: Հանդէսը պէտք է լինի շքեղ ու փառաւոր: Երկրի ամենանշանաւոր և հարուստ վաճառականները գնացել էին զանազան երկրներ թագադրութեան հանդիսի համար թանկագին ալիւնք և կտորներ բերելու:

Մէկը գնացել էր ծգիպտոս զանազան թանկագին քարեր ձարելու. միւսը Պարսկաստան՝ մետաքսէ և ոսկեթել կտորներ բերելու, երրորդը Հնդկաստան՝ մարգարիտներ և փղոսկր առնելու: Վաճառականներն արդէն վերադարձել էին և թագադրութեան հանդիսի համար ամեն ինչ պատրաստ էր: Թագաժառանգն սկսեց մտածել իր շքեղ հագուստների մասին. նրա քունը չէր տանում. բաց արեց լուսամուտը, դուրս նայեց. խաղաղ, լուսնկայ գիշեր էր. աստղերը փայլում էին, պարտիզում տարածւել էր ծաղիկների քաղցր բուրմունքը և սոխակը այնպէս հրաշալի երգում էր, չոր երիտասարդի սիրտը լցւեց թախիծով. նա վեր առաւ իր քնարը և սկսեց նւագել: Մի քիչ յետոյ քունը տարաւ: Զանգահարեց, ծառաները ներս մտան, հանեցին նրա շորերն ու կօշիկները, մարմինը վարդաշրով լւացին, բարձի վրայ անուշահոտ ծաղիկներ շաղ տւին և խոնարհ գլուխ տալով, դուրս գնացին:

II.

Թագաժառանգը քնեց և երազ տեսաւ:

Նա տեսաւ, իբր ինքը գտնւում է մի ցածր ու խոնաւ սենեակում. փռքրիկ լուսամուտներից շատ քիչ լոյս է ներս ընկնում. չորս կողմից լսում է բանւոր-Չուլիկների մաքոկների չրխչրխկոցը: Բոլորը թոյլ են ու գունատ. հիւանդոտ երեխաներն օգնում են մեծերին, բայց նրանց ձեռքերը հազիւ են հպատակում. երեւում է, որ քաղցն ու յոգնածութիւնը նրանց թուլացրել է: Սեղանի շուրջ նստած են կար անող կանայք: Բոլորը լուռ են ու տխուր: Սենեակի փչացած օդը սաստիկ ծանր է: Թագաժառանգը հազիւ շունչ առնելով, մօտենում է բանւորներից մէկին և հետաքրքրութեամբ նայում է նրա աշխատանքին: Սյդ բանը բանւորին դուր չի գալիս, նա բարկացած հարցնում է: — Ի՞նչ ես ուզում, ինչո՞ւ ես ինձ վերայ այդպէս նայում. չլինի՞ թէ մեր տէրը քեզ լրտես է նշանակել:

— Ո՞վ է ձեր տէրը, հարցնում է թագաժառանգը:

—Նա էլ ինձ նման մի մարդ է. զանազանութիւնը միայն նրանումն է, որ նա հազնւած է շքեղ շորեր, միշտ կուշտ է, նոյն իսկ շատ ուտելուց հաստացել է, իսկ ես քաղցից մեռնում եմ, և մարմինս երևում է ցնցոտիների տակից:

—Միթէ դու այդ մարդու ստրուկն ես, զարմացած հարցնում է թագաժառանգը, չէ՞ որ երկիրը ազատ է:

—Այո, երկիրն ազատ երկիր է, ստրուկներ չկան, բայց մենք բանւորներս պէտք է աշխատենք, որ քաղցից չմեռնենք. և ուժից վեր աշխատելով հարուստների համար, մենք նրանցից այսպիսի չնչին վարձատրութիւն ենք ստանում, որ քաղցից, ցեալից և յոգնածութիւնից մեռնում ենք:

—Միթէ բոլոր բանւորներն այդ դրութեան մէջ են:

—Այո, բոլորը, թէ երիտասարդները և թէ ծերերը, թէ աղամարդիկ, թէ կանայք ու երեխաները: Ոչ ոք մեր մասին հոգ չի տանում. մեր բնակարաններում տիրում է չքաւորութիւնն ու քաղցը, որոնք ստիպում են մեզ ստորանալ և մինչև անգամ գողութիւն ու մարդասպանութիւն անել, ահամայ ոճրագործ դառնալ: Բայց այս ամենը քո ինչին է պէտք. ինչպէս երևում է, դու մեզանից չես, դու հարուստ ես և կուշտ: Բանւորն երեսը դարձրեց և սկսեց իր մաքուկը արագ արագ շարժել:

Երիտասարդ թագաժառանգը տեսաւ, որ նրա դործած կտորը ոսկէ թելերից է և հարցրեց.

—Այդ ինչ կտոր է, որ դու գործում ես:

—Այս կտորը թագաժառանգի ծիրանու համար է: Թագազորութեան հանդիսին նա պէտք է այս ծիրանին ձգէ իր ուտերին:

—Ինչպէս... սարսափած գոչեց թագաժառանգը և զարթնեց:

Նա գլուխը բարձրացրեց, նայեց շուրջը փառահեղ սենեակի բաց պատուհանից ներս էր նայում փայլուն լուսինը. գիշերը թաղաղ էր. նա հանգստացաւ և քնեց: Խոր քնի մէջ նա կրկին երազ տեսաւ:

Տեսաւ, որ ինքը գտնւում է մի մեծ նաւի վերայ. Հարիւրից աւելի ստրուկներ թիավարում են նաւը: Նաւի տէրը գորգի վերայ

նստած՝ հրամաններ էր արձակում իր նեղր ծառաներին: Նեղրերը ահագին մարակները ձեռքերին կանգնած են և վայ այն ստրուկին, որ յոգնածութիւնից մի րոպէ կանգ առնի թիավարելուց, իսկոյն նրա մերկ մէջքին իջնում է մարակի անխնայ հարւածը: Ստրուկները, որոնց մերկ մարմինը ծածկում է միայն մի փոքրիկ գոգնոց, կապւած են միմեանց հետ երկար երկաթեայ շղթաներով: Միքիչ յետոյ նաւը մօտենում է ափին: Թիավարներից երեքն սկսում են չափել ծովի խորութիւնը:

Բայց այդ միջոցին ափին երևում են մի քանի արարներ և սպառնալից բացականչութիւններ անելով՝ սկսում են նաւի վերայ փոքրիկ, կարճ նիզակներ նետել: Նաւի վերայից պատասխանում է տէրն իր նետ ու աղեղով:

Նետը խրւեց արարների մէկի՝ կուրծքը, նա վայր ընկաւ, միւսները փախան: Նաւաստիները խարխաւ ձգեցին:

Տէրը մի ինչ որ բան շշնջաց, նեղրերն իսկոյն ստրուկներից մէկի շղթաները բաց արին, քթածակերն ու ալանջները մեղրամոմով փակեցին և մի մեծ ծանր քար մէջքից կապեցին: Այդ միջոցին միւսները պարանից շինած սանդուխքը՝ մի ծայրին ծանր դնդեր կապելով՝ նետեցին ծովը, իսկ միւս ծայրը կապեցին նաւի երկաթէ օղակներից: Տէրը հրամայեց ստրուկին իջնել ծովի յատակը և այնտեղից ամենալաւ մարգարիտները դուրս բերել: Ստրուկը հազիւ հազ իջաւ սանդուխքներից և սուզւեց ջրի մէջ: Անցաւ մի երկու րոպէ, ստրուկը դուրս լողաց ջրից, ծանր շունչ քաշելով բռնեց սանդուխքից և վերև բարձրացաւ: Յջ ձեռքում բռնած ունէր մի հրաշալի մարգարիտ: Տէրն իսկոյն խլեց նրա ձեռքից մարգարիտը և նեղրերը կրկին ծովը նետեցին ստրուկին:

Նա մի քանի անգամ այսպէս սուզւում էր ջրի տակ և ամեն անգամ մի քանի դեղեցիկ մարգարիտ էր դուրս բերում ու յանձնում տիրոջը: Վերջին անգամ մարգարիտը տալով՝ նա ձեռքերը վեր բարձրացրեց և նրան վերև քաշեցին: Ուժաստատ ու գոհնատւած վայր ընկաւ խեղճը տախտակամածի վերայ. նրա քթից ու բերան

նից արիւն հոսեց և նա մեռաւ... Նեգրները ծովը նետեցին դիւ-
կը, իսկ տէրը ուշադրութիւն անգամ չդարձրեց այդ բանի վերայ:
Նա ձեռքում բռնած ունէր ամենամեծ և ամենագեղեցիկ մարդարիտը.
նա շնջաց. «Սա կը լինի թագաւորի գայիսոնի*» ամենալաւ զարդը»:
Այս խօսքերը կայծակի նման շանթահարեցին երիտասարդ թագա-
ժառանգին, նա ճչաց և զարթնեց:

Լուսամուտից երևում էր նոր բացւող արշալոյսը. աստղերը
կամաց կամաց անհետանում էին. նրա աչքերը նորից փակւեցին.
նա քնեց և կրկին երազ տեսաւ:

Եւ ահա թէ ինչ. նա գնում էր հինաւորաց խիտ անտառով. ծա-
ռերից կախած էին հրաշալի պտուղներ. գոյնզգոյն թութակները
ծառից ծառ թռչկոտելով խօսում էին միմեանց հետ, իսկ ներքեւում
սողում էին սոսկալի թռչնաւոր օձեր. տաք տիղմի մէջ հանգստա-
նում էին ահագին կրիաներ, իսկ կապիկներն ու սիրամարգները
նստած էին հաստ ծառերի ճիւղերին. Երկար ժամանակ գնում էր
նա անտառով և վերջապէս հասնում է ծայրին: Այստեղ նրա առաջ
բացւում է հետեւեալ տեսարանը:

Բազմաթիւ մարդիկ փորում են գետի հունը. նրանցից ոմանք
ափերի ժայռերն են տաշում, ոմանք հաւաքում և ընտրում են ա-
ւազը: Բոլոր բանւորներն զբաղւած են և առանց հանգստանալու աշ-
խատում են: Ճանճային թռչնաւոր օղը մէկիկ մէկիկ վայր է գլո-
րում ու ժասպառ աշխատաւորներին. նրանց դիակների նեխած օղը
սպանում է միւսներին և այսպէս, կենդանի մարդկանց գլխի վերևը
սաւառնում է մահը ու խլում նրանց շարքերից մէկ այս, մէկ այն
ընկերին. Բանւորների կէսից շատն արդէն մեռել էին, երբ յան-
կարձ փչեց ժանտախտը և ոչ մի մարդ չմնաց կենդանի:

Թագաժառանգը հեկեկալով աչքերը ծածկեց:

— Մի լար, այստեղ միշտ այսպէս է լինում, լսեց նա մի ձայն.
ձեռքերը յետ տարաւ, աչքերը բացեց, յետ նայեց և տեսաւ մի
սեւագգեստ մարդու:

*) Արքայական գաւազան

— Ովքեր են այս մեռելները, ինչ էին որոնում սրանք,
հարցրեց թագաժառանգը:

— Պրանց վարձել է մի հարուստ վաճառական, որ երիտասարդ
թագաւորի թագի համար թանկագին քարեր գտնեն, պատասխա-
նեց մարդը:

— Ինչ, թագաւորի, գունատւած շնջաց թագաժառանգը:

— Ահա, նայիր այս հայելուն և դու կը ճանաչես նրան:

Երիտասարդը նայեց հայելուն, տեսաւ ինքն իրան և սարսա-
փած ճչաց... ու զարթնեց:

III

Արևի ճառագայթները ներս էին ընկել. պարտիզում ճըլլում
էին թռչնիկները:

Թագաժառանգը զանգահարեց. ներս եկան ծառաներն ու նրանց
յետևից բոլոր պալատական իշխանները: Ծառաները ներս բերին
թագաւորութեան հանդիսի համար պատրաստած շքեղ հագուստը, ոս-
կեթել ծիրանին, մարգարիտներով զարդարած գայիսոնը և ականա-
կուռ թագը:

Երիտասարդ թագաւորը հիացած նայում էր այդ հրաշալի զար-
դարանքներին, բայց յիշելով իր երազն՝ ասաց.

— Ես այդ շորերը չեմ հագնելու, տարէք այստեղից այդ շքեղ
զարդերը:

Իշխանները կարծելով թէ կատակ է անում, ծիծաղեցին:
Բայց թագաժառանգը խիստ ձայնով ասաց.

— Ես ձեզ հրամայում եմ տանել այդ բոլորը, ես չեմ հագնե-
լու այդ հագուստը. թէև այսօր իմ թագաւորութեան օրն է: Ո՛հ, ե-
թէ դուք իմանայիք, թէ այդ ամենն ինչ գնով է ձեռք բերւած:
Ահա, այդ ծիրանին հիւսւած է տանջանքի ու սովի ճիրաններով.
այդ հրաշալի գայիսոնի և թագի վերայի թանկագին ականքի ու
մարգարիտների կրծքում թաղնւած է մահը...

Եւ նա պատմեց իր երազները:

Հսելով նրա պատմութիւնը, իշխանները նայեցին միմեանց և շնչացին — պարզ է, որ Թագաւորը խելագարւել է: Մեր ինչ գործն է բանւորների կեանքի մասին մտածելը, մենք փող ենք տալիս, նրանք էլ աշխատում են ..

Պալատի կառավարիչը առաջ եկաւ և ասաց.

— Տէր արքայ, մենք բոլորս խնդրում ենք չմտածել երազների մասին և հազնւել արքայապայել հաղուստը. ապա թէ ոչ ժողովուրդը քեզ չի ճանաչի:

— Անկարելի է, որ ժողովուրդն առանց արքայական հաղուստների ինձ արքայ չհամարէ, բացականչե. երիտասարդ Թագաժառանգը:

— Այո, այո, ժողովուրդը քեզ չի ընդունի, կրկնեցին բոլոր պալատականները:

— Գուցէ դուք ճշմարիտ էք ասում, բայց և այնպէս, ես այդ ծիրանին իմ ուսերին չեմ ձգի, այդ Թագը գլխիս չեմ դնի: Ինչ հաղուստով որ այս պալատը մտել եմ, այնպէս էլ դուրս կը գամ: Եւ ճրամայեց բոլորին դուրս գալ սենեակից:

Իր մի հաւատարիմ ծառայի օգնութեամբ լողացաւ, հանեց արկղից իր սեփական կոշտ ու կոպիտ կտաւից կարած շապիկը, ոչխարի մորթուց կտրած վերարկուն, հագաւ այդ ամենը և ձեռքն առաւ իր հովւական ցուպը:

Ծառան ժպտալով ասաց. — Տէր իմ, դու ծիրանի և գայիսոն ունես, պակասում է միայն Թագը:

Թագաժառանգը դուրս եկաւ պատշգամբ, քնդեց մասրենու մի փշոտ ձիւղ, պսակ շինեց և դրեց գլխին:

— Սա կը լինի իմ Թագն, ասաց նա կտրուկ:

Այսպէս զարդարւած գնաց նա դահլիճ, ուր սպասում էին իշխանները ու բարձրաստիճան հիւրերը: Տեսնելով նրան. շատերը ծիծաղեցին, ոմանք կանչեցին. — Ժողովուրդը Թագաւորի է սպասում, ոչ թէ մուրացկանի. ոմանք էլ բարկացած աղաղակում էին. — Այդպէս Թագաւոր մենք չենք ուզում, դա խայտառակում է ամբողջ

պետութիւնը:

Երիտասարդ Թագաժառանգը լուռ անցաւ նրանց մօտից, իջաւ փողոց, նստեց ձին և գնաց դէպի տաճարը:

Ժողովուրդը չճանաչելով նրան՝ ծիծաղում էր — տես, տես ասում էին մէկ մէկու, մեր Թագաւորի ծաղրածուն գալիս է:

Թագաժառանգը կանգ առաւ և ասաց:

— Ոչ, սխալւում էք, ես ինքս ձեք Թագաւորն եմ, լսեցէք ինձ, ես բան ունիմ ձեզ յայտնելու: Եւ նա պատմեց իր երազները:

IV.

Ամբոխի միջից մի ծերունի առաջ եկաւ և տխուր ձայնով ասաց.

— Տէր արքայ, դու անկարող ես փոխել ներկայ օրէնքները: Ժիշտ է, բանւորների համար մահւան չափ ծանր է անկուշտ ու խոտասիրտ դրամատէրերի մօտ աշխատելը, բայց ներկայ կարգերը այնպէս են, որ եթէ այդ նոյն դրամատէրերի շուայ պահանջները չլինեն, մենք չունենոր աշխատաւորներա գործ չենք ունենալ և քաղցից կը մեռնենք: Դու անդօր ես հրամայել նրանց փոխել իրենց վերաբերմունքը: Ոչ, ոչ, մեր տանջանքների պատճառները շատ խոր են և շատ հեռու քեզանից. վերադարձիր պալատ և հազիր շքեղ հաղուստդ:

— Բայց չէ որ բոլոր մարդիկ եղբայրներ են:

— Այո, ասաց ծերունին, բայց հարուստներն ու աղքատները շատ ամբարիշտ եղբայրներ են:

Երիտասարդ Թագաւորի աչքերը լցւեցին արտասուներով, բայց նա չվերադարձաւ, այլ շարունակեց ճանապարհը:

Մօտենալով տաճարին, ձիուց իջաւ և ուզում էր ներս մտնել, բայց զինւորները արգելեցին:

— Այս դռնով միայն Թագաւորը կարող է մտնել:

— Ես եմ Թագաւորը, բարկացած դուռաց նա զինւորների վերայ և ներս մտաւ:

Եպիսկոպոսը դիմաւորեց նրան և ասաց. — Ես չեմ կարող քեզ

օժեղ. դու հովիւ չես, այլ թագաւոր:

— Բայց միթէ՞ թագաւորը պարտաւոր է հագնել այն շորերը, որոնք ձեռք են բերւած մարդկանց կեանքի գնով:

— Որդեակ իմ, ասաց եպիսկոպոսը, աշխարհիս օրէնքն այդպէս է, ուժեղը ճնշում է թուլին, ունեւորը — չունեւորին...

— Ինչպէս... և դու այդ խօսքերն ասում ես միայտեղ տաճաւում, ուր սաւառնում է Քրիստոսը ին, որն ուսուցանում էր սիրել միմեանց ինչպէս եղբայրներ, այս ասելով, նա թողեց եպիսկոպոսին և բարձրացաւ սեղան: Այդ միջին ներս խոսեցին իշխաններն ու սրերը բարձրացրած գոռացին.

— Ո՛ւր է նա. ո՛ւր է երազատեսը, ո՛ւր է մուրացկան թագաւորը մենք նրան ցոյց կը տանք... նա իրաւունք չունի թագաւորելու...

Երիտասարդ թագաւորն երեսը դարձրեց դէպի նրանց և տխուր նայեց ժողովրդին, որ իշխանների օրինակից վարակւելով ներս էր թափւել: Տաճարի լուսամուտների գոլնաւոր ապակիներից արևի ճառագայթներն ընկնելով նրա վրայ՝ այնպէս հրաշագեղ փայլ էին տւել նրան, որ նրա հասարակ բրդեայ հագուստը փոխւել էր ոսկեթել ծիրանու, նրա հովաւական ցուպը՝ արքայական դայիսոնի, իսկ փշեայ պսակն՝ ականակուռ թագի:

Ժողովուրդը ոգևորւած ծունկ չոքեց նրա առաջ. պալատականներն ու իշխաններն ամօթահարւած յետ քաշեցին ու խոնարհ գլուխ տւին: Եպիսկոպոսն մօտ եկաւ և բարձրաձայն ասաց.

— Ինքն Մարդասէր Քրիստոս օժեց քեզ:

Եւ երիտասարդ թագաւորն իջաւ սեղանից. նրա երեսը փայլում էր սիրոյ յաղթանակով: Ժողովուրդը տեղի տւեց՝ և նա վերադարձաւ պալատ:

10. Հեզիկ կարկաչով

Հեզիկ կարկաչով վազում են ալիք,
Փարում, փայփայում ափերը կանաչ.
Ջրերի վրայ կախւած ուռենիք
Նոցա հետ խօսում են լալահառաչ:

«Մի վազէք, ալիք, կացէք կոհակներ,
Մի թողնէք չքնաղ այս վայրն հանգստեան
Եւ վայելեցէք քաղցրութեան ժամեր,
Մինչ ժպտում է ձեզ շողն արեգական:

«Ախ, դուք չէք տեսնում, կանցնէք այս բլուր—
Եւ կը պղտորի ձեր ջուրը վճիտ.
Այնտեղ այլ երկիր, այլ ափեր տխուր,
Այնտեղ կը գրկէ ձեզ արեան հովիտ:

«Այնտեղ հողն արիւն, արիւն են սարեր,
Ջինջ աղբիւրներն էլ կտրել են արիւն.
Վտակը քերում արիւնոտ քարեր,
Թառամեցնում է ծաղկազարդ գարուն:

«Դողում է երկինք սրի շաչիւնից,
Ո՛հ, մի հեռանայ, սիրուն գետ, մեզնից,
Մի վազէք, ալիք, կացէք կոհակներ»:

Բայց մռայլեցաւ երեսը գետին.
«Իմ քոյր, եղբայրն են այն ակն ու վտակ»
Գոչեց, զարկւաւ աւ սարսաժ ափերին
Ու յառաջ անցաւ կոհակ առ կոհակ:

Ձորում, բազմերանգ ծաղիկների, անուշահոտ խոտերի մէջ, երևում էր մի նեղլիկ տնակ. Աբրահամենց ջրաղացն էր այդ, սովորական անշուք ջրաղացներից մէկը, որ դարուն, ամառ և աշուն աղում, հաւ աղում էր: Այսպէս շատ երկար տարիներ...

Մի առաւօտ արեւը նոր էր իր ոսկեգոյն ճառագայթները տարածել երկրի վրայ, երբ ջրաղացի բակը մտաւ տասնչորս տարեկան Գագիկը. նա ցորենով լիքը մի պարկ ուսին դրած բերել էր աղալու: Քրտիկներ կաթիլ-կաթիլ ծորում էր նրա ճակատից: Նա շատ արագ էր եկել, քոյր Նուշիկն այսպէս էր պատւիրել. կարիքը մեծ էր, բեռը ծանր, ջրաղացն էլ հեռու: Գագիկն առանց ժամանակ կորցնելու ներս մտաւ ջրաղաց, պարկը մի ապահով տեղ դրեց ու ջրաղացպանի ահանջին մի ինչ որ բան փափաց: Ջրաղացպանը գլխով համաձայնութիւն տւեց, որ շուտով հերթ տայ: Ջրաղացաւորների ուշքը խլեց Գագիկը: Նրա մերկ ոտները, ցնցոտիները, խոր ընկած աչքերն ու գունատւած դէմքը՝ նրանց սիրտը ճմլեց: Ջրաղացպանը փոքրիկ տաշտի մէջ խմոր էր անում, նախաճաշի պատրաստութիւն էր տեսնում:

— Գագիկ, մատաղ, ասաց ջրաղացպանը, բաղարջի փայտը քիչ է, գնահ էս մօտիկ տեղից մի կապոց փայտ բեր: Նա խօսքը դեռ չէր աւարտել, որ Գագիկը դուրս թռաւ և շատ կարճ միջոցում շալակով փայտ բերեց:

Բաղարջները թխւեցին, թափայ հացի անուշ հոտը բռնեց ջրաղացը: Գագիկի ախորժակը խիստ գրգռւեց, այդ օրը նա ոչինչ չէր կերել: Քիչ յետոյ ջրաղացպանը և ջրաղացա-

ւորները շուրջանակի բազմեցին սփռոցի առաջ, սկսեց նախաճաշը: Գագիկը մի մեծ կտոր բաղարջ ստացաւ ու շտապ դուրս եկաւ ջրաղացից: Նա բաղարջի կտորը ծոցը դրած, աջ ձեռքն էլ վրան սեղմած թռչկոտելով վազեց դէպի գիւղ,

Նախաճաշը վերջացաւ: Գագիկի աղունը պատրաստ էր: Բայց ինքը չկար: Ջրաղացպանը մի քանի անգամ կանչեց, մի քանի անգամ ներս ու դուրս լաւ նայեց, բայց Գագիկը չկար ու չկար. այս բանը նրան և ջրաղացաւորներին անհանգստացրեց: Քիչ յետոյ Գագիկը ուրախ ուրախ ներս մտաւ, ամենքը հանգստացան:

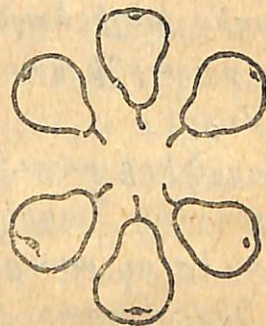
— Գագիկ, ուր էիր, ինչու առանց յայտնելու գնացիր, հարցրեց ջրաղացպանը: Գագիկը մօտեցաւ նրան ու ականջին հազիւ լսելի ձայնով յայտնեց, որ գիւղից էր գալիս և իր բաժին բաղարջի կտորը հասցրել է սոված Նուշիկին ու հիւանդ մօրը:

Գագիկը բացւեց, ջրաղացպանն երկու սրտագին համբոյր դրոշմեց Գագիկի ճակատին, ապա մի մեծ կտոր բաղարջ տւեց ու ասաց.

— Երբ, մատաղ, կեր, անուշ լինի քեզ: Ամենքը գովեցին փոքրիկ տղային, իսկ Գագիկի ուրախութիւնը կրկնապատկւեց: Նա պարկն առաւ, մի քանի անգամ շնորհակալութիւն յայտնեց ու թռչելով գնաց:

13. Ինչ էին երգում լարերը...

Դիտեցէք իւրաքանչիւր պատկեր. ի՞նչ են անում մանուկները. ձեր շիտածը պատմեցէ՛ք, դրէ՛ք յարմարաւոր վերնագիր, ապա գրեցէ՛ք:

Սարի լանջին, անտառով շրջապատւած հինաւուրց մի աւերակի մէջ բնակում էր մի մարդ: Նա աշխարհիս ամենաբարի մարդն էր: Լոյսը բացւում էր թէ չէ՝ նա վերցնում էր իր միակ ընկեր ջութակն ու իջնում սարից: Իջնում էր ու ամբողջ օրը թափառում գիւղից գիւղ, քաղաքից քաղաք: Ամեն տեղ նա մխիթարում էր վշտացածներին, բժշկում էր հիւանդներին և նւագում էր ամենքի համար: Նա նւագում էր մեծ հրապարակներում բազմաթիւ մարդկանց առջև և երբ մարդիկ լսում էին նրա մեղմանոյ՝ նւագածութիւնը, ամենքը սիրոյ ու եղբայրութեան մասին էին խօսում: Եւ աշխարհիս ամենաբարի մարդն ամեն երեկոյ ինքնագոհ վերադառնում էր իր բնակարանը:

Մի անգամ ուշ գիշերով նա վերադառնում էր մօտակայ գիւղից: Գիշերը մութ էր ու խաւար, անտառում ցուրտ էր ու քամի: Նա ոչնչից չէր վախենում: Նա իր սիրելի ջութակը սեղմել էր կոնատակին և առաջ էր գնում խիտ ծառերի շարքերով: Գամին խաղում էր նրա գլխի ճերմակ ալիքների և երկայն միջուքի հետ: Յանկարծ հեռից լսեցին գայլերի սարսափելի ուռնոցները: Ծերունին հասկացաւ ամեն բան, սակայն նա չսարսեց: Առաւ կոնատակից ջութակն ու նստեց մի կոճղի վրայ: Շուտով խաւարի միջից կայծերի պէս պսպղացին գայլերի աչքերը. և մի փոքր անց նրանց ահագին վոհմակը շրջապատեց մարդուն: Մի րոպէ ևս և ահա գայլերը կը բզկտեն ծերունի մարմինը, կը խլիլեն իրար ճանկերից, բայց յանկարծ հնչեց մի եղեմական մեղեդի և գազանները յետ-յետ գնացին, ուստոստեցին

ծերունու շուրջը և գլուխները դրին առջևի թաթների վրայ
ու կրակոտ աչքերը յառեցին նւագողին: Քամին տարածում
էր սքանչելի ձայները ծածան-ծածան զէպի հեռունները...
Ինչ էին երգում ծերուկի ջութակի լարերն, ով էր խօսում
այնքան հզօր ու ազդու նրանց բեկբեկուն ելեջներով, որ
ոչ միայն սաստում էր մարդկանց, այլ և գիշատիչ գազան-
ներին...

14. Հրաժեշտը

Մնաս բարով, իմ հայրենիք,
Իմ մանկութեան սուրբ որդան,
Քեզ պաշտել եմ ես վառ սրտով
Ու կը պաշտեմ յաւիտեան:

Թէև բախտը խլում է ինձ
Նւիրական քո գրկից,
Բայց նա երբէք ջնջելու չէ
Սուրբ անունդ իմ սրտից:

Ուր էլ լինեմ, ուր էլ թաամ,
Թէկուզ և կիրթ ազգի մէջ,
Սիրել եմ քեզ, և այդ սէրը
Կ'ապրի անխախտ ու անշէջ:

Մնաս բարով, իմ հայրենիք,
Ինձ կեանք, արև պարզևող,
Մնաս բարով, վերջին անգամ
Համբուրում եմ քո սուրբ հող...

Ճեղք

Որսից քուն վերադառնալիս, համապարփի վրայ
գրաւ իր ճեղքով շագ: Շուն կամայ-կամայ
Ծօրկում էր նրան, կրք յանկարծ Ծօրիկ

Ժամից կործիր, սև իր պատառ ճեղքով
վայր ներսից խորի պէս լնկաւ լան Կէլ
դէպի առաջ: Պիտուքները կրքում, այլանդակ
ու կրակ կրքում - նա յուսանալի էր արշակիլով,
Միջանկ անգամ թոխի գործից դէպի լան
բայ ու արարում բիրաւ:

Ժապաւ ներսից դէպի իր շագուկը, որ փրկէ
նրան. նա թնկով պարապարկից նրան...
Իսկ այդ թուրին նրա ամբողջ փոքրիկ Բայր-
Պնեն սև ու արարաւից գողում էր: Նրա
չայնը բրդաւից էր. նա ոչից լնկում,

Երա շունչը կորրում էր. նա իրիկն չոնում
 էր: Բնդ ահագին երկդ պէտք է իրեւար
 երա աղբին իմ շունչ, անկայե նա չիմանա,
 լիարողացաւ նայում մայր բարոյր, անկրամնդ
 ծղան վրայ... Ոչէր, երա կամիւն անիւր զօրաւոր
 ոչէր, վայր նիւրիւն երան աշխարհիւն:
 Շունս կանգ առաւ ու անիւն իր-իր-
 իւրիւն... իրեւ, նա է իւր լիւնիւն աշխարհ:

Է՛յ ջան-հայրենիք, ի՞նչքան սիրուն ես,
 Սաբերդ կորած երկնի մովի մէջ,
 Զրեւդ անուշ, հովերդ անուշ.
 Մենակ բալէրդ արիւն ծովի մէջ:

Քո հողին մեռնեմ, անգին հայրենիք,
 Ա՛խ, քիչ է, թէ որ մի կեանքով մեռնեմ,
 Էրնէկ ունենամ հազար ու մի կեանք,
 Հազարն էլ սրտանց քեզ մատաղ անեմ:

Դիտեցէք, պատմեցէք, վերնագիրը դրէք և զրեցէք:

Արիւն ընկեր Լարդան

Ահա՛ն, լար ահա՛ն, որ երանդութանդ
յարժանով չկարողացար դպրոց գալ: Այսօր
լար ուրախ անցաւ: Ուսուցիչը սովորեցրէց
արգի և արգունկերի երգը: Աս թիւ բաժա-
նէց երկ խմբի: Առաջին աղանի առաջին
աշակերտ Թադէոսին դարչնէց արգ, երկրորդ
երրորդ աշակերտներին նրա չափերը: Արանկ
ճուր անգրառան Բե ապրում, քանի, ինչոր,
աւոր և այլ պարունկեր Բե Բաղում, ուրում
Արկորդ, երրորդ աղանի չորրորդ, Կեղերորդ,
Վիլերորդ, Բորկերորդ և ուրկերորդ աշա-
կերտներից միմեկին դարչնէց գիւղացիներ

Միմեկին երկունկեր: Արանկ կրայանկերը
Կահում, կողովները շիւղիին գնում Բե
ճուր անգրառ քանի, ինչոր Բաղիւ:

Միմեկին Էր պիւնի, Բորկի Լարդին,
աւ Լարոսին: Թիւ կրայանկ ուսին դրած,
Բուր կողովա շիւղին բռնում, գիւղացի-
ների առաջից ու յետեից քնկարկաւով
վազում Էին: Արգունկերն երբ Բանունկերին
գրանում Բե, իսկոյն բռնկւում Բե
նրանց ճուր: Բանունկերն այ, վայ կան-
կում Բախում Բե: Գիւղացիներից
Թիւ կրայանով, երկրորդը Բախում,
երրորդ, չորրորդը բախում նրանց
Բախում Բե: Այս բոլորն ընկեր-
րա մի առաջ ներկայացնում Բե,

խիկ միմի իրարմ ու ծախի իմ ցալիս.
 ժպոյ էլ նրանի ին իրարմ, միմի իմ
 խաղում. Զարդանա, պէտքէ ին պիտի-
 րով, արխիւս, որ ցրածներս լաւ հասկանաւ:
 Այսօր ընկերներդ ինչ լաւ յիշցին,
 ասիք էլ լաւ բարեկեր ին ուղարկում:
 Բո ընկեր թորգում.

19. ՄԵՐ ՊԵՏՄԱՀԱՅՐԸ

Աշնան փոթորկալի գիշերներէն մէկն էր: Կատաղի քամին պը-
 տըտուում էր շինականների գետնափոր խրճիթների վրայ և ցրիւ էր
 տալիս խոտերի գէղերը, որ կիտած էին կտուրների վրայ: Երկինքն
 ամպած էր, խաւարը տիրում էր ամեն աեղ: Շներն անգամ այդ
 գիշեր փախել, մտել էին իրենց ծակերը:

Տարօն գաւառի Խորնի գիւղի փոքրիկ խրճիթներից մէկում
 իւղային ճրագը դեռ մարած չէր: Այդ գետնափոր բնակարանի խոր-
 շերից մէկում նստած էր մի ծերունի: Քամին երբեմն ուժեղ հո-
 սանքով ներս էր փչում երգքից և ճրագի լոյսը ծածանելով, տալիս
 էր ծերունու ալեգարդ գէմքին խորհրդաւոր կերպարանք: Նա միայ-
 նակ էր: Նրա շուրջն անկանոն կերպով դրած էին զանազան հին
 զրքեր՝ յունարէն, պարսկերէն և ասորերէն լեզուով: Նա այն աս-
 տիճան խորասուզած էր այդ հին մագաղաթների մէջ, որ ամենե-
 ւին չէր նկատում, թէ ինչ է կատարւում դրսում: Խրճիթն աւելի

գերեզմանի էր նման, դա կատարեալ որջ էր. ցերեկով անգամ մի
 բան տեսնելու համար հարկաւոր էր ճրագ վառել: Օդը խեղդելու
 չափ ծանր էր. խոնավութիւնը տիրում էր ամեն աեղ: Որ կողմը
 շօշափում էիր, փուլ էր դալիս, հող էր թափւում. իսկ ծերունի աշ-
 խատաւորն ապրում էր այդ մոռյլ գերեզմանի մէջ: Այդ մթին գե-
 րեզմանի մէջ երջանիկ էր նա. այստեղ նրան չէին խանդարում,
 այստեղ նա մոռացած էր իր բազմաթիւ թշնամիներից. աղքատու-
 թիւնը, անօթութիւնը և տառապանքն անբաժան էին նրանից, ան-
 բաժան էին այն մագաղաթներն, որոնցով շրջապատել էր իրեն, և
 որոնց մէջ գտնում էր իր սրտի միակ մխիթարութիւնը:

II.

Ծերունին Մովսէս Խորենացին էր: Այդ խրճիթի տառապանք-
 ների մէջ զրեց նա իր հրաշալի հայոց պատմութիւնը:

Դրսում փոթորիկը չէր դադարել: Ծերունին դեռ շարունակու մ
 էր պարապել: Այդ միջոցին լսելի եղաւ խրճիթի դռան ձայնը: Յու-
 շիկ քայլերով ներս մտաւ մի մանկահասակ աղջիկ:

— Ի՞նչ կայ, Շուշանիկ:

— Եկայ քնելու տեղդ շտկելու, հայրիկ:

— Ես դեռ պիտի նստեմ, դու գնա, գաւաղս:

Շուշանիկը ծերունու այրի մնացած քրոջ դուստրն էր: Նոյն
 խրճիթի մէջն էր ապրում և նրա մայրն, որ բաժանում էր իր եղ-
 բօր դառն աղքատութիւնը:

Այդ միջոցին խրճիթի դուռը դրսից սկսեցին սաստիկ բաղխել:

— Երևի քամին է, ասաց ծերունին:

— Ո՛չ, քամին չէ, ասաց Շուշանիկը և դուրս վազեց.

Մի քանի րոպէից յետոյ Շուշանիկն ուրախութեամբ ներս մը-
 տաւ, ասելով.

— Յուսիկն է, հայրիկ:

Յուսիկը, զարմացած կերպով կրկնեց ծերունին. — Ի՞նչ կայ,
 ինչո՞ւ է եկել:

—Նա թրջւած է, դրսում անձրև է եկել, մտաւ մօրս մօտ հագուստները չորացնելու, շուտով նա ձեզ մօտ կը գայ:

Յուսիկը մի երիտասարդ արեղայ էր, Ս. Կարապետի վանքի միաբան և մանկութիւնից աշակերտած լինելով ծերունու մօտ, այնքան սիրում էր իր վարժապետին, որպէս իր հարազատ հօրը:

Երիտասարդ արեղան ներս մտաւ նրա մօտ աշխարհական հագուստով:

—Այդ ի՞նչ է նշանակում, բացականչեց ծերունին դարհուրելով:

—Ինչ՞ու ես կերպարանափոխ եղել. ո՞ր դժբաղդ պատահարը քեզ այստեղ բերեց:

—Հանգստացե՛ք, հայրիկ, պատասխանեց երիտասարդ արեղան, մօտենալով և նրա օրհնութիւնն առնելով, չար ոչինչ չի պատահել, ես իսկոյն բոլորը կը պատմեմ: Նրա խօսքերից երևաց, թէ հիւանդ եղբայր ունի մօտիկ գիւղում, վանահօրից թոյլտուութիւն խնդրելով, եկած էր եղբօրը տեսնելու և այդ դէպքից օգուտ քաղելով, մտածեց այցելել իր վարժապետին: Իսկ գիշերով դալու և հագուստ փոխելու պատճառն այն էր, որ իրան վարժապետին յայտնի պէտք է լինի, որ նրա մօտ մտնողների վրայ միւս հոգևորականները կասկածանքով են նայում: Նրա պատմութեան առաջին մասը բոլորովին շինծու էր. նա ուղիղ եկած էր ծերունու մօտ, բայց թէ ի՞նչ նպատակով, զգուշութեամբ լռեց:

—Ծերունին փոքր ինչ հանգստացաւ:

—Այո, ինձ յայտնի է, ասաց նա մի առանձին դառնութեամբ, որ ինձ մօտ մտնողների վրայ կասկածանքով են նայում հայոց արեղաները, աղանդաւոր են համարում... պատմեցէք, խօսքը փոխեց նա, ի՞նչ նորութիւններ կան ձեր վանքում:

Երիտասարդը պատմեց զանազան վանական ինտրիգների, արեղաների ծուլութեան մասին: Ծերունին անհետաքրքրութեամբ լսում էր և շուրջը գտնւած զրքերը վերցնելով՝ մի կողմն էր դնում, բայց մէկը, որ ինքն էր գրել, պահեց ձեռքում: Երիտասարդին ծանօթ էր այդ գիրքը, նա հետաքրքրութեամբ հարցրեց:

—Դեռ չէ՞ք աւարտել, հայրիկ:

—Պատմութիւնն աւարտել եմ, այսօր դրեցի իմ ողբը, դա կը լինի իմ աշխատութեան վերջաբանը:

—Մինչև որտեղ հասցրիք պատմութիւնը:

—Մինչև Լեռնակոնեաց թագաւորութեան և մեր Լուսաւորիչ հօր տոհմի հայրապետական աթոռի անկումը: Աւելի հեռուն գնալ չէի կարող, որ նկարագրէի մեր այժմեան կղերի ամօթալի դործերը: Դուք գիտէք, որ առանց զրան ևս նրանք որքան կատաղած են իմ դէմ: Երիտասարդն առաւ գիրքն և սկսեց թերթել:

—Այսքանն էլ բաւական է, ասաց նա մի առանձին գոհունակութեամբ:

—Ես ամփոփեցի այդտեղ մեր նախնիքաց դործերն իրենց լաւ և վատ կողմերով. նկարագրեցի դաւաճանների շարագործութիւնները և հայրենասէրների անձնագոհութիւնները: Կանցնեն խաւարի և տղի-տութեան դարերը, կը ծնւի լուսաւոր ժամանակ իր նոր դաւակնելով: Նրանք կ'սկսեն քննել հայրենի դործերը և անցեալի սխալներից օգտւելով, լաւ օրինակներից խրատւելով, կ'ստեղծեն մի նոր կեանք: Ես աշխատել եմ անմահացնել մեր հայրենիքի յիշատակարանները, որ դժբա չմեռնեն, չմոռացնեն ազգի կողմից: Ոչինչ զրութիւն այնքան ցաւալի չէ, քան այն՝ երբ մի ազգ չգիտէ իր նախնեաց պատմութիւնը:

—Դուք ձեր բնակարանը փոխելու դիտաւորութիւն չունե՞ք՝ հայրիկ, ասաց նա, չկարողանալով այլևս համբերել:

—Ի՞նչ կայ, հարցրեց ծերունին անհանգստութեամբ:

—Ոչինչ... Այնպէս... հարցնում եմ...

—Երևի այստեղից ևս կամենում են ինձ հալածել:

—Ոչ... բայց... վատ չէր լինի՝ փոքր ինչ գոյձ լինել:

—Ո՞րտեղ փոխեմ, ո՞ւր գնամ, պատասխանեց ծերունին դառնացած կերպով: Կար ժամանակ, որ իմ ուժերը դեռ սպառւած չէին, աչքերումս լոյս կար, ոտներումս զօրութիւն. թափառում էի մեր աշխարհի մի ծայրից միւսը, դիմանում էի քաղցի, ծարաւի և եղանակների խստութեան. իսկ այժմ ո՞ւր կարող եմ գնալ. իմ կեանքն

անցաւ ցաւերով և դառնութեամբ իսկ այժմ թոյլ չեն տայ, որ գոնէ իմ ծերութեան վերջին օրերն անցկացնէի այս խոնաւ գերեզմանի մէջ: Իմ կռիւը փառքի համար չէր, ես պատերազմում էի խաւարի, ագիտութեան և հայրենիքի դաւաճաններէ դէմ: Ես յաղթեցայ, ես ընկայ և իմ կործանման մէջն է իմ փառքը: Ամեն ինչ խլեցին ինձանից, մնաց մի գրիչ միայն, մի թէ այդ ևս պէտք է խլեն:

— Պէտք է զգուշանալ աւելի վատթարից... պատասխանեց երիտասարդ աբեղան: Այդ խաւարաւորներն իրենց հուլածութեան մէջ չափ չունեն: Նոքա անդադար նորանոր առիթներ են որոնում ձեզ հալածելու:

— Մտածում են իրենց վաղեմի սովորութեան համաձայն թունաւորել ինձ, հարցրեց ծերունին դառն արհամարհանքով: Ես թոյնից չեմ վախենում:

— Նրանց դիտաւորութիւնն աւելի չար է...

— Ասացէ՛ք վերջապէս, մի տանջէ՛ք ինձ, ինչ են կամենում անել:

— Դոքա մտածում են յափշտակել ձեր բոլոր գրաւոր աշխատութիւնները և ոչնչացնել: Նոքա մտածում են ոչնչացնել այդ պատմութիւնը, որ ձեր վերջին տարիների ծանր աշխատանքի արդասիքն է: Եւ հէնց այդ ցաւալի լուրը ձեզ հասցնելու համար գաղտնի կերպով դուրս եկայ վանքից, շտապեցի ձեզ մօտ, որ նախազգուշացնեմ:

— Անիրաւներ... գոչեց ծերունին խորին վրդովմունքով: Ես ամեն ցածութիւն կ'սպասէի նրանցից, բայց այդ երևակայել անգամ չէի կարող: Դա մի սարսափելի եղեռնադրծութիւն է: սպանել պատմութիւնը... դա ամենամեծն է բոլոր յանցանքներից: Այո, դա կը լինի ինձ համար մահացու հարւած: Նա գլուխը քարշ ձգեց և ձեռքը տարաւ գէպի ճակատը:

— Դեռ ես յուսահատուելու չէի, դեռ շատ հնարներ կան ազատելու ձեր գրաւոր աշխատանքները, պատասխանեց երիտասարդ աբեղան: Այդ պատմութիւնը դուք գրել էք Սահակ Բագրատունու խնդիրքով: դուք դիտաւորութիւն ունէք անձամբ տանել, նւիրել իշխանին: Այդ

հասկացել են ձեր թշնամիները: Նոքա պատրաստել են կամ ձեր տան մէջ, կամ ճանապարհին կողոպտել ձեզ և յափշտակել այդ թանկագին գանձը: Ժամանակ կորցնելու չէ: Եթէ իմ բարի վարժապետը վստահութիւն ունի իր անձնէր աշակերտի վրայ, ես պատրաստ եմ հէնց այս գիշեր ճանապարհ ընկնել և տանել յանձնել իշխանին ձեր գիրքը: Նրա ձեռքը հասնելուց յետոյ ձեր աշխատութիւնը կ'ազատուի վտանգից:

Ծերունին գրկեց իր աշակերտին և օրհնելով նրան ասաց.

— Գովում եմ քո անձնւիրութիւնը և մխիթարում եմ, եթէ քեզ նմանների թիւը շատ լինի, մեր յոյսերը պէտք է պսակւած համարել: Մենք մեր գործը կատարեցինք. այսուհետեւ ձեզ է մնում մշակել, սնուցանել նորաբոյս ցանքը: Օրհնում եմ քեզ: Տար այդ գիրքը և յանձնիր իշխանին: Նա միայն է, որ գիտէ գնահատել. նա միայն է, որ յարգում է իր նախնեաց յիշատակները: Նա կը պահէ այդ գիրքը որպէս մի սրբութիւն և կ'աւանդէ իր յաջորդներին:

Գիրքը դրեցաւ կաշեայ պարկի մէջ. երիտասարդ աբեղան կապեց մէջքի վրայ, իսկ նրա վերայից հագաւ վերարկուն: Յետոյ նա առաւ իր ճանապարհորդական ցուպը և համբուրելով ծերունու աջն, ուղի ընկաւ:

Դրսում գեռ փոթորիկը փոթորկում էր, անձրեւը հեղեղի նման թափւում էր, բայց քաջասիրտ ուղևորը հաստատուն քայլերով դիմում էր դէպի Սահակ Բագրատունու ամրոցը, որ մի քանի օրւայ ճանապարհով հեռու-հեռու էր Խորենացու գիւղից:

20. Երաշխիք

ՇԻՂԵՐԻ

Դաշոյնը պահած զգեստի տակին,
Դամօնը գնաց Դիօնիսի մօտ.
Բայց պահակները նրան բռնեցին,
Ու բռնակալը հարցրեց ցասկոտ.

—Ո՛ւմ էիր ուզում նւիրել մահին.
—Քեզ էի ուզում դժոխք ուղարկել.
—Այդ խաչի վրայ կարող ես քաւել:

Դամօնը ասաւ. «Պատրաստ եմ մեռնել,
Կեանքս խնայել քեզ չեմ աղերսում,
Բայց թէ կարող ես ինձ շնորհ անել,
Միայն երեք օր միջոց եմ ուզում,
Որ կարողանամ քոյրս պսակել.
Ո՛ր բարեկամիս քեզ գրաւական,
Թէ որ չդառնամ, սպանիր նրան»:

Ու խարդախութեան ժպիտն երեսին,
Քիչ մտածելով, որոտաց արքան.
—Ես ականջ կ'անեմ քո այդ աղերսին,
Միայն երեք օր ժամանակ կը տամ.
Բայց լաւ իմացիր, թէ չգաս կրկին,
Նա քո փոխարէն խաչ կը բարձրանայ,
Դու այնուհետեւ ազատ ես, գնա...

Գնում է Դամօնն ընկերին յայտնում.
—Վարմունքիս համար, ասում է, արքան
Ինձ խաչի վրայ մահւան է մատնում,
Ասում է, երեք օր ժամանակ կը տամ,
Որ ես պսակեմ քոյրս ու դառնամ.
Եկ, դու իմ տեղակ նրա մօտ մնա,
Մինչև որ կրկին ընկերդ գառնայ:

Ընկերը փարւեց Դամօնի վզին
Ու գնաց պալատ. Դամօնը մնաք
Բարեւ է ասում ծեր Սիրակուզին,
Եւ անա անցան օրերն արագ
Ու իր քրոջը յանձնելով փեսին՝

Դարձաւ Դամօնը, դնում էր յամառ
Ընկերի տեղակ մեռնելու համար:

Յանկարծ փոթորիկ... յորդ անձրեւ տեղաց,
Թափւում են սարից վտակները մութ,
Սև հեղեղներն են գոռում կատաղած,
Ահա նրա դէմ գետը հոսանում
Եւ ալիքներն ելած փրփրած
Ուժով քանդեցին կամուրջն ամուր
Եւ առան տարան ով գիտէ թէ ուր...

Ձուր է Դամօնը գետի եզերքին
Գնում ու գալիս ու հեռուն նայում,
Ձուր է օգնութիւն կանչում տրամագին,
Ոչ ազատարար նաւ է երևում,
Ոչ էլ առագաստ նրա աչքերին...
Ու նա մոլորւած շրջում է լացով,
Գետը բարձրանում ու դառնում է ծով:

Եւ նա յուսահատ չոքեց աղօթքի,
Ասուած է կանչում երեք տագնապով.
«Օ՛ Զեւ, հանգարտիր զայրոյթն ալիքի,
Ժամանակն անցաւ, կէս օր է շուտով.
Բռնակալի դէմ ես խոստում արի,
Օ, թէ ուշանամ, ընկերս անմեղ
Իզուր կը մեռնի խաչ հանած իմ տեղ:

Բայց դուր է՝ տարերքը գոռում է նորից,
Կոհակը հրում փրփրած կոհակին,
Ժամն է սլանում ժամի ետևից,
Ահից թեւ առաւ Դամօնի հոգին,
Նա շուրջը նետուեց բարձր եզերքից,

Ուզում է հասնել ցանկալի ափին,
Պառնելով գետի հոսանքն ուժգին:

Դուրս եկաւ ափը. ու գոհանալով
Փրկող Աստծուն, գնաց իր ճամբան.
Մթին անտառից ահեղ խմբակով
Աւազակները նրա դէմ եկան,
Աչքերը փառում մահու կրակով,
Ու սպառնալով շարժումով լախտի,
Փակում են ճամբան միակ ճամբորդի:

— Ի՞նչ էք կամենում, ես չունեմ զանձեր,
Ասաւ Դամօնը ահից գունատւած.
Ինձ լոկ մի տխուր կեանք է մնացել,
Այն էլ արքայի համար է պահւած.
Ու մէկի ձեռից սուրը խլելով
Նա շողացրեց. — երեքը մեռան,
Մնացածները փախուստի դառան:

Ու արեգակի շողերն այրող
Ճամբորդի վրայ թափում է վերից,
Նա կանգ է առնում յողնած — անկարող.
«Դու ինձ փրկեցիր կատաղած ջրից,
«Դու ազատեցիր ձեռքերից խեղդող,
«Հիմա էլ, օ Զևս, ոյժ տուր թևերիս,
Որ զնամ փրկեմ ազնիւ ընկերիս...

Եւ ահա այնտեղ, մօտիկ ժայռի տակ
Զնգում է անուշ մի մեղմ կարկաչիւն,
Նա մօտ է գնում, լսում է անյազ,
Աղբիւրն է տեսնում արծաթահնչիւն,
Որ ցոլացնում է ջուրը սառնորակ:

Ու նա ընկնելով արծաթ աղբիւրին
Կոսորդում է սրտի ծարաւը խորին...

Մաղկած մարգերում ծառերը կանաչ
Փռում են գետինին հովազունչ սոււեր,
Ու նայում է նա. իրենց առաջ
Գնում են երկու ճանապարհորդներ.
«Օ, հիմա նրան բարձրացնում են խաչ,
Խօսում են նրանք, Դամօնը շանթւած
Վազում է առաջ հասնելու նրանց:

Նա վշտանում է, մաշում է ցաւով,
Երկիւղը նրան տալիս է թևեր.
Ու սիրակուղան ոսկեղէն փայլով
Աշտարակները բարձրացնում է վեր.
Եւ Ծիլօստրատն արագ քայլերով,
— Նրա տան խելօք, անձնէր ծառան
Դիմաւորում է առելով նրան:

— Ետ դառի, զնա, արդէն ուշացար,
Այժմ մտածիր միայն քո մասին,
Քո բարեկամը սպասեց երկար,
Սպասեց մինչև վարկեանը վերջին
Ու խաչ բարձրացաւ և դձու, դու չեկար...
Զուր բռնակալը ծաղրում է նրա
Բարեկամական հաւատի վրայ:

— Ոչ, թէ իդուր է այլևս գնալ,
Թէ ճիշտ միջոցին չեմ վերադարձել,
Դո՛նէ կը զնամ մահով միանալ,
Որ բռնակալը չուզենայ կարծել,
Թէ ես կարող եմ ուխտս մոռանալ...

Թող Դիօնիսը ինձ էլ մահուն տայ,
Միայն թէ անկեղծ ուխտին հաւատայ:

Ու արեւմուտին նա մտաւ քաղաք.
Կանգնած է խաչը հրապարակում,
Ամբոխը շուրջը կապմել բոլորակ,
Ընկերին դէպի խաչն են բարձրացնում.
Նա պատռում է ամբոխը արագ.
— Դահիճ, ինձ խաչիր, ես նա եմ, որին
Գրաւական էր նա թաղաւորին:

Նայում է ապուշ ամբոխը նրանց,
Նրանք մէկ մէկու համբոյր են տալիս.
Ու բոլորն այնտեղ սիրտները լցւած՝
Ընկերների հետ խնդում են, լալիս.
Ու լուրը գոռոգ արքային գնաց.
Նրա սիրտը քար փափկում է, հալչում,
Նա ընկերներին պալատ է կանչում:

Նայում է արքան հիացքով խորին
Ու տխուր ասում. «Ձերն է յաղթանակ,
Ես հաւատում եմ ուխտի խօսքերին,
Դուք սիրտս լցրիք մի անոնշ կրակ.
Թող ես էլ լինեմ ձեզ հետ մտերիմ,
Ինձ էլ ձեր երրորդ ընկերն արէք,
Դուք երկուս էիք, թող լինենք երեք...»

«Զենս, ի՞նչ որդիակ, աշխարհիս անցիր,
Այնեծայլի անուն մի՞նչ դու սրայիր»:

Ու վնայ որդին, շար իրարենի բախից,
Մի՞նչ կարգութիւն, մի՞նչ զանչ Ժողովից,
Ու դարչաւ Խօրն, ասաց պարծանիով.

«Ինչքան իմ այժմ մի՞նչ լի՞նք ինչ կարծիքով:

«Մի, Լի, Բի, Դու բորայի Իս զարդ»

Քայց Իլ լի՞նք ասիլ փակաին մի՞նչ Բարդ»:

Այսին, աղօթով Բրաւ անապար,

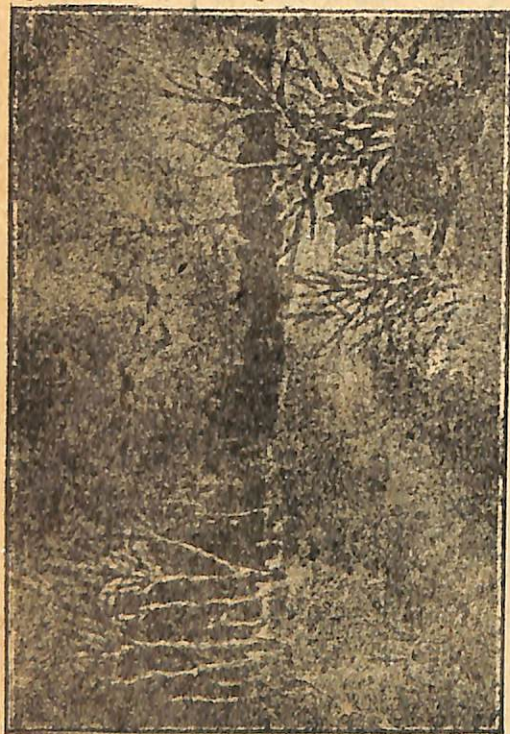
Քուրջ Կարաւ Բարձուն, Երաշխիք գործից շար

Ու դարչաւ Խօրն, ասաց պարծանիով.

«Ինչքան իմ այժմ մի՞նչ լի՞նք ինչ կարծիքով:

Աղիւսից դրախտին էլ լինիս դու զարդ,

Աս Իլ փակաին լի՞նք ասիլ մի՞նչ Բարդ:

Գրեմարիս. պատմական. վերնագրեր. Գրեմարիս.

23. ՎԻԼՀԵԼՄ ՏԷԼԼ

I.

Եւրոպայում Ալպեան ձիւնապատ լեռների դալարագեղ հովիտներում, հին դարերից մինչև այսօր ապրում է մի ազատասէր ժողովուրդ՝ գւիցերացիները կամ հելւետները:

Մեզնից եօթնարիւր տարի առաջ նրանց հայրենիքը կազմւած էր երեք գիւղախմբից, կամ ինչպէս իրենք են ասում՝ կանտոններից: Այդ կանտոնները ինքնավար էին. կառավարւում էին ընդհանուր խորհրդով. Ամեն բնակիչ ձայն ունէր օրէնքներ դնելու մէջ և ամեն մի հարց վճռւում էր բոլոր բնակիչների ձայների մեծամասնութեամբ: Ամենքը հնազանդւում էին ընդհանուր խորհրդի վրէժիռներին:

Հելւետները պարապում էին երկրագործութեամբ և խաշնարածութեամբ. նրանք քաջ, աշխատասէր էին և պատիւն ու ազատութիւնը բարձր էին դասում աշխարհի ամեն բարիքներից, նոյնիսկ իրենց կեանքից:

Սակայն արտաքին զօրեղ թշնամիներից պաշտպանւելու համար հելւետները յօժարակամ ընդունել էին գերմանական թագաւորի հովանաւորութիւնը այն պայմանով՝ որ նրանք թագաւորին օգնեն պատերազմի դէպքում, թագաւորն էլ նրանց պաշպանէ օտար յարձակումներից:

Այսպէս ապրում էին նրանք ազատ ու անկախ, բայց երբ զահ նստաւ Ալբրէխտ, սկսեց նրանց ազատութիւնը վտանգւել: Ալբրէխտը մի ազահ, գոռոզ և խառասիրտ մարդ էր. ուշք ու միտքը զրել էր աշխարհը աիրել, հպատակեցնել բոլորին և անվերջ հարստանալ:

Առաջ ու առաջ նա սպառնաց հելւետներին, որ իրենց բարի կամքով հպատակւեն պետութեան միւս հպատակների պէս, բայց հելւետները ոչ վախեցան և ոչ էլ հնազանդւեցին:

Զայրացած Ալբրէխտը խիստ հրամաններով Զւիցերիա ուղարկեց իր երկու կուսակալներին՝ որ ժողովրդին ամեն միջոցներով նւաճեն, հպատակեցնեն:

Կուսակալները Զւիցերիա հասան թէ չէ՝ սկսեցին խտուրթիւններ բանեցնել։ Թոյլ չէին տալիս, որ հեւեաներն իրենց ապրանքներն երկրիցը դուրս տանեն ծախելու։ Ուրիշ երկրից բերող ապրանքներից ծանր հարկեր էին առնում և մի շնչին յանցանքի համար ահազին տուգանքներ էին վերցնում։

Ծանր էր, շատ ծանր էր այս ամենը ժողովրդի համար։

Մի օր, իրիկնադէմին մի ձկնորս, մի հովիւ և մի որսորդ միասին նստած իրենց երկրի կապոյտ լճի ափին զրոյց էին անում։ հովիւն իր խաշներից էր խօսում, ձկնորսը ձկներից, իսկ որսորդն էլ իր սիրելի որսերից։ մէկէլ որտեղից որտեղ ջնշասպառ, արիւնի մէջ կորած՝ նրանց մօտ վազէվազ եկաւ զւիցերացի Կոնրադը։

— Ասածու սիրուն, ձկնորս, ինձ անցրու լճի միւս ափը և ազատիւր անխիղճ հալածողների ձեռքից։

Կուսակալի զինւորները Կոնրադի յետևից ընկած հալածում էին նրան։ պատճառն այն էր, որ կուսակալ Գեպլերի սպաններից մէկը մի քանի զինւորների հետ մտել էր խեղճի տունը, ինչ որ սիրան ուղել էր, վեր էր առել և այդ դեռ քիչ էր, ուղեցել էր նրա կնոջ պատիւն էլ խայտառակել։ Կոնրադն այս ամենը չկարողանալով տանել, կացնով տեղն ու տեղը սպանել էր սպային և փախել։

Մինչև նա հատուկտոր խօսքերով պատմում էր իր գլխի եկածը, և մակոյկը պատրաստում էին, յանկարծ սաստիկ հողմ բարձրացաւ, լիճը տալին ու վերայ էր լինում, ձկնորսը սիրտ չարաւ խեղճ մարդուն լճի միւս ափն անցրնել։

Կոնրադի բախտիցն էր, որ հէնց այդ միջոցին նրանց հանդիպեց Վիլհելմ Տէլլը, որ անվեհեր որսորդ էր, լսելով Կոնրադի ազաչանքը, իսկոյն մակոյկն արձակեց կապից և ասաւ։

— Է՛հ, ինչ ուզում է, թող լինի, յոյսերս դնենք Աստծու վրայ։ ինչքան ուժ ունեմ, կը փորձեմ, դատաւորի ձեռքից ես քեզ կ'ազատեմ, իսկ փոթորիկից էլ թող Աստուած ազատէ։

Ու Կոնրադի հետ մակոյկ նստան։

— Դու էլ, ձկնորս եղբայր, ասաւ Տէլլը, կնոջս կը մխիթարես։ եթէ բան է, Աստուած մի անէ, գլխիս մի փորձանք եկաւ, կ'ասես նրան, թէ ես արի, ինչ որ մարդու պտրաքն էր։

— Այս ասելուց յետոյ Տէլլը հուժկու ձեռքերով սկսեց թիավարել։ լիճը սաստիկ կատաղած էր, ահագին ալիքները մակոյկը տաշեղի նման այս ու այն կողմն էին նետում։ Բայց Տէլլը, որ վարպետ թիավար էր, կարողացաւ Կոնրադին միւս ափն հասցնել։ Կոնրադն ազատեց մահապատժից։

Նրանք մակոյկը նոր էին նստել, որ վրայ հասան կուսակալ զինւորներն, ու տեսնելով որ բանը բանից անցել է, կատաղած վրայ թափւեցին ու իրենց վրէժը հանեցին խեղճ ու կրակ հովիւից, ցիր ու ցան արին նրա հօտը, այրեցին նրա աղքատիկ խրճիթը...

II.

Ամեն գիւղ ու ամեն տեղ էլ կուսակալների զինւորները նեղութիւններ էին տալիս ժողովրդին։ մի տեղ կողովաւում էին, մի ուրիշ տեղ ձեծում, մի տեղ այրում, մի ուրիշ տեղ բռնաբարում։ Կուսակալի սպաններից մէկը բռնի բռնում, ասնում է ձերունի Միլիթարի եզները։ ձերունու որդին Մուսոլլը չղիմանալով այս անախտանի արարքին, վրայ է պըծնում, մի լաւ ձեծում նրան և վախենալով կուսակալի անեղ վրէժից, փախնում է լեռները։ Սակայն սարսափելի հետեանք ունեցաւ այս ղեպքը։ Կուսակալը ձերունուց պահանջում է՝ որդու տեղն ասէ, ձերունին երդում է, թէ ինքը չգիտէ որդու տեղն։ այդ անպիտան կանչում է դահիճներին, հրամայում է ձերունու աչքերը հաննաւ։ — «Լաւ, ասենք թէ որդիդ այստեղ չէ, դու իմ ձեռքս ես... այսպէս է ասում նա, այնինչ դահիճները փորում են թշուառ ձերունու աչքերը։ Եւ կարծես թէ եղածը քիչ էր, նրա ունեցած չունեցածն էլ յափշտակում է, տունն աւերում, այնպէս որ անբախտ ձերունին երկու աչքով կոյր՝ ցու-

պը ձեռքին, դռնէ դուռ ընկած ողորմութիւն է խնդրում:

Նրա որդին Առնոլդը զարհուրանքով լսեց այս բոթը և ուխտեց, ինչ էլ որ լինի, հօր վրէժն անպատճառ հանէ կուսակալից: — «Ոչինչ չի մնում ինձ կեանքում այլևս անելու, եթէ ոչ՝ միայն իմ այրող, անհուն ցաւը զովացնել բռնակալի արիւնի մէջ» — այսպէս ասաւ նա և ընկաւ այն օրւանից Զւիցերիայի լեռներն ու ձորերն. անցաւ մի տնից միւսը, մի հովի խրճիթից միւսի խրճիթը, խօսեց բոլորի հետ. ամենքին կրակոտ խօսքերով համոզում էր, յորդորում՝ սրբ-տերի մէջ զայրոյթ էր վառում, որ միանան և բռնակալների լուծը տապալեն:

Յւ որովհետեւ ամեն դիցերացու սիրտ լիքն էր բռնակալնե-րի դէմ դառնութեամբ, ուստի ամենքն էլ արձագանք էին տալիս Առնոլդի կոչին, և այդպիսով էլ երկրի աւագներն որոշեցին խոր-հրդի գալ, մտածելու երկրի փրկութեան մասին:

Լեռան կեռ ու մեռ շաւիղներից գաղտագողի իջնում էին ձո-րը ժողովրդի ընտելիները և հաւաքւում էին խաբոյկի շուրջն, որ վառել էին թէ տաքանալու և թէ նշանի համար: Ամենքն էլ մէկ սիրով ու մէկ տենչանքով էին կապւած իրար հետ, նոյն սիրով էին սիրում իրենց հայրենի լեռներն ու ձորերը, նոյն տենչով էին վառւած՝ ազատելու իրենց կիներն ու երեխաները դաժան թշնա-մուց: Մենակ քաջ որսորդ Վիլհելմ Տէլլն էր պակաս, նա ասել էր. — Ինձ մի կանչէք, խորհուրդն ու խօսքերն իմ բանս չեն, իմա այս — սա է. այս ասելով մեկնել էր նա իր ուժեղ բազուկը. երբ այս բա-զուկները ձեզ հարկաւոր կը լինեն, այն ժամանակ բաւական է, որ մի խօսք ասէք, մէկ էլ տեսաք, Տէլլը կողքերիդ կանգնած է: Վեր-ջապէս ընտելիներից մէկն ասաց.

«Շուք գիտէք, որ մենք եկել ենք հեռու տեղերից այս լեռ-ները. մեր պապերը մատներով մէկ-մէկ մշակել են այս հողերն, անտառները կտրել, ժայռերը հարթել և միշտ ազատ են ապրել. մենք այդ տոկուն և ազատ պապերի որդիներն ենք, մենք չենք յաղթւած, մենք պահել ենք մեր ազատութիւնն ու մեր յօժար կամ-

քով ընդունել ենք գերմանական թագաւորի հովանին:

Մի անգամ չէ, երկու անգամ չէ, որ մենք գերմանացիների համար արիւն ենք թափել, բայց տեսէք, թէ փոխարէնը ինչպէս են հատուցանում. էլ ոչխարների հօտ չի մնացել, որ տարած չլինեն, էլ ծեր, էլ կին, երեխայ չի մնացել, որ չարչարանքի ու անար-գանքի չենթարկէին. երբ բռնութիւնն աշխարհը լցնում է անար-դարութեամբ, երբ դանակն օսկորին է հասնում և համբերութիւն ասածդ այլևս կեանք չէ, այլ մահ, այն ժամանակ արդարադատ սուրն է, որ պիտի մերկանայ և փայլի չարի ու բռնութեան դէմ — մեր հողի, մեր երեխաների, մեր կեանքի փրկութեան համար:

Թանձր խաւարի մէջ եկէք, երգումով հաստատենք մեր խօսքն ու դաշինքն. այս վայրկեանից մենք եղբայրներ ենք, և մեզնից ոչ մէկն իր ընկերներին մենակ չսլիտի թողնի փորձանքի դժւար օրե-րում. ազատ լինենք, ինչպէս որ ազատ են եղել մեր սպայերը. լաւ է մեռնենք, քան թէ ստրուկ ապրենք. յոյսերս դնենք Աստծու վրայ և մարդկային զօրութիւնից չվախենանք. այն ժամանակ ինչ որ ու-ղում է, թող լինի...»

Ամենքն երգեցին այդպէս անել:

III

Կուսակալ Գեալերի ենթակայ կանտօնի մի գիւղի հրապարա-կի վրայ մի ձող կայ տնկած, ձողի ծայրին էլ մի գդակ: Այդ Գեա-լերի գդակն է. նա հրաման է արձակել ժողովրդին թէ՛ իւրաքան-չիւք ոք, այդ ճանապարհով անցնելիս, պէտք է զլուխ բանայ և նոյն պատիւը տայ գդակին, ինչպէս տալիս են իրեն. դրանով ուղղում է իմանալ, ով է իրեն հնազանդւում: Ով որ այս հրամանը չկատարի, նա կը զրկւի իր ազատութիւնից և բոլոր գոյքերից:

Երկու դիւար էլ կանգնած են ձողի աջ ու ձախ կողմը, հակե-լու համար, թէ ով է անհնազանդ: Առաւօտից մինչև երեկոյ դին-ւորները զուր տեղը մնացել են կանգնած, որովհետեւ ամենքն էլ

դիտմամբ ուրիշ ճանապարհով են գնում, որ ինչ է գրական մօտով
չանցնեն:

Բայց ահա երևաց Վիլհելմ Տելլն իր փոքրիկ Վալտերի ձեռքը
բռնած. նա հենց ուղիղ դեպի ձողը ձգող ճանապարհովն էր գալիս.
միամիտ եկաւ, և ուզում էր ձողի առջևից անցնել, երբ գինւորնե-
րը նիզակով կտրեցին նրա ճանապարհը և հրամայեցին, որ գլուխ
տայ Գեսլերի պղակին: Տելլն ընդդիմացաւ. այդ ժամանակ գինւոր-
ները գոռգոռալով յարձակեցին նրա վրայ, որ կապտանէ ձեռն ու
տոնները և բանդ տանին:

Տելլը դիմադրում էր, իսկ գինւորները գոռում-գոչում էին. այդ
ձայնի վերայ ամեն կողմից գիւղացիները հաւաքեցին հրապարակ:
Իբենց ամենալուս հայրենակցի վրայ գործ դրած այս անասելի բռն-
ութիւնը սաստիկ վրդովեց գիւղացիներին և նրանց զայրոյթն այն
չափի հասաւ, որ քիչ էր մնում թափւէին գինւորների վրայ Տելլին
ազատելու նրանց ձեռքերից:

Այդ իսկ վարկեանին որսորդների փողերի ձայներ եկան. «կու-
սակալը գալիս է, կուսակալը գալիս է» լսելի եղաւ ժողովրդի միջից:

— Է՛յ, ճամբայ տւէք, յետ քաշեցէք, դէ՛հ շուտ:

— Այս ի՞նչ աղմուկ է, ինչո՞ւ է հաւաքւած ժողովուրդն, ինչ
կայ, հարցրեց Գեսլերը:

Զինւորներից մէկը մատով ցոյց տաւ Տելլին և ասաւ.

— Տէր իմ, այս մարդը չի ուզում գրակիղ գլուխ տայ, դրա
համար էլ ուզում ենք՝ տանենք, բանդ ձգենք, ժողովուրդը չի թող-
նում:

— Մի՞թէ դու այնքան քիչ ես յարգում թաղաւորին և ինձ, նրա
փոխանորդին, որ չես ուզում պատիւ տալ այս գրակին. ես հենց
նրա համար եմ այդ կախ տւել այստեղ, որ իմանամ թէ ո՞վ է հը-
նազանդ, ո՞վ հնազանդ չէ: Առաջին մարդը դու ես, որ իմ հրամանը
չես կատարել:

— Այս անգամը բաշխիր, ասաւ Տելլը. ես չգիտնալով եմ արել:

— Գեսլերը մի փոքր լռելուց յետոյ ասաւ. —

— Տէլլ, ճիշտ են ասում, թէ դու լաւ նետաձիգ ես. ասում են՝
այդ բանում քեզ նման հաւասար մէկը չկայ, ամբողջ Զւիցերիա-
յում առաջին վարպետն ես:

— Այո, այո, Տէր, ճիշտ է, մէջ ընկաւ փոքրիկ Վալտերն, իմ
հայրը հարիւր քայլի վրայ խնձորը ծառից նետով խփում, վայր է
ձգում:

— Զլինի՞ թէ սա քո որդին է, հարցրեց Գեսլերը:

— Այո, Տէր:

— Եթէ ուղիղ են ասում, դէ, շնորքդ մէկ ցոյց տուր մեզ՝ տես-
նենք. քո որդու գլխի վրայից խնձորը թոցրու նետովդ, բայց տես,
հիմիկանից ասում եմ, հա, լաւ նշան առ, եթէ խնձորը մի անգա-
մից չթոցնես, իմացած լինիս, որ գլուխդ թոցնել կըտամ:

Ժողովուրդն այս խօսքի վրայ ահ ու դողի մէջ ընկաւ:

— Ազատիր ինձ այս փորձանքից, Տէր իմ, թող որդեսպան չը-
դառնամ, մի՞թէ ես իմ ձեռքով իմ հարազատ որդու արիւնը պիտի
թափեմ, աղաչում էր Տելլը:

Գեսլերը նրան ականջ չէր դնում, նա անողորմ էր, սիրտը քար
էր կտրել: Նա մօտակայ ծառից մի խնձոր կտրեց ու դառնալով
հաւաքւած բաղմութեանը՝ գոռաց.

— Տեղ տւէք, ութսուն քայլ չափեցէք, տես, հա, ծուռ չիւփես,
ասաւ նա Տելլին. իմ ձեռքիս ես դու, որ ուզենամ, կարող եմ քեզ
սպանել տալ, բայց քո բախտը քեզ եմ յանձնում. քո ձեռքին է
ապրելիդ էլ, մեռնելիդ էլ. եթէ լաւ նշան առնես, կեանքդ կը բախշեմ:

Ապա հրամայեց, որ Վալտերին կապեն ծառին:

— Չէ, պէտք չէ, չեմ ուզում, ընդդիմացաւ երեխան, ասանց
այդ էլ ես ոչ շունչ կը քաշեմ, ոչ էլ տեղիցս կը շարժեմ:

Ուղեցին աչքերը կապել, դրան էլ չհամաձայնեց:

— Ի՞նչ է, հենց իմանում էք, թէ հայրիկիս նետիցը վիթեռում
եմ, ասաւ Վալտերը. միամիտ կացէք, աչքս էլ չեմ թարթի. հայրիկ
սա չի հաւատում, մի ցոյց տուր է՛, ցոյց տուր, որ լաւ նշան դը-
ցող ես:

Այս խօսքերն ասելով՝ նա համարձակ զնաց դէպի ծառը և անշարժ կանգնեց: Խնձորը դրին գլխի վրայ, ժողովուրդը շունչը կրտրած՝ լուռ, սարսափով նայում էր:

— Հը, ինչպէս ես շարժւում, ասես, ադա լինիս գլխիս, ասաւ Գեւորդը: Խփիր, տեսնեմ:

Տէլը աղեղը լարեց, բայց իսկոյն խեղճի աչքերը մթնեցին, գլուխը շուռ տւաւ ու աղեղը ձեռքից ընկաւ:

— Տէր, խնդրեց Տէլը, ինձ սպանիր, ինչ ուզում ես արա, ինչ պատիժ ուզում ես տուր, միայն ազատիր ինձ այս կրակից:

— Ինչ եմ անում քո մեռնելը, անգթօրէն ասաւ Գեւորդը. ես հէնց այնպէս, ուզում եմ տեսնել, թէ ինչպիսի նետ ձգող ես:

Տէլն աղեղը գեանից վերցրեց, նրա ձեռն ու ոտքերը դողում էին. աղբսող հայեացքով նամէկ կուսակալի երեսին էր նայում, մէկ դէպի երկինք:

Յանկարծ Տէլը կապարճից մի նետ էլ հանեց ու ծածուկ կոխեց թևի տակը:

Տէլն աղեղը լարեց...

Եւ մէկ էլ ժողովրդի միջից մէկը գոռաց. — «Խնձորը վայր ընկաւ, խնձորը վայր ընկաւ, Տէլը խփել է խնձորին, խփել է»:

Փոքրիկ վալտերը վերցրեց գետին ընկած խնձորը և ուրախ ուրախ հօր մօտը վազ տւաւ:

— Հայրիկ, ահա խնձորը, տեսա՞ր, որ ես ասում էի, թէ ինձ չես խփի:

Տէլն արցունքոտ աչքերով գրկեց որդուն և ծնկաչոք փառք տւաւ Աստծուն: Գեւորդն առաւ խնձորը և իր իսկ աչքերով տեսաւ, որ նետը ծակել անցել է:

Յետոյ դառնալով Տէլին հարցրեց.

— Իսկ այն միւս նետն ինչո՞ւ պահեցիր թևիդ տակը. դու ինձ ճշմարիտ ասա, մի վախենա՞ր, կեանքդ բախշում եմ, խօսքս խօսք է:

— Աստծուն յայտնի է, քեզնից ինչ թագցնեմ, Տէր, մտքումս զրել էի. որեթէ բան է՝ նետն որդուս դիպչէր, միւս նետովն էլ քեզ

խփէի, սպանէի:

Գեւորդը մի փոքր լռելուց յետոյ ասաւ.

— Կեանքդ բախել եմ, ասածս ասած է, բայց որովհետեւ հիմա իմացայ ջո չար միտքը, դրա համար էլ ես քեզ մի այնպիսի ծակ կոխեմ, որ արևի լոյսն էլ երբէք չտեսնես. զինւորներ, սրա ձեռն ու ոտքն կապեցէք:

Հրամայելն ու կատարելը մէկ եղաւ: Ժողովուրդը շատ յուզւեց, բայց ճարն ինչ. ամենքն էլ սրտագին մնաս բարեւ ասին Տէլին: Քաջ որսորդն օրհնեց որդուն ասելով. —

— Ահա, այնտեղն է քո հայրիկն, երկնքում, նրան աղօթիր. դու միայն ողջ լինիս, բաւական է, իսկ Աստուծոյ ինձ կ'օգնէ, ինչ որ քեզ ասի, դնաս մօրդ կ'առես:

Ապա համբուրեց որդուն և ժողովրդին մնաս բարեւ ասելով, Գեւորդի ետևն ընկած գնաց:

Գեւորդը զինւորների հետ նաւակ նստաւ իր կիւսնախաւ ամրոցը գնալու, իսկ Տէլը կապած-կապկալած ընկել է նաւակի յատակին և իր մտքում արդէն մնաս բարեւ էր ասում իր ընտանիքին և ազատ կեանքին:

Նաւակը դեռ լճի կէսը չէր հասել, որ լեռներից փչեց մի այնպիսի քամի, մի այնպիսի կատաղի քամի, որ լիճն ասես, յատակից ճեղքւում էր և նաւակը քիչ էր մնում կռւլ տար իր մոլթ խորքերում: Թիավարները վախից գլուխները կորցրել էին և մոլորել կատաղած ջրերի վրայ:

— Տէր, էլ մեզ փրկութիւն չկայ, ասին թիավար զինւորներն. ամենքիս կեանքն էլ մազից է կախւած, ճամբան կորցրել ենք և ով գիտէ՝ ինչ ժայռի և խութի կը հանդիպենք. բայց մեր բախտիցն է, որ Տէլը հեռներս է. նա փորձւած դեկավար է, ճամբաները լաւ գիտէ, աղաչում ենք, Տէր, ինչ կը լինի՝ հրամայես նրան՝ զեկի գլուխն անցնի:

Գեւորդի հրամանով իսկոյն արձակեցին Տէլի կապանքները. կուսակալը խոստացաւ նրան ազատութիւն շնորհել, եթէ անվտանգ

ափ հանէ իրենց Տէլլը դեկն առաւ ձեռքը. նա լծի ափերն իր հինգ մատի պէս էր ճանաչում, ուստի նաւակն ուղղեց մի մեծ ժայռի մօտ, որը փրփրած ալիքների միջից գլուխը ցից կանգնել էր. մեծ սիրտ և շնորք էր հարկաւոր, որ մարդ կարողանար նաւակից դուրս գալով: Տէլլը վարպետութեամբ նաւակը հասցրեց ժայռի տակ և մի ակնթարթում խլելով իր նետն, Աստուած կանչելով՝ նաւակից ցատկեց ժայռի վրայ և նաւակն էլ մի ոտքով հրեց ու ձգեց ալիքների բերանը: Իսկ ինքն անյայտացաւ անտառի մէջ:

19.

Կիւսնախտ տանող ճանապարհի երկու կողմը մօտայ ժայռեր էին բարձրանում, որոնք ծածկւած էին թփերով ու մացառներով. անց ու դարձը անպակաս էր այդ ճանապարհով. մի գիւղացի կին էլ իր փոքրիկ երեխաներն առած եկել բռնել էր ճանապարհի բերանը. նա սպասում էր կուսակալին, որ սովորաբար այստեղով էր անցնում իր ամբողջ գնալուս:

Այդ միջոցին մի ձիաւոր արագ վարելով ձին՝ եկաւ, բարձր գոռալով. «Ճամբայ բացէք, կուսակալը գալիս է»:

Մի փոքր անց Գեւելը ձին նստած իր զինակիւրի հետ երեսաց ճանապարհի գլխին. կինն երեխաներով վազեց ձիերի դիմաց և նրանց առաջը կտրեց:

Ինչ եո ուզում, այ կին, հեռու քաշւիր, ճամբայ բաց, գոռաց կուսակալը:

—Տէր, Աստուածդ սիրես, խղճա ինձ, ազատիր իմ մարդին, նա գնում էր սարերը, խոտ էր հնձում և դրանով մեզ պահում. հիմա էս վեց ամիս է, նա բանդում պառկած է, քո դատաստանին է սպասում, մենք էլ առանց նրան մնացել ենք մի կտոր չոր հացի կարօտ:

—Հեռու կաց, կորիր, բան ունիս ասելու, եկ Կիւսնախտ, ինչ ես ճանապարհը կտրել, ասում էր զինակիրը:

Բայց կինը տեղիցը չէր շարժւում, կանգնել, բաց էր լինում: Գեւելը բարկացաւ և հրամայեց՝ նրան ուժով հեռացնեն. բայց կինը կուսակալի ձիու սանձը բռնած լալով ասում էր.

—Ձէ, ինչից եմ վախենում, էլ ինչ ունիմ կորցնելու, ինձ էլ, երեխաներիս էլ զցիր ձիուդ ոտների տակն ու կոխկրտիր:

Խեղճ կինը յուսահատութիւնից երեխաներով փուկեց ձիու առաջ:

—Կոխ տուր, կոխ տուր որը ու անտէր ձագակներին, քշիր ձիդ, քշիր, մեռնենք ու պրծնենք քո ձեռքից, քան թէ այսպէս ապրենք. սևանայ քո օրը, ինչպէս որ մեր օրը սևացրիր:

Այս խօսքերի վրայ Գեւելը փրփրած բերանով գոռաց.

—Անպիտաններ, անիծւածներ, ես ձեզ ցոյց կը տամ, ձեր հոգին պիտի հանեմ, սպասեցէք, սպասեցէք, ես պիտի...

Դեռ խօսքը չվերջացրած Գեւելը յանկարծ ձեռքը տարաւ սրտին և ամուր սեղմեց... մի նետ դիպել էր սրտին... նա մէկ այս կողմը, մէկ այն կողմը թեքւեց ու վայր ընկաւ ձիուց. «Վա՛յ, սա Տէլլի նետն էր...»: Այս եղաւ վերջին խօսքը:

Եւ իսկ որ այդ վայրկեանին ժայռի գլխին երեսաց Տէլլը՝ աղեղը ձեռքին:

—Հը՛, ճանաչեցիր նետ-զցողին, հիմա տեսնիր, թէ անպատիժ չմնացին քո անգլթութիւնները. հիմա իմացած եղիր, որ ազատ եմք քո բռնութիւնից և գերութեանը վերջ տւինք. էլ չես կարող ժողոքը բռնութիւնից և գերութեանը վերջ տւինք. էլ չես կարող ժողովրդին վնաս տալ, բարի ճանապարհ: Այս ասելուց յետոյ Տէլլն այծեամի պէս սլացաւ, անհետացաւ ժայռերի և ձերպերի մէջ:

Ծիծեռնակի պէս արագ այս լուրը թռաւ բերնէ բերան և Զւիցերիայի մի ծայրից միւս ծայրը բոլոր ժողովուրդն իմացան բռնակալի սպանւելը Տէլլի ձեռքով: Ժողովուրդի սուրհանդակները շրջում էին գիւղէ գիւղ յայտարարելով:—Ազատ ենք, ազատ, այ եղջրներ, բարեկամներ. մեծ չարագործը սատակեց, գնաց, նրանից յետոյ ազատութիւնը թևերը փռել է մեր լեռների և լճերի վրայ:

Եւ ժողովուրդը մի մարդու պէս ամեն տեղ հոգի կանգնեց,
մաքրեց երկիրը բռնակալներէ բերդերից ու զինուորներէից:

V.

Վիլհելմ Տէլլի տանը նրա կինն ու երեխաներն անհամբեր
սպասում էին Տէլլին, իրենց հօրը, որն աղատեց հայրենիքը:

— Մայրիկ, մայրիկ, հայրիկն եկաւ, հայրիկն եկաւ, սրտապա-
տառ ուրախութեամբ կանչեցին փոքրիկները և հօրն ընդառաջ վա-
զեցին: Տէլլի կինն էլ ուզում էր առաջ վազել, ուրախութիւնից դը-
լուխը կորցրեց և դուռը բռնած մնաց կանգնած:

— Տէլլը փոքրիկներին պրկած ներս մտաւ. կինը փաթաթեց
ամուսնու պարանոցովը և ուրախութիւնից լաց եղաւ:

Սիրելիս, ասաւ Տէլլը, Աստուած մեզ օգնեց:

Ախ, որ գիտենայիր, թէ որքան էի վախենում քեզ համար,
ասում էր կինն արցունքը սրբելով:

— Լաւ, հանգստացիր, ամեն ինչ անցաւ, հիմա ուրախութեան
օրեր են:

— Հայրիկ, աղեղդ սէր է, հարցրեց Վալտերը:

— Սուրբ մատուռում գրի, որդիս, էլ նա հարկաւոր չէ որսի
համար, պատասխանեց Տէլլը:

Կինը հառկացաւ Տէլլի ասածը. զարհուրած յետ քաշեց աւելով՝

— Սպանեցիր, ասա, դու սպանեցիր, այս ձեռքն... արիւն է
թափել, Աստուած իմ:

Այո, տեսնում ես, այս ձեռքն էր, որ փրկեց մեր երկիրն,
այս է ձեր պաշտպանն, ասաւ Տէլլը համարձակօրէն. ես մաքուր
խղճմտանքով իմ ձեռքերը դէպի երկինք եմ բարձրացնում, Աստուած
գիտէ, ինքն է օգնել ինձ...

— Հայրիկ, տեսէք, տեսէք, պապը գալիս է, յետևիցն էլ շատ,
շատ մարդիկ. հօր խօսքը կտրեց փոքրիկը... տես, քեզ են կանչում...
Տէլլը կնոջ և երեխաների հետ դուռն եկաւ գուռը:

Եւ ճիշտ որ Տէլլի տան առջև մեծ բաղմութիւն էր հաւաքել:
Ժողովրդի մէջ կանայք էլ կային, երեխաներն էլ, կային և ազնա-
կաններ, որոնք նոյնպէս խառնել էին ապստամբների հետ: Չար-
դարւած աղջիկները ձեռքերին մի մեծ ձող էին բռնել, ծայրին
ցցել էին սպանւած Գեալերի գլուխը, և ծիծաղելով ու ծաղր անե-
լով առաջ էին դալիս. երաժիշտներն էլ իրենց փողերն էին հնչում:

Տէլլը դուռն եկաւ թէ չէ, ժողովուրդն իսկոյն նրա բոլորքը
պատեց: Երգը, ծիծաղն, ուրախութեան ձայները կարեցին. առաջ ե-
կան ժողովրդի բնորելիները, մօտեցան Տէլլին և համբուրեցին նրան:

— Դէհ, Վիլհելմ, մենք եկել ենք քեզ շնորհաւորելու և շնոր-
հակալութիւններս յայտնելու: Մեր հայրենիքը հիմա բոլորովին ա-
զատ է: Հէնց որ դու Գեալերին սպանելուց յետոյ փախար ու թաք-
կացար լեռներում, քեզնից յետոյ իսկոյն կրակներ վառեցին լեռ-
ների վրայ և բերդերի վրայ յարձակեցին: Քո նետի ձայնն էր, որ
ամենքի սրտերում ապստամբութեան հուրը ձգեց. մեր թշնամիները
յաղթեցին, ջարդ ու փշուր եղան, նրանց բոլոր բերդերը հիմա մեր
ձեռքին է: Այն բանդն, որ մեր ձեռքով շինում էինք մեզ համար,
քանդեցինք ու աւերակ դարձրինք: Այրի թագուհու կողմից էլ մարդ
է եկել ու մի թուղթ է բերել: Այդ թղթով նա մեզ յետ է տալիս
մեր առաջւան իրաւունքը: Հիմա մենք ազատ ենք և հէնց դրա
համար էր, որ այսքան բաղմութեամբ եկել ենք քեզ շնորհաւորելու
իրեւ մեր ազատողին: Տեսնում ես այս լեռները, քանի որ սրանք
այստեղ են, հզօր կանգնած, իմացած լինիս, որ քո անուշիկ միշտ
կը յիշէի, միշտ կը մնայ. երբէք չեն մոռանայ, որ Տէլլը նետով
խփեց ու իր հարազատ որդու գլխից թոցրեց խնձորը, թէ Տէլլն էր,
որ սպանեց բռնակալին և ազատեց Զախցերիան»:

— Կեցցէ մեր Տէլլը, կեցցէ, կեցցէ մեր ազատողը, յաւիտեան
կեցցէ... կանչեցին ամեն կողմից հաւաքւածները:

Հեռւում, շորս կողմի գիւղերի զանգերի ղողանջները տարած-
ւում էին ամեն մի անկիւն. թնդացրել էր լեռ ու ձոր և արձագանք
էր տալիս: Այստեղ ու այնտեղ կրակներ էին վառւում ու շողշողում:
Ամեն տեղերից և ամեն սրտերից լսւում էին ուրախագին ձայներ...

— Ազատ ենք, ազատ. ապրի Տէլլը, կեցցէ, կեցցէ Վիլհելմ Տէլլը»:
Այս անմոռանալի օրը 1308 թւի կադանդի օրն էր:

Թող փչէ քամին պաղ-պաղ երեսիս,
 Վերէն, ամպերէն սաստիկ ձիւն թող գայ,
 Որքան որ կուգէ, թող փչէ հիւսիս,
 Յուսով եմ, վաղ-ուշ զարունը պիտ գայ:
 Թուխալը թող պատի երկինքը պայծառ,
 Թանձր մառախուղ երկիր թող պատի,
 Տարերք աշխարհիս խառնւին իրար,
 Յուսով եմ, վաղ-ուշ զարունը պիտ գայ:
 Թող գայ փորձութիւն, թող գայ հալածանք,
 Խաւար թող դառնայ անաղօտ լոյսը,
 Սարսափելի չեն հային տառապանք—
 Միայն...չը հատնի խեղճուկի յոյսը:

Դիտեցէք, պատմեցէք, վերնագիր դրէք և զրեցէք:

Կայրւմ

Այնպիսի առաջնորդիչ դէպք ծնրիկ կայր:
 ուր այդ միջոցի մի ծայր, իրկու հասակաւոր
 և մի փոքր աղջիկ, ուրժամայ մի տղայի
 կիւր զբաղւած էին յոգին կայսիւն:
 Մայրն իշակու ջիւղի պարտւում էր կայի
 շուրջը և շարունակ համկիրը հաւաքում
 կայսմէզ, ուր պարտւում էր իրի զոյգ կամեր:
 Միմայից իրկուսը լիւծ զոյգ ինկրու,
 կառավարում էին իրկու մի աղջիկները,
 իսկ իրկորդը, որիւ լիւծ էր մի ծայրակ,
 կառավարում էր փոքրիկը, կիւնորդ
 իդրոր օվորութիւն: Արկը թիւր պշ-
 լում էր վերկից, սակայն կայստնկրն
 աշխարհում էր փոքրութիւն: Կամկիր,

որոնց վրայ անուր կանգնած էի աղջիկ-
 ները, պրփրում էի կայում՝ զոյզ զոյզի իրևից
 և իրիկց կայծախարի, արածայր սպրամկերով
 անսխալմիկ կիրպով ցողունները կորսարում,
 հասկիքը պրփրում և կայի յարդամանի
 մակիքն ոչոքի վրայ ցորիկը փռում:

27. Ք Ա Ր Ա Ծ Ո Ւ Խ

Շատ ու շատ տարիներ մեզանից առաջ երկրի վրայ տիրում
 էր յաւիտենական ամառ: Չկային ոչ ցուրտ երկրներ, ոչ ձիւն ու
 սառոյց, ոչ աշուն իր գեղնած, թափուղ տերևներով: Երկրի մակե-
 րեայթն ամեն տեղ խոնաւ էր ու տաք, այնքան տաք, որ նրանից
 գոլորշի էր բարձրանում: Գոլորշի էր բարձրանում նոյնպէս գե-
 տակներից, գետերից, լճերից ու ծովերից: Այդ պատճառով էլ ան-
 ընդհատ յորդ անձրևներ էին գալիս: Յաճախակի անձրևներից ծա-
 ուերն աւելի արագ էին մեծանում, աւելի գեղեցիկ տեսք ստանում:
 Կային խիտ, անանցանելի անտառներ հսկայական ծառերով, որոնց
 բարձրութիւնը 10—15 սամէնի էր հասնում:

Այդ ժամանակ երկրաշարժ յաճախ էր պատահում: Ղրանից
 երկրի մակերեւոյթը մի տեղ բարձրանում էր, մի ուրիշ տեղ իջնում:
 Երկրի օրօրւելուց ծառերն արմատահան էին լինում և ցած ընկ-
 նում ու այդպէս կիտում իրար վրայ: Նոր օրօրումներից ծառաբը-
 ների կիտած տեղը ցածրանում և որևէ գետ հունը փոխելով անց-
 նում էր այդ տեղով, դարերի ընթացքում դիզելով կաւի, աւազի,
 կրի շերտեր: Նոր ու նոր օրօրումներից գետը կրկին փոխում էր

իր ընթացքը և այդ նոր սարի վրայ բուսնում էին նոր, հսկայական
 ծառեր: Երկրաշարժից կրկին թափւում, կիտւում, դարձեալ ծածկ-
 ւում կրի, աւազի, կաւի շերտերով և այդպէս անվերջ...

Վերին շերտերը ճնշում են միջին շերտերին, միջինը՝ ստորի-

նին, տաք մայր-երկիրը տաքացնում է նրանց, այրում, քարածուխ
 դարձնում:

Եւ այսպէս մայր երկրի ծոցում հաստ շերտերի տակ, դարերի
 ընթացքում ամբարւել է այդ թանկագին հանքը:

Հանքահաններն երկրի կուրծքը փորելիս գտան ստորերկրեայ
 սկ անտառ:

—Քարածուխ... ուրախ բացահայտեցին նրանք:

Շուտով մեռած ծառերը կրկին յայտնեցին երկրի վրայ և սկսեցին ապրել, բայց ի հարկէ ոչ առաջւայ պէս, այլ որպէս վառելիք:

Հինաւորաց ծառի բնի մի մասը տարւեց խոհանոց. նրան վառեցին ու նրա օգնութեամբ արդանակ եփեցին, միս տապակեցին, կարկանդակներ թխեցին: Ծառի մի ուրիշ կտորն էլ տարւեց սենեակը. ծառան վառարանը վառեց, սենեակներ տաքացրեց: Երրորդ կտորն յայտնեց գազի գործարանում. Այնտեղ նրան ամուր փակած կաթսայի մէջ շիկացրին և դարձրին գազ: Ստորեկրեայ չողունի խողովակների միջով գազն ուղարկեցին դէպի փողոցի լապտերներն ու մի քանի տներ: Քաղն այնտեղ բոցավառեց և մութ գիշերներին լուսաւորեց փողոցներն ու սենեակներն աւելի լաւ, քան մոմն ու լամպը: Քարածուխի չորրորդ կտորն ընկաւ երկաթուղու շոգեմեքենայի վրայ. նրանով վառարան վառեցին: Շոգեմեքենան ազազակեց, սուլեց, հեաց և գնացքը սլացաւ քաղաքներից քաղաք, տանելով անհամար մարդիկ ու ապրանք:

Քարածուխի աւելի կարծր ու փայլուն կտորից էլ մարդիկ շինեցին սե, սիրուն կոճակներ, որոնք երեխայի նոր շորերի վրայ, արեգակի տակ, փայլում էին ինչպէս իսկական թանկագին քարեր:

Մայրիկ զան!

Այսօր էլ իմ Պետիկա ցօնա լաւ
անցաւ: Շնորհակալ իմ ուղարկածդ ան-
նման ւալիկի: Մօրս քոզիկի սրտիկի

այսօրակից, հօրս քոզիկ ուղարկել էր մի
ոսկի-զօծ փառակապ՝ գրիչի: Նրա մէջ
կայիւ ըմբռնական ցշիկ նկարներ, իսկ գու-
նաւոր նկարները դժգոյն էիւ: Զօրի-քայքայ
ըմբռնից մի շարժումով գրիչի վրէպման:
Ամիս էլ չար Խաւսակցին: Զուսկուր
ընկերներու մէջ խաւում էր Լայիկուց
իւ նրան ամէն ինչ ցոյց տրւ. որովհետեւ
հօր միւսկուր խոզիկ դժբաղդացաւ,
դրա Խաւսար իւ նրան սիրով ըմբռնիցի
իմ ոսկրից ցրտիկորը, ինչու դիմաւոր
մարտիկ և մի խմբի ցրտիկ: Զմեմեքեն
ցոյց տալուց վրայ, նրան միջաւայրու
իւ խմբի: Զայնուրդակարն ու

Հայկունին մի-խաղարիւն

Խրատարիւն: Պրգրանունին նապից,

միւս պարիւնի, իրիւնի ու շար ուրա-

խաղանի: Հիւս պարիւն, որ իւ ողջ առողջ իմ:

Համբարում իմ իւ և իրոյս:

1912 թ 20 նոյեմբեր
կարս

Յոն Հարունի

29. Քաջ պատանի

Բոլոր աշակերտները վարժապետների հետ գնացին քաղաքի մեծ հրապարակը: Այնտեղ կարգով կանգնած էին քաղաքի բոլոր դպրոցների աշակերտները. ամենքն էլ մաքուր և գեղեցիկ հագնւած էին: Հրապարակում մեծ բաղմութիւն կար. բոլոր տների լսւածութեանը, պատշգամբները ծաղիկներով, գորգերով էին զարդարւած: Զինւորական երաժշտական խումբը նւագում էր: Քիչ յետոյ երկաց քաղաքագլուխն իր օգնականներով. ամենքը նստան դարդարւած սեղանի շուրջը: Այդ միջոցին դուռը բացւեց և մի փոքրիկ պատանի երկաց. կեցցէ, ուռն, թնդում էր ամեն կողմից. պատանին կասկարմիր կտրած՝ շփոթւած - կանգնած էր. Քաղաքագլուխը նշան անելու պէս՝ ամենքը լռեցին: Քաղաքագլուխը կանգնեց ու ասաց.

— Տեսնում էք այս փոքրիկ հերոսին, սա աղատեց այն փոքրիկ ութը տարեկան տղային կատաղի գետի ալիքներից: Երբ խեղդւողը կռիւ էր տալիս ալիքների հետ և օգնութիւն կանչում՝ ահագին բաղմութեան մէջ այս փոքրիկն էր, որ դէն ձգեց շորերը և անվախ վազեց դէպի ջուրը:

— Զուր է, կը խեղդուէս, աղատել անկարելի է — կանչում էին ամեն կողմից: Սա չլսեց. մարդիկ սրան բռնում էին, բայց այս քաջը ձեռքերից փախաւ և իրեն ձգեց կատաղի ալիքների մէջ:

— Կորաւ, կորաւ, ասում էին մարդիկ. բայց սա անվախ կերպով վրայ հասաւ և բռնեց խեղդւողին, ջրի երեսը հանեց և կատաղի կերպով կռւում էր փրփրած ալիքների հետ: Կոհակներն սպառնում էին երկուսին էլ կուլ տալ. սա մերթ սուզւում էր, մերթ բարձրանում և կուլելով առաջ էր շարժւում: Այդ ժամանակ սա արդէն մի փոքրիկ չէր երեւում, այլ քաջ տղամարդ: Վերջապէս այս հերոսը կարողացաւ յափշտակել խեղդւողին և պարգեւեց աշխարհին: Սա ոչ թէ միայն բարի, քաջ է, այլ և անձնագոհ:

Զօրականներ, ողջունեցէք սրան որպէս ձեր եղբորը... Մայրեր, օրհնեցէք սրան որպէս ձեր հարազատ որդուն: Մանուկներ, տպաւորեցէք սրա դէմքը, քաջագործութիւնը ձեր յիշողութեան մէջ: Իսկ ես, թագաւորի անունով, այս անվեհեր, փոքրիկ քաղաքացուն տալիս եմ այս քաջութեան մէդալը:

Ամեն կողմից որոտացին կեցցէներ, ծափահարութիւններ: Քաղաքագլուխը մօտեցաւ պատանու որմնադիր հօրը, ձեռքը սեղմելով՝ շնորհաւորեց. շնորհաւորեց նոյնպէս մօրը:

Յանկարծ մի ութը տարեկան տղայ վրայ հասաւ և փոքրիկ քաջին անվերջ համբուրում էր... դա փրկւած տղան էր, որ շնորհակալութիւն էր յայտնում իր փրկողին: Նորից

ծափահարութիւններ, նորից սրտագին ուռաներ թնդացրին
օդը: Ամեն կողմից փոքրիկների վրայ ծաղիկներ էին թափ-
ւում:

Ձմեռն անցաւ, եկաւ գարուն, Ղարիբ երկիր ամալ ու մշուշ,
Հալաւ բանձրիկ սարերու ձուն: Իմ զարիւրի սիրտն է քնքուշ,
Ճամբայ բացաւ զարիւններուն: Ոտ կը փոխէ՝ քոայ ու փուշ,
Իմ զարիւրէն խաբար չի գայ, Հերիք մնաս, գարձիւր վաթան,
Սչքս ճամբին՝ դադար չկայ: Իմ ախպէր ջան, ազիզ եար ջան:

Ջուր է պրծել՝ կուգայ սարէն,
Սարէն, ձորէն... իմ աչքերէն...
Մի նորոգէր սրտիս եարէն,
Դարձիւր վաթան, հոգն անուշ է,
Հոգն անուշ է, ջուրն անուշ է:

Կուրսք էր, դուրսը թուփ ու բորան,
օրը մթնել, թիւրիւն կարգել, արե-ի-ր-
կինէ մուշի մէջ կորիւ էին Զա.
ալ խաւկիւր վերջն էր կարծիս: Զույ
վերաբերուա առաջ վրաս, փաթաթւիցի,
Մի՞ իրոցն էլ շալակա առաւ, դուրս

Իկայ. թիւրս միգրի, չիւնի միգրի, էլ
ինչպէս ի՞մ վազ ցուէ, խիս-բիւնիս
վայր ընկնելով, վեր էլնելով. մի կերպ
խոսքնույլ կասիլ, էլ չկրկնի:
Ձիւնից, փամուշ դաղած դէմքս մոռնում էր.
խամիւն ոռնում. փշում, շաշում, շառաշում,
կարծիս եւ էլ չիւնից, բուֆից մրած-սառած
միջոց մղկտում կկկկում էր, միջոց կարաղած.
զառած միջուկ չմրան դէմ, գոռում-գո-
շում, մոնչում էր: Եւ բնութեան արիւն
բիւրան չիւն ու թիւրս, բուփ-բորանի
Լամբրգի կեր ինչոր մի խուլ սրբակրուց
կծկկանել էր ինչ կանուած, որ միջոց
խիղիւում, կորչում էր վրէ փամու
ուծգին ոռնուցով. միջոց բիկբիկում
կնծկնծուցով լառում. կոռնւն, շաք կոռնւն...

Քննչիւն ծրամ, պաղ շիռիւնս իս
 ժրք իրոյս էր լցնում, ժրք կապուրկած
 քիւր բնական ցրորում ու ծրածում, թէ ով
 կը լինէր այդ սուկայի ծամին դուրսը ծի-
 նացած, յանկարծ դողալով, ուրեքս ընկաւ
 ժիւան լակոս: Ճիւղից, կրծից շրնոս
 արթնակաւ, ետքմարաց, ապա արշն իրան
 խաւած, դողդողալով, վնգարալով յիւր փա-
 խաւ, պապի փակը խոցի ծարը կծկից:
 Ետքից իկաւ, ետքից լիւղից, ետքմարաց, սի-
 րուն դունչը, կապրած դունչը վիճի արշն
 կից: Եւրի կնիւանի, նա էլ ընկիւ
 էր ուղում, ցրքից, խաւոց պարապարան
 էր ինկորում:

Դիակնէք, պապիկից դիակնէք, Դիակնէք

I.

Նոր էին պառկել, որ փոթորիկ բարձրացաւ, անձրև տեղաց ու ամպերն որոտացին: Յանկարծ թնդանօթի բամբիւններ լսեցան:

Նա կարծում էր, թէ որեւէ նաւ է ընկղմում և օգնութիւն խնդրում: Նա բլրի վրայ կրակ վառեց, բայց կրակը հանգաւ անձրևից: Ռօբինզօնը տասն անգամ վառեց. անձրևը միշտ հանգնում էր. այդպէս էլ հանգած մնաց:

Ամբողջ գիշեր Ռօբինզօնը թնդանօթի պայթիւն էր լսում ու մտածում էր, թէ նաւն եղբրքի մօտ կանգնած կը լինի: Արշալոյսին նա վեր կացաւ և վերև վազեց տեսնելու, թէ որտեղ է կանգնած այն նաւը. և քիչ մնաց՝ մեռնէր ուրախութիւնից: Կզգու մօտ մի նաւ էր կանգնած:

Ռօբինզօնը շտապով վազեց դէպի տուն ու զոռալով ասաց Ուրբաթին. «Եկան, եկան». Ուրբաթը կարծեց, թէ վայրենի մարդիկ են եկել. իսկոյն վերցրեց տէգն, աղեղն ու նետերը և դէպի ծովը վազեց Ռօբինզօնի յետևից: Նա էլ նաւը տեսաւ:

Ռօբինզօնն և Ուրբաթը շտապով կրակ վառեցին ծովափին, բայց նաւի վրայ ոչ մի մարդ չէր երևում: «Թոյլ տուր, լող տամ դէպի նաւը», ասաց Ուրբաթը:

Ռօբինզօնը համաձայնեց:

Ուրբաթը հանեց շորերն ու լողաց: Ռօբինզօնն ափին կանգնած նայում էր նրա յետևից: Երբ Ուրբաթը մօտեցաւ նաւին և երբ նրա վրայի եղած բաները դիտում էր, յանկարծ մի այնպիսի հարուած ստացաւ յետևից, որ տեղն ու տեղը վայր ընկաւ: Յետ նայեց՝ տեսաւ, որ իրեն խփողը մի հրէշ է՝ մօրուքով ու պողերով:

Ուրբաթը վախից ջուրն ընկաւ, նաւի վրայի շունն էլ յետևից. նա կարծում էր, թէ եկողն այն պողերով հրէշն է, և սաստիկ վախից շնչասպառ ափ հասաւ: Հասնելն ու գետին փռելն մէկ եղաւ:

Ռօբինզօնի սիրտը դող ընկաւ, նա կարծեց թէ Ուրբաթը մե-

ռել է. գրկեց նրան ու սկսեւ անունը տալ: Ուրբաթն ուշքի գալով պատմեց, թէ ինչից էր սարսափել: «Զուր ես այդքան սարսափել. քո տեսածը ոչ թէ հրէշ է, այլ այծս, ծիծաղելով ասաց Ռօբինզօնը:

Այդ միջոցին շունը լողալով ցամաք հասաւ, և Ռօբինզօնն ասաց Ուրբաթին. «Յպիտակ մարդկանց բնական երկրում շներ էլ շատ կան»:

Երբ Ուրբաթի վախն անցաւ, Ռօբինզօնը նրան ասաց. «Նաւի մարդիկը խեղդւած կը լինեն. գնանք, միջի բաներն այստեղ բերենք, թէ չէ՝ գուր տեղը կը կորչեն»:

Նրանք օր ու գիշեր աշխատելով՝ մի լաստ շինեցին. առաւօտեան մէջը նստեցին ու զնացին նաւի մօտ: Հասնելիս Ռօբինզօնը տեսաւ, որ նաւն ամուր խրել է աւաղի մէջ:

Ռօբինզօնը գնաց տեսնելու, թէ ինչ կայ նաւում: Տեսաւ պաքսիմատով, ալիւրով ու ցորենով լիքը պարկեր, գինով լիքը տակաւներ, տեսաւ շատ հրացաններ, վառօդ, կապար, կացիններ ու սղոցներ. տեսաւ տեսաւ հագուստներ: Նա շատ ուրախացաւ, իսկ Ուրբաթը նայում էր և չէր հասկանում, թէ ինչացո՞ւ են այս բոլոր իրերը:

Ամենից առաջ նրանք վերցրին մի տակառ վառօդ, երկու հատ կապար, երկու գոյգ շապիկ-վարտիկ, երկու գոյգ կօշիկ, երկու հատ կացին, երկու հատ սղոց. վերցրին թուղթ, մի կայծքար, մի հրահան (չախմախ) ու պատրոյդ, մի տակառ պաքսիմատ և այծին:

Ճաշից յետոյ նրանք նստեցին դէպի եղբրք: Յամաք որ իջան, Ուրբաթին զարմացնելու համար Ռօբինզօնն ասաց.

— Նայիր, տեսնում ես, վերևում ուրուր է թռչում: Նա այժմ իսկոյն վայր կ'ընկնի:

Ռօբինզօնն նշան դրաւ ուրուրին և հրացանն արձակեց: Աւրբաթը լեղապատառ գետին ընկաւ: Ռօբինզօնն ասաց. «Վախեցանք, հո՞»: Եւ ցոյց տաւ, թէ ինչպէս է պայթում հրացանը: Այդ սրբան լաւ բաներ են հնարել սպիտակները — մինչև անգամ կենդանի կրակ:

Հետեւեալ օրը նրանք նորից դէպի նաւը գնացին: Այս անգամ մի թնդանօթ դրին լաստի վրայ, մի մի պարկ ցորեն, գարի, սիսեռ, մի արկղ մեխ, մի տակառ վառօդ ու կապար, մի հատ մեծ առադաստ ու մի յետան (սրելու քար): Այս բոլորը ծովափ տանելուց յետոյ երկրորդ անգամ նաւի վրայ ելան և ոսկի ու ազնիւ քարեր վերցրին:

Երեկոյեան Ռօբինզօնը մոմ վառեց ու սկսաւ գրաւած թղթերը կարդալ: Շատ բան չհասկացաւ, որովհետեւ նրանք սպանիական լեզուով էին գրաւած: Միայն այսքան իմացաւ, որ նաւն Ասիա էր նաւում և 100 հոգի գերի է տանում վաճառելու համար:

Ռօբինզօնը պահեց այդ բոլոր թղթերը, թանկագին ակնեղէններն ու ոսկին և ասաց: «Թող կենան, դրանք տէրը գուցէ մի օր երևայ»:

II.

Մի առաւօտ Ռօբինզօնը ծովափ դրկեց Ուրբաթին, որ ոստրէներ հաւաքէ, իսկ ինքը տանը մնաց վառարանը նորոգելու համար: Յանկարծ տեսաւ, որ Ուրբաթը վազէ-վազ յետ է գալիս: «Եկել են, եկել են»:

«Ո՛վքեր են եկել», հարցրեց Ռօբինզօնը:

Իսկ Ուրբաթը կանչում էր. «Երկու, երեք, վեց նաւակ»:

Ռօբինզօնը վազելով բարձրացաւ լեռան վրայ և տեսաւ, որ ավի մօտ վեց նաւակ է կանգնած և մէջն էլ շատ վայրենի մարդիկ կան: Շուտ վայր իջաւ և ասաց. «Ուրբաթ, վերցրու հրացանդ և շուտով այնտեղ գնանք»:

Նրանք լցրին վեց հատ հրացան և այնպէս ճանապարհ բռնեցին, որ վայրենիները նրանց չտեսնեն:

Ուրբաթը թագուն մօտեցաւ վայրենիներին, ամեն բան դիտեց և յետ գնալով ասաց. «Վայրենիները կրակ են վառել, շուրջը նրստոտել են, կրակի վրայ մի մարդ են խորովում. իսկ մի ուրիշ մօրուքաւոր սպիտակ մարդ, ձեռքն ու ոտքն կապոտած, գետնի վրայ ընկած է»:

Ծովափի մօտ մի փոքրիկ անտառ կար. այդ անտառի միջով նրանք մօտեցան վայրենիներին. Ռօբինզօնն այնպէս ուղից և արձակեց հրացանն, որ գլուխը վայրենիների գլխի վրայով թռաւ: Սկզբում վայրենիները ցիր ու ցան եղան ահից. բայց յետոյ տեսնելով որ ոչ ոք չկայ, կարծեցին թէ լսածներն ամպի գոռոց է, նորից հաւաքւեցան և սկսան պար գալ կրակի շուրջը:

Ռօբինզօնն ասաց Ուրբաթին. «Զարկ»: Երկուսն էլ միասին հրացան արձակեցին. վայրենիներից երեք մարդ սպանեցան, հինգը վիրաւորւեցան: Էլի մի անգամ պարպեցին, նորից երեք մարդ ընկան: Յետոյ վայրենիների վրայ յարձակեցան. Ուրբաթը սկսաւ կռւել, իսկ Ռօբինզօնը վազեց այն մարդու մօտ, որ կապած ընկած էր գետնի վրայ. բակեց նրա թոկերը, մի ատրճառակ և սուր տաւա: Սպիտակ մարդն էլ սկսաւ կռւել վայրենիների հետ և շատերին ջարդեց:

Վայրենիները, տեսնելով որ իրենցից շատերը սպանւել են, նաւակներ նստան և փախան:

Ռօբինզօնը գնաց վայրենիների թողած նաւակը տեսնելու և գտաւ նրա մէջ մի կապած ծերունի: Կապերը բաց անելուց յետոյ կանչեց Ուրբաթին: Հէնց որ Ուրբաթը վայրենուն տեսաւ, սկսաւ համբուրել նրան և թոչկոտել նաւակում: Ռօբինզօնը հարցրեց, ինչո՞ւ է այդպէս ուրախանում:

«Սա իմ հայրն է»: Ռօբինզօնը գլխի տաւ նրան, իսկ Ուրբաթը սկսաւ շփել հօր մարմնի անգամները, որոնք ուռել էին կապերից:

Յետոյ Ուրբաթը մի նաւակի մէջ տեղաւորեց հօրն ու սպիտակին. իսկ Ռօբինզօնը միւս նաւակի մէջ դրաւ հրացաններն ու վայրենիներից մնացած տէգերը, և ամենքը միասին եգերքին մօտիկ ճանապարհ բռնելով, դէպի բարայրը նաւեցին:

Քարայրը տանելուց յետոյ կերակուր տւին նրանց, որ ուտեն. նրանք լաւ կերան, կշտացան և բռն եղան: Միւս օրը Ռօբինզօնն ասաց սպանացուն. «Ի՞նչպէս ընկար վայրենիների ձեռքը»: Սպանիացին պատմեց. «Մենք մի նաւ ունէինք և Ասիա էինք նաւում,

հետներս էլ հարիւր հաւո գերի էինք տանում վաճառելու: Յանկարծ փոթորիկ բարձրացաւ և գիշերը մի ծանծաղի մէջ ընկանք (Չուրը քիչ՝ աւազոտ տեղ): սկսանք թնդանօթներ արձակել, բայց ոչ ոք չեկաւ մեզ օգնելու: Պերինները մեր հրացանները յափշտակեցին, մեր բոլոր նաւակները խլեցին և ուզում էին նաւի վրայ թողնել մեզ ու փախչել, բայց մենք աղաչեցինք, որ մեզ էլ նաւակների մէջ առնեն: Առաւօտեան մի կղզի իջանք. այնտեղ վայրենի մարդիկ էին բնակւում: Նրանք մեզ տեսնելով ուրախացան և ձկնով կերակրեցին: Կէս տարւայ չափ ապրեցինք նրանց մօտ: Մի օր ուրիշ վայրենիներ եկան այնտեղ, մեզ հետ զուեցին, մեզնից շատերին սպանեցին, իսկ ինձ, Ուրբաթի հօրն և մի ուրիշ վայրենի մարդու գերի բերին ու կերտն այն մարդուն):

III

Ռօբինզօնն Ուրբաթի հօր անունը Հիմզաթի դրաւ:

Մի օր էլ Ռօբինզօնն իսպանացուն ասաց. «Վեր կաց, գնա, ագգակիցներդ մեզ մօտ բեր. նրանք այստեղ աւելի լաւ կապրեն»: «Լաւ, բայց մենակ ինչպէս գամ»: Ռօբինզօնն ասաց. «Հինգշաբթին էլ հետդ կը գայ: Միայն մի երկու օր սպասեցէք. առաջ պէտք է գետինը հերկել, ցանքս անել, որ երբ ագգակիցներ գան, ուտելու բան ունենան»:

Նրանք գետինը հերկեցին, ցորեն և գարի ցանեցին, այդ աշխատանքն երկու շաբաթում աւարտեցին և յետոյ ճանապարհ դրին:

Մի օր Ռօբինզօնը և Ուրբաթը ժայռի վրայից մի մեծ նաւակ տեսան ծովափին: Նրանք իջան ժայռից և թագ կացան ծառերի ետև. նրանք ամեն բան տեսնում էին, իսկ իրենց ոչ ոք չէր տեսնում: Նաւակն ափին մօտեցաւ. միջից 11 մարդ դուրս եկաւ և երեք հոգի էլ կապած դուրս հանեցին: Մի բարձր հասակով մարդ ասաց կապւածներին. «Մենք ձեզ պիտի սպանենք»: Իսկ կապւածներն սկսան աղաչել, թէ «մի սպանիր մեզ, լաւ է՝ այս կղզու վրայ թող. այստեղ ոչ ոք չէ բնակւում, բոլորը մէկ է՝ սողից կը

մեռնենք»: Բարձր հասակով մարդն ասաց. «Ե՛լ լաւ, կը տեսնենք»:

Ռօբինզօնն այդ օր լսեց, ասաց Ուրբաթին. «Շուա գնա, մի քանի հաւո հրացան և ատրճանակ, վառօդ ու գնդակներ բեր»: Երբ Ուրբաթը բերեց, հրացանները լցրին:

Երեք կապւածները նստած էին, իսկ միւսները կղզու վրայ ման գալու գնացին. մի քանիսն էլ պառկեցին. Երբ քնեցին, Ռօբինզօնը թաքուն մօտեցաւ կապւածներին ու ասաց. «Մի վախե՛նաք, ասէք — ո՞վքեր էք: Մէկն ասաց. «Ես նաւապետ եմ. սրանք ընկերներս ինչ նաւաստիները չկամեցան հնազանդւիլ ինձ և ուզում էին սպանել մեզ»: Ռօբինզօնն ասաց. «Ես կ'ազատեմ ձեզ մահից, միայն թէ երդում արէք, որ ինձ Անգլիա կը տանէք»: Ամենքն երդում արին: Ռօբինզօնը և Ուրբաթը կամացուկ մօտեցան նաւաստիներին, կապկպեցին նրանց և տարան մի մի քարայրում փակեցին: Իսկ նաւակը ցամաք հանելով յատակը ծակեցին, որ թէ նաւից մարդիկ գան, չկարողանան յետ տանել:

Այդ միջոցին թնդանօթի ձայն որոտաց. դա նշան էր, որ կղզու վրայ գտնւող նաւաստիները նաւ վերադառնան: Յետոյ մի ուրիշ նաւակ եկաւ. մարդիկը դուրս եկան ու սկսան առաջուց եկողների անունը տալ: Կանչեցին, կանչեցին. բայց վերադարձող չկար. երբ ուզում էին գէպի նաւը յետ գնալ, Ռօբինզօնն ասաց Ուրբաթին. «Գնա անտառ և ձայն հոսիր. նրանք կը կարծեն, թէ կանչողներն իրենց ընկերներից մէկն է»: Ուրբաթը կանչեց. ամենքը նրա կողմը վազեցին, իսկ նաւակի մօտ միայն երկու մարդ մնաց:

Ռօբինզօնն ու նաւապետն երկու ընկերով թաքուն մօտեցան նաւակին, բռնեցին, կապեցին պահապաններին, իսկ նաւակը մացառի մէջ թաղցրին: Նաւաստիներն երբ յետ եկան, տեսան, որ նաւակը չկայ, նրանք շատ վախեցան:

Նաւապետն ասաց նրանց. «Վաղը դուք ինձ հետ պէտք է գաք, որ նաւն ապստամբ նաւաստիների ձեռքից խլենք: Եթէ ինձ չօգնէք, կղզու վրայ մնացող ընկերներդ կը սպանւին»: Նրանք ասացին. «Մենք կ'օգնենք քեզ, միայն թէ ամենքիս ներքը»:

Այն ժամանակ Ռօբինզօնն ասաց նաւապետին. «Գնա, հէնց որ նաւին տէր դառնաս, թնդանօթ արձակիր: Նաւապետը խօսք տւեց և զնաց: Երկար ժամանակ ոչ մի ձայն չէր լսուում, զիշերը մութն էր, և Ռօբինզօնը կարծեց թէ նաւապետին սպանել են: Յանկարծ թնդանօթը սրտաց: Ռօբինզօնը շատ ուրախացաւ, որովհետեւ ինքն էլ այժմ այդ նաւով եւրոպա կը վերադառնայ, իւր հօր ու մօրը կը տեսնէ: Նա մինչև առաւօտ սարի վրայ կանգնած մնաց և միշտ ծովի վրայ էր նայում: Երբ լուսացաւ, Ռօբինզօնը ասաց Ուրբաթին. «Նաւը չէ գալիս, երևի նաւապետը խափեց մեզ և ինքը մենակ հեռացաւ»: Մինչև նրանք այսպէս խօսում էին, յանկարծ մի շարժում լսեցին, յետ նայեցին տեսան, որ նաւապետը գալիս էր նաւաստիներին հետ: Ռօբինզօնը շատ ուրախացաւ և ասաց. «Հապա նաւդ գրտեղ է»: Նաւապետն ասաց. «Կղզու միւս կողմը տարայ — այնտեղ քամին սաստիկ չէ»: Յետոյ Ռօբինզօնը նաւապետին իւր մօտ ձաշի հրաւիրեց: ձաշի ժամանակ Ռօբինզօնը պատմեց նաւապետին, թէ ինչպէս էր ընկել կղզու վրայ և քսան տարի ապրել այնտեղ: Նաւապետը շատ զարմացաւ և ասաց. Ռօբինզօն, երբ ես ուզում տուն վերադառնալ, Ռօբինզօնն ասաւ. «Թող Հինգշաբթին և սպանիացին գան — այն ժամանակ»:

Ուրբաթը զնաց, յայտնեց նաւաստիներին, որ նրանց սպանելու չեն, նրանք շատ ուրախացան: Եւ Ռօբինզօնն ասաց. «Ես ձեզ կը թողնեմ անասուններս ու հրացաններս և ամեն բան, ինչ որ ունիմ, միայն թէ լաւ մարդիկ եղէք»:

Այդ միջոցին վաղելով եկաւ Ուրբաթն և ասաց, որ Հինգշաբթին և սպանիացին եկել են:

Երբ նրանք եկան, Ռօբինզօնը սկսաւ ճանապարհի պատրաստութիւն տեսնել. վերցրեց իր կապան ու վարտիկը, որ կարել էր լամայի մօրթուց, — առաւ իր աղեղը, տէգերն ու քարէ կացինը, որ մենակութեան ժամանակն էր շինել, — վերցրեց և թանկագին քարերն ու ոսկին:

Երբ ամեն ինչ նաւը դրին, Ռօբինզօնը նաւը նստաւ իր երկու

լամաների, թութակի և շան հետ միասին: Ուրբաթն ու Հինգշաբթին էլ նրա հետ նստան: Կղզու վրայ մնացին վեց անդլիացի և երկու սպանիացի իրենց կանանցով:

Ռօբինզօնը Ուրբաթի հետ յաջող կերպով հասան հայրենիք, իսկոյն հօր մօտ զնաց: Հայրը ծերացել էր. երբ իմացաւ, որ եկողն որդին է, լաց եղաւ. Ռօբինզօնն էլ լաց եղաւ և ասաց. «Հայրիկ, հապա մայրս գրտեղ է». «Նա մեռել է, միշտ ուզում էր քեզ տեսնել»:

Ռօբինզօնը շատ ցաւեց, յետոյ պատմեց հօրը, թէ ինչպէս էր ընկել կղզու վրայ և քսան տարի այնտեղ ապրել: Հայրը շատ զարմացաւ և սիրով ականջ էր դնում որդու ասածներին:

Ռօբինզօնը Ուրբաթի հետ հիւսն դարձան: Նրանք գործ ունէին, որովհետեւ լաւ էին աշխատում: Երկար ապրեցան և շատ փող վաստակեցին: Ռօբինզօնի հայրը մեռաւ. նրանից յետոյ Ուրբաթն էլ մեռաւ: Եւ Ռօբինզօնը նորից մնաց այդպէս մենակ, ինչպէս որ էր կղզու վրայ բնակւելիս:

34. Չվեռ

Ձիւնն ձմեռ. երկու կարճ խօսք ասա, ու երեք չորս երկար ու ձիգ ամիսներ մտիր տունդ, գուռը պինդ փակիր, տաք քուրսու տակին, կամ տաւարի շնչով տաք բազմիս դարձած գոմի յօդայում մի կողքի ձգիր:

— Ձիւնն ձմեռ. ասում է աշխատանք սիրող երկրագործը և մտամոլոր տարակուսում: Ի՞նչ պիտի անենք երեք-չորս երկար ամիսներ, տխուր տրտում մտածում է նա. ջանացեց երկար ամիսներ, տխուր տրտում մտածում է ուզում, գործ է մտել, գործելու սովոր եմ, աշխատել եմ ուզում, գործ չկայ: Ձիւնն եկել, հոգի երեսը պինդ ծածկել է պարզրկան ու սառնամանիքը կանաչ ու դարթ ծառերին մերկացրել, շինել են չոր ցախ. ցուրտն ու քուքն, իմ աշխատաւոր

եզանն, իմ գոմշին ու ոչխարին կապերի մէջ է կոխել ու չի
թողնում, որ երկնքի երես տեսնեն. կէս գազի հաստութիւնով
սառոյց մեր գոչգոչան գետերին, մեր կշկշան առուներին
պապանձացրել է. գործ չի մնացել՝ գործենք, անելիք չկայ՝
անենք, ծոյլերի վրայ ծիծաղում ենք, էն օրին ենք հասել, որ
ուզենք չուզենք՝ պիտի մենք էլ ծուլանանք:

35. Չմեռ

Ձինջ երկնքի գողտրիկ ժպիտը մարեց,
Վառ արևը կորաւ, գնաց անանուն.
Մեր չորս կողմում անուշ երգը դադարեց,
Քնեց, ասես, յանկարծ սիրուն բնութիւն:

Թալանեցին շքեղ պարտէզ, թաւ մէրին,
Հեծհեծեցին մերկ ճիւղերը զարգազուրկ,
Բայց քարացան նրանց դալար աչքերին
Հուսաշողին վշտի գոհար արտասուք:

Նւ արցունքի բիւրեղներով ծառ ու ճիւղ
Ճերմակ, սիրուն շորեր հագան սարսուռն.
Կարկաչահոս, գլղլահոս յորդաբուրխ—
Վերմակ առան վրան—աղբիւրն ու առուն:

Յուրա երկնքից մաղւող շողերն արևի
Փըշրւելով հատիկ-հատիկ փուլեցին.
Յած, պատանւած, մեռած երկրի դադաղին
Բիւր երփներանգ գոհար մոմեր վառւեցին:

36. Չմեռ

Ձիւնն եկել գիգւել, սար ու ձոր բռնել էր. Գարգկայ գի
շերն էնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխե-
լիս հազար տեղից տրաքտրաքում, ճոճում, ճքճքում էր
ու մարդի ջանը սոսուացնում. Ամեն մէկ ծառի ճիւղերից, ա-
մեն մէկ տան կտուրից հազար տեսակ սառցի լուլայ, հազար
տեսակ ձնի քուլայ կախ էր ընկել ու բիզ բիզ իրար վրայ
սառել: Հէնց գիտես սար, ձոր կամ նոր էր ծաղկել կամ նոր
ծերացել: Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն, որը փէտացել,
էստեղ, էնտեղ ընկել, որն էլ վաղուց բունը մտել, ձէնը կըտ-
րել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում, Գետերի-
ր, առուների երեսները սառոյցը մէկ գազ եկել, հաստացել էր, որ
մօտներին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձէնն էր լսում:

Արեգակն էս առաւօտ որ աղօթարանից չբարձրացրեց
ու աչքն աշխարհին ձգեց, շողքը սարերի գաղաթին, դաշ-
տերի գլխին, էնպէս էր պէծին տալիս, պսպղում ծիծաղում,
կանաչ ու կարմրին տալիս, արմատ, գմբութ, եաղութ ու
հազար տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլու-
խին, երեսին փռած:

Սարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին ձնի
թեփն իրար գլխով տալով, ճամբորդի քիթ ու պոռնգ ի-
րար կպցնում, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բե-
րան լցնում:

Դիտեցէք, պատմեցէք և գրեցէք:

38. Աշակերտը

Ձիւնը գալիս ու գալիս է: Երբ դասերը վերջացան, մենք վազեցինք ձնագնդի խաղալու: Ձիւնը փափուկ է, ձրնագնդերը կոշտ ու քարի նման ծանր են դուրս գալիս: Մայթի վրայ շատ մարդիկ կային: Փողոցում գնացողներից մէկը կանչեց. — Հէրիք է չարութիւն անէք: Մի լողալից յետոյ փողոցի միւս կողմից լսում ենք մի սուր ճիչ և տեսնում ենք մի պիտաբաց ծերունի. նա երեսը ձեռքով ծածկած երեւում է, կողքին կանգնած տղան կանչում է:

— Օգնեցէք, օգնեցէք: Իսկոյն բազմութիւն հաւաքեցաւ: Ձնագունդը զիպել էր ծերունու աչքին: Աշակերտներն իւրիւն փախան: Ես կանգնած էի զբաղմունքի խանութի մօտ, այնտեղ եկան ընկերներիցս շատերը:

Ո՛վ արաւ, ո՛վ, կանչում էին ոստիկանները և ոմանք ժողովրդից:

Ես լսեցի, որ Գարեգինը կամացուկ ասաց Գուրգէնին.

— Գնա, գնա, խոստովանուիր, ուրիշների վրայ ձգելը ցածութիւն է:

— Բայց ես գիտութեամբ չեմ արել, ասաց Գուրգէնը ահաբեկ:

— Միկնոյն է, գնա խոստովանուիր, դու պարտական ես այդպէս անել:

— Ես վախենում եմ:

— Ոչինչ, ես քեզ հետ կը գամ:

Ոստիկանները կանչում էին. — Ո՛վ ակնուցները փշրեց. ապակու կտորն աչքն է մտել. կը կուրանայ:

— Գնանք, կրկնեց վճռողաբար Գարեգինը. նա բռնեց ընկերոջ թևից ու առաջ քաշեց. ժողովուրդը բանի էութիւնը հառկացաւ, ոմանք բռնուցքներով վրայ վազեցին:

Ոստիկանները տարան նրան ծերունու մօտ. նա նստած էր, աչքերը թաշկինակով կապած:

Ես անգիտաբար... անգիտաբար, կրկնում էր Գուրգէնը հեկեկալով, ես ակամայ գործեցի: Մի բանի պարոններ գետին գորեցին նրան, բայց երկու հզօր բազուկներ վերցրին նրան և լուեցաւ մի բարձր ձայն:

— Ձէ, պարոններ, սպասեցէք... Մյգ մեր տեսուչն էր, նա ամեն բան տեսել էր:

— Տղան արիութիւն ունեցաւ խոստովանելու, ուրեմն ոչ ոք իրաւունք չունի նշատացնելու նրան: Ամենքն էլ լուս կեցան:

—Ներողութիւն խնդրիր, ասաց տեսուչը:

Գուրգէնը լալով շոգեց արևորի առաջ և ծերունին նրան համբուրեց:

39. Ա Ի Ե Տ Ի Ս

Ցուրտ գիշեր էր, երկինքը պարզ. ձիւնը քարացել կպել էր գետնին և ոտների տակ տրորւած հողի գոյն էր ստացել: Անսովոր թափանցիկ օդի մէջ երկինքը մոյգ փերուզի գոյն էր խփում: Աստղերը սովորականից մեծ էին երևում և կարծես սառնամանիքից մրսելով կապտել էին:

Փողոցներում անցուղարձը գրել է դադարել էր, չնայելով որ դեռ շատ վաղ էր: Տների լուսամուտները պայծառ լուսաւորւած ծիծաղում էին կարծես: Օդի մէջ կանգ ած էր խուռիկ, փլաւի և ձկան հոտ:

Ծերունի ժամկոչը փոքրիկ թոռան հետ, ժամաշապիկ հագած, ահագին ոտնամանները սառած գետնին քրթքրեցնելով, անցնում էր անէ-տուն, փողոցէ-փողոց և իր ճաթած ձայնով աւետում էր ամենքին Գրիստոսի ծնունդն իր պատանի ընկերոջ ձայնակցութեամբ:

Ահա նա կանգ առաւ ուղղակի փողոց նայող մի ցածրիկ դռան առաջ ու ծեծեց:

Դուռը բաց արեց մի փոքրիկ երեխայ:

Ժամկոչը թոռանն առաջ դցեց և ինքն էլ մտաւ ետեից:

Հին նահապետական մեծ սենեակ էր մէկ պատից. մինչև միւսը կապած երկայն ու լայն թախթով: Թախթի վրայ ձգւած էր մի ծայրից մինչև միւսը կապոյտ դաշած սուփրա, որի վրայ նկարւած էին ձուկ, դանակ, պատառաքող, զգալ, եղջերու և այլն զարդեր: Սուփրի վրայ կար միմիայն ձկնեղէն, իսկ մսեղէն՝ ոչ. — նաւակատիկ էր: Կերակուրների պսակը կազմում էր փլաւն, որից բարձրացած ախորժափա գոլորշին բռնել էր սենեակը: Սուփրի գլխին նըս-

տած էր ընտանիքի հայր ու պապը՝ մի աշխոյժ, ուրախ ծերունի, թրաշած երեսով և դեռ ևս սև մազերով: Նրա աջ ու ձախ կողմերում շարւած էին եօթ երեխայ: Սուփրի մի ծայրին նստած էր մեծ մայրը, միւս ծայրին՝ երկու հարս, որոնցից մէկը ծիծ էր տալիս օրօրոցի մէջ պառկած երեխային, միւսը հաց էր ուտում: Այնուհետև թախթի երկայնքով մի երկայն նստարանի վրայ իրար կողքի նստոտած էին չորս եղբայր՝ մէկը միւսից թիկնաւէտ, ուսող-խմող, քէֆ սիրող:

Սենեակում ահանջ խլացնող ուրախ աղմուկ էր տիրում. խօսում էին բոլորք միասին — մեծ, փոքր, կին տղամարդ: Սակայն այդ աղմուկն իսկոյն դադարեց, երբ «աւետիս» ասողները ներս մտան:

Ծերունի ժամկոչն ու թոռը կանգնեցին դռան մօտ, մի-մի մոմ վառեցին, գլխարկները վերջրին և սկսեցին երգել՝

Այսօր տօն է ծննդեան, աւետիս,

Տեսնո՞ւմ երոյ և յայտնութեան, աւետիս . . .

Երգում էին առանց շտապելու, առանձին հանդիսաւորութեամբ ծերունի ժամկոչն իր խուլ, ճաթած ձայնով, պատանի տիրացուն՝ իր երեխայական զիւլ, սուր ձայնով: Թէև ոչ մի ներդաշնակութիւն չկար այդ ձայների մէջ, բայց և այնպէս սրբազան երգը սրտաշարժ տպաւորութիւն էր թողնում ունկնդիրների վրայ:

Վերջացաւ «Աւետիսը», վերջապէս և «Նորհուրդ մեծը», որն երգեց աւելի արագ տեմպով, քան առաջինը:

Շնորհաւոր ծնունդ և յայտնութիւն, — ասաց ծերունի ժամկոչն և հանգցրեց ձեռքի մօմը:

— Շնորհաւոր կենաս, մղգսի ջան, — կանչեց տան ծերունին: — Դէհ, տղէք, — դարձաւ նա երիտասարդներին, եռքն արխալուղի զրպանը կոխելով, — հանէցէք, մի-մի արասի տէք մեր մղգսուն: Ըհը, էս էլ իմ արասին:

Եւ հինգ արասին. մէկը միւսի ետեից մտաւ ծեր ժամկոչի բուռը:

— Ա՛՛ կնիկ, վեր կաց, էն երեխին գողինաղ տուր, մուրաբա տուր՝ ուտի, — դիմեց կնոջը տան նահապետը: — Մղգսի ջան, բա որ եկար՝ մեզ համար աւետիս ասացիր, արի մի թաս գինի խմիր: Ա՛՛ ծա, այ տղայ, ա՛՛ծա տուր՝ օրհնի:

Ծերունի ժամկոչը մի թաս գինի շպրտեց, երկայն ու բարակ օրհնանքներից յետոյ:

— Փլաւից-դատից կեր, մղդսի ջան. բեր էդ երեխին դէսը, թող դա էլ ուտի:

Փլաւը և ձկնեղէնն ուտելու ժամանակ նոյն երկայն ու բարակ օրհնանքներով ժամկոչը ծծեց երկրորդ թաս գինին, յետոյ երրորդը, յետոյ չորրորդը, բայց հինգերորդից վճռապէս հրաժարւեց և նորանոր օրհնանքներով դուրս գնաց թոռան հետ հետևեալ տները հերթով ման գալու համար:

Դիտեցէք, պատմեցէք, վերնագիրը դրէք և գրեցէք:

Մաստիկ ցուրտ էր: Ձիւնը քուլա-քուլա թափւելով՝ ծածկում էր գետինը: Արդէն սկսում էր մթնանալ. այդ գիշերը հին տարին հրաժարական ողջոյն էր տալիս ամբողջ աշխարհին, իսկ վաղը նոր տարի էր — բերելահանքի և ուրախութեան օր: Այդ միջոցին ձիւնատաշտ փողոցովն անցնում էր պլխաբաց և ոտաբորիկ մի խեղճ աղջիկ: Իրաւ է, տնից դուրս գալիս նա հագել էր մօր մաշիկները, բայց փողոցի մի ափից միւս ափն անցնելիս՝ նա ընկաւ երկու միմեանց հանդէպ ընթացող կառքերի մէջտեղը և շտապելուց ու շփոթւելուց՝ մաշիկները կորցրեց: Մաշիկներից մէկն իսկապէս կորաւ, իսկ միւսը թռցրեց մի փոքրիկ չարածճի տղայ, որ նաւակ շինի նրանից ու վարձանայ:

Աղջիկը գնում էր ոտաբորիկ. նրա փոքրիկ ոտները կարմրատակել էին և ցրտից փէտացել: Նա իր կրծքի վրայ ամրացրած փոքրիկ արկղիկում դարսած ունէր լուցկիների մի քանի կապոց, իսկ մի կապոց բռնած էր ձեռքին: Վատ եղանակը շատ էր փաստում նրան. փողոցի անցուղաւճը համարեա կտրւած էր, չկային գնողներ, այդ պատճառով նրա գրպանում ևս չկար ոչ մի կոպէկ: Համ մըսում էր, համ քաղցած էր ողորմելին, և հէնց երեսիցն էլ երեւում էր, թէ որքան չարաչար տանջւում էր նա: Անբախտ արարած: Ձիւնը քուլաներով թափւում էր նրա բաց-խարտեաշ մազերի վրայ, որոնք գեղեցիկ գանգուրներով շրջապատում էին նրա փոքրիկ չքնաղ վիզը: Բայց ամենևին ուշք չէր դարձնում իր գանգուրների վրայ, նրանց մասին չէր էլ մտածում: Պատուհանները վառվում էին բազմաթիւ ճրագներով, խորովածի հոտը բռնել է ամբողջ փողոցը, ամենքը պատրաստւում էր՝ դիմաւորելու նոր տարւան, ամեն տեղ եռում է կեանք — ահա ինչով էր զբաղւած նրա միտքը:

Վերջապէս մի խուլ անկիւն գտաւ երկու տների մէջտեղում
 ոգնու պէս կուշ գալով, նստեց աշտեղ: Սառնամանիքը փէտացնում
 էր նրա ամբողջ մարմինը, բայց նա չէր համարձակուում տուն գնալ.
 և ինչպէս վերադառնար, երբ մէկ հատիկ լուցկի անգամ չէր ծա-
 խած և գրպանումն էլ կոպէկ չունէր: Ուռաջինն որ հայրը նրան կը
 թակէր՝ տեսնելով աղջկանը դատարկածնուն տուն վերադարձած, և
 երկրորդն էլ — միթէ միևնոյն չէր՝ տուն գնալ թէ փողոցում մնալ.
 չէ՞ որ նրանց տանն էլ նոյնքան ցուրտ էր, որքան և դուրսը, բաց
 երկնքի տակ: Նրանք ապրում էին չարդաշտում և քամին չորս կող-
 մից ազատ ներս ու դուրս էր անում, չնայելով որ ամենամեծ անց-
 քերն ու ճեղքերը խցած էին յարդով ու զանազան փալաս-փուլուս-
 ներով: Խեղճ աղջկայ ձեռքերը կապտել, լեղակի գոյն էին ստա-
 ցել: — Ա՛խ, ինչ էլ յինէր գէթ լուցկու աղօտ բոցով տաքանալ: Բայց
 ինչո՞ւ չհանել մի լուցկի, չքսել պատին և չտաքացնել սառած մատ-
 ներս: Նա հանեց լուցկին և ծկրր՝ պսեց պատին. օ, ինչպէս բո-
 ցավառեց: Աղջիկը ձեռքով ծածկեց աղօտ բոցը և լուցկին սկսեց
 այրել, ինչպէս փոքրիկ ճրագ: Եւ խղճուկին թւում էր՝ թէ նստած
 է երկաթէ մեծ վառարանի առաջ և փէտացած մարմինը տաքացը-
 նում է նրա հրաշալի բոցով: Օ՛, ինչ գեղեցիկ վառվում է կրակն
 այդ հսկայ վառարանում՝ տարածելով շուրջն ախորժելի տաքու-
 թիւն: Ողորմելին ձեռքերը մեկնեց, որ տաքացնի, բայց յանկարծ
 բոցը հանգաւ, վառարանը չքացաւ և ինքը դարձեալ նստած էր փո-
 ղոցի մութ անկիւնում, այրած լուցկին ձեռքին:

Նա հանեց երկրորդ լուցկին և քսեց պատին: Լուցկին վառեց,
 լուսաւորեց պատը և լուսաւորեւած տեղը պատի վրայ դարձաւ թա-
 փանցիկ, կարծես լուսաւորութիւնը գաղաթին էր: Աղջիկն տեսաւ
 մի շքեղազարդ սենեակ, որի մէջտեղը դուած էր սպիտակ սփռո-
 ցով ծածկած սեղան: Սեղանի վրայ կարգով շարւած էին փայլուն
 ճենապակեայ ափսէներ, իսկ մէջտեղը՝ մեծ սկուտեղի վրայ դր-
 ւած էր շրորով և խնձորով գեղեցիկ համեմած ու տապակած սագ,
 որից այնպիսի մի անուշ հոտ էր բուրում, որ ամենակուշտ մար-

դու ախորժակն անգամ կը շարժէր: Օ՛, երջանկութիւն, յանկարծ
 սագը վեր կացաւ սկուտեղի վրայից և դուռեց յատակի վրայ: Նրա
 մէջքի մէջ ցցւած էին դանակ և պատառաքաղ: Նա գլորւելով մօ-
 տեցաւ մանուկ աղջկանը: Բայց լուցկին այդ միջոցին հանգաւ, և
 նրա առաջ կանգնած էր դարձեալ նոյն սառն ու հաստ պատն իր
 դաժան կերպարանքով:

Բայց ահա վառեց երրորդ լուցկին. և աղջիկը տեսաւ, որպէս
 թէ ինքը կանգնած է մի շքեղազարդ տօնածառի առաջ: Այս տօ-
 նածառն անհամեմատ հարուստ ու բարձր էր այն տօնածառից, որ
 նա անցեալ ծննդեան տօնին տեսել էր ապակեայ դռների միջով մի
 հարուստ վաճառականի տանը: Տօնածառի կանաչ ճիւղերի վրայ վառ-
 ւում էին հազարաւոր մոմեր, իսկ սենեակի սլաքերի վրայ կախ-
 կըխւած բաղմամբիւ գեղազրական պատկերներն, որպիսիք նա յաճախ
 տեսել էր խանութների պատուհաններում՝ դուրս դրած, կարծես
 ժպտում էին նրան: Նա վեր բարձրացրեց իր փոքրիկ ձեռքերը, բայց
 անաղ, լուցկին հանգաւ. տօնածառի մոմերն սկսեցին սլանալ բարձր,
 շատ բարձր, — և աղջիկը տեսաւ, որ այդ աստղեր էին...

Նա պատին քսեց դարձեալ մի լուցկի: Շուրջը տարածեց շք-
 եղ լոյս և հրաշալի լոյսի մէջ երևաց նրա պառաւ տատը՝ հեղ և
 փայլուն ժպիտն երեսին:

«Տատի ջան, — գոչեց աղջիկը՝ փէտացած կռնները տարածելով
 առաջ, — տա՛ր ինձ քեզ մօտ: Ես գիտեմ, որ երբ լուցկին կը հանգչի,
 դու էլ չես — լինի. կը չսնաս, ինչպէս չքացան երկաթէ վառա-
 Րանը, տապակած սագը և շքեղ տօնածառը»:

Նա շտապով վառեց կա. լոցում մնացած միւս բոլոր լուցկիներ-
 րը, որովհետեւ նա սրտով ցանկանում էր, որ տատիկը չհեռանայ: Լուցկի-
 ները մի ափսոսանքով բոցավառեցին և չորս կողմը տարածեցին
 այնպիսի մի դօրեղ լոյս, որ կարծես թէ ցերեկ լինէր: Ոչ մի ժամա-
 նակ այնքան գեղեցիկ չէր եղած նրա տատն, որքան այդ բոլորին:
 Նա վերցրեց թոռնիկին իր ձեռքերի վրայ և երկուսն էլ ուրախ
 ու գլարթ, պայծառ լոյսի շերտը ձեղքելով՝ սլացան բարձր, բարձր

—այնտեղ, ուր չկան ոչ ցուրտ, ոչ քաղց, ոչ տանջանք...

Երբ վրայ հասաւ ցուրտ առաւօտն, աղջկանը գտան երկու տը-
ների մէջ տեղը, խնււ անկիւնում նստած: Նրա այտերը կարմիր
էին, շրթունքները ժպտում էին:

Խեղճ ողորմելին մեռել էր:

Նա փէտացաւ նոր տարւայ նախընթաց գիշերը: Նոր տարւայ
առաջին օրը լուսաւորեց թշուառութեան մի անմեղ և անպաշտպան
զոհի դիակ, որ մի քանի ժամ առաջ սրտագրաւ պատկերներ տես-
նելով լուցկու փայլուն լոյսի մէջ՝ ժպտում ու հրճւում էր, ինչպէս
ճրագի շուրջը ճախրող թիթեռ: Լուցկիների մի կապոցը բոլորովին
այրւած էր: «Երեւի նա ուղեցել է տաքանալ» — ասաց մէկը: Եւ ոչ
ոքի մտքովն անգամ չանցաւ, թէ ինչպիսի հրաշալի տեսիլներ էին
նկարւել փոքրիկ աղջկայ չքնաղ աչիկներին. ոչ ոք չիմացաւ, թէ
որպիսի փառքով և շքեղութեամբ զիմաւորեց նա նոր տարւան իր
սիրելի տատիկի հետ միասին:

Պարզկայ գիշեր...

Աստղերն երկնքում լուռ պսպղում են,

Շողերը լուսնի դիպել են սարի

Ձիւնոտ կողերին — կողերը ցոլում,

Պէծին են տալիս:

Քամին ցրտաշունչ

Թեւերը փռած՝ փնջում է, թռչում,

Երկիրը սառած ճաքում — ճաքճքում,

Ձեան հատիկները կուրծքը քարափի
ծեծում ու ծեծկում...

Անձայր ճանապարհ...

Առաջ եմ գնում — մութ — եւ չգիտեմ,

Սառոյց ու ձմեռ...

Առաջ եմ գնում անյոյս, անընկեր,

Քամի ու գիշեր...

Ախ, եթէ յանկարծ յոյսը շողշողար,—

Նա ինձ ողջունէր:

43. Խ Ա Յ Ը

I.

Ցուրտ էր, ձմեռ, բուք-բորան. գիշերն էլ այնքան խաւար էր,
այնպէս սարսափելի, որ լեռնային Օ... գիւղում մարդիկ այն ժամանակ
էլ չէին յիշում, թէ իրենք երբ և իցէ օր ու արեւ, լոյս ու ջերմու-
թիւն, պարզ երկինք տեսել են, թէ ոչ:

Վա՛ւ, վա՛ւ վա՛ւ, ոտնում էր քամին և ամեն անգամ այն-
հուրելի կաղկանձացի հետ Մէլիք — Շահէնի սաքուի երկու կողմի բազ-
մականները դադարում էին խօսելուց, ցած էին առնում բերաննե-
րից չիբուխներն, իբրեւ երես էին նայում և նոյնիսկ մի ներքին
պահանջ զգում իրար աւելի մօտ դալու, աւելի կուշ գալու:

— Ախ, դժոխք է դուրսը, ասաց նստողներից մէկը խօսած լի-
նելու համար. դուզմանս հիմա սաքում չլինի:

— Սարսում, պատասխանեց մի ուրիշը հեգնութեամբ սաքի թէ
դու ջան կ'անես հիմա մինչև մեր այգիները գնալ, որ սարերից ես
խօսում. չէ՞ս բա՛ւ ձայները... երկինք-գետինք իրար են դիպել՝ է՛:

Փոմի դուռը հանգարտ ձուռաց. ամենքը դէպի այն կողմը նա-
յեցին. կիսախաւարի մէջ գծազուեց մի մարդու հասակ, որ եա-
փունջու մէջ կոխուրած ներկայացնում էր մի ձիւնակոյտ-պարզ էր,
որ մարդն երկար ժամանակ բքի առկ էր մնացել:

— Բարի երեկոյ, ասաց նորեկը, թափ տալով ետիւնջու վրա-
յից ձեան հաստ շերտը:

Աստուծոյ բարին. վայ, խեղճ Խայ, արի, արի, առաջ անցիր,

անաշէն, փէտացար — ձայն տւին այս ու այն կողմից նստողները
սրտացաւ եղանակով — խային տեղ տւէք, թող նստի:

— Հա, փէտացայ, ասաց նորեկն առաջանալով, էլ գուրսը մնա-
լու ճար չկայ, ասեո թէ երկինքը փռւլ է գալիս, դիւղի մէջ էլ
մարդ խեղդուում է. ձիւն ու քամի. օ, ինչ բուք. ասացի՝ մտնեմ
սաքուն տաքանամ, գուրս ելնեմ:

Մարդը նստեց:

Գիւղի պահապանն էր նա: Վարձւած գիշերապահը: «Խայ»-եր
շատ կային Բ. գիւղում, քնացին. այս մէկը մնաց ուշացած կռունկի
պէս. մուրալ չուզեց, պահապան եղաւ. տեղացիք անունը լաւ, չգի-
տէին, նախօ կանչելու տեղ ոմանք Միօ կանչեցին, ոմանք էլ Միօ
ասացին, բայց վերջ ի վերջոյ՝ խօսքերը կարծես մէկ արած՝ սկսեցին
պարզապէս «Խայ» կանչել. Յիդպէս լաւ էր, հեշտ էր, համէլ՝ իրաւ
որ նա «Խայ» էր, որովհետեւ Հայաստանցի էր: Ահա այս «Խայ»-ն
էր, որ անկիւնում պատի տակ տեղ գրաւեց, կծկւեց տաղ արեց.
սաքուն տաք էր:

Բուքը շարունակւում էր, կատաղի քամին վերաւար գազանի
պէս մոնչում, ոռնում էր:

— Էսպիսի գիշերւայ է ռաստ եկել խեղճ ողորմելին հա, ասաց
ոէս Գէվօն. էլ ինչ հողք տար գլխին:

Սօքը մի գիւղացու մասին էր, որ մի քանի օր առաջ լեռնե-
րում բքի բռնւելով՝ խեղդւել էր:

— Քանի ասինք մի գնար, էս ձիւն ու ձմրան չօլերը մի ընկ-
նիր. կնիկ, երեխայի տէր ես, վրայ բերեց միւսը:

— Է՛, ինչ ես անգէտ անգէտ խօսում, մարդի ճակատին էն էր
գրւած, ասաց Մէլիքը. նա պիտի գնար, նա պիտի խեղդւէր. ճա-
կատագրից հիվարող է փախչել:

— Իրաւ է, Մէլիք, ասացին մի քանի հոգի. ճակատի գրածը
չի քնչի:

Իւրաքանչիւրն իր գիտողութիւններն արեց այդ մասին. ամենքն
էլ հասան այն եզրակացութեան, որ մարդը խաղալիք է ճակատագրի

քմահաճոյքին, որ նրա առաջ անգօր են մարդկային բոլոր հնարք-
ները, նրա բոլոր խելքը, եռանդը, աշխատանքը:

— Ես ճակատագրին չեմ հաւատում, ասաց մի ձայն սաքւի մի
անկիւնից:

Ամենքի հայեացքները դարձան դէպի այն կողմը... Զարմանքն
ընդհանուր էր:

— Ո՛վ է այդ «աժդահան», ասաց Մէլիքը հեգնութեամբ:

— Մառադ եմ, ես եմ, Մէլիք. ես ճակատագրին չեմ հաւա-
տում, կրկնեց նոյն ձայնը յամառութեամբ:

Մարգիկ չգիտէին՝ ծիծաղեն, թէ դայրանան, ճակատագրի ա-
մենակարող ուժին հաւատացողն ողորմելի «Խայն» էր:

— «Էծերի քոսոտը կը կատաղի», սուտ չէ ասած, մրմռաց Մէ-
լիքը կէս հեգնութեամբ, կէս բարկացած:

Իսկապէս ամենքն էլ դայրացած էին: Եւ ինչպէս չդայրանա-
յին. Մէլիքը՝ հարուստ զօրեղ Մէլիքը հաւատում էր ճակատագրին
վախենում էին նրանից, ոէս Գէվօն, որի ճիպոտի առաջ բոլորը գո-
ղում էին ինչպէս ուռի տերկներ, սարսափում էր ճակատագրից,
տէրտէրը խօ՛ ինչ քարոզէր, վերջը ճակատագրին էր. ամենքն էլ
ընկճւած էին այդ աներևոյթ զօրութեան առաջ, ամենքն էլ սոս-
կում էին նրանից. մենակ այս ողորմելի Խայը ճակատագրին չէր
հաւատում, չէր վախենում նրանից:

— Մյո՛, ես չեմ հաւատում այդ ձեր ճակատագրին, կրկնեց
Խայը — այս անգամ աւելի յանդուգն ձայնով, երբ տեսաւ իր վրայ
ուղղւած արհամարհական հայեացքները. Եւ ես ձեզ հէնց այս բո-
ւալէիս կարող էի ցոյց տալ, որ իրաւունք ունիմ, բայց ափսոս, որ
պիտի դուրս գամ գիւղը շրջելու. Եւ նա վեր կացաւ, պատրաստ-
ւելով դուրս գալ:

— Մնա, մնա, Խայ, գոռացին մի քանի ձայներ հետաքրքրւած.
ոէս ասա՛ թող մնայ. հիմա գիւղը չթալանեցին:

Ռէսի ցանկութեամբ Խայը կրկին նստեց իր տեղը. Ամենքի
հայեացքները դէպի նա դարձան, ամենքը սպասում էին, թէ ինչ

պիտի պատմի այս մարդն, որ այդպէս յանդուգն յամառութեամբ արհամարհում է հակառակորդը:

II.

— Էն տարին — այսպէս սկսեց խոսել — տասը հոգի էինք, տասը գժեր, տասը բոց ու կրակ ունէինք կրծքներին տակ, միատեսակ կրակ, միեւնոյն կայծից բորնկած, որ վառում, փոթոթում էր մեզ: Միատեսակ անվախ սիրտ ունէինք, բայց ինչ սիրտ... ծով էր վշտերով ալեկոծ ու ամօթից կապտած, խառոյկ էր վրէժով վառւած... Ամիսներ էր, ինչ թափառում էինք չօլից չօլ, սարից սար, ձորից ձոր, օձերի հետ էինք ջուր խմում, քարէ անկողնու մէջ ընկնէրով հանգիստ առնում: Դէ, ինչ անէինք. շատ երկար կուլ տւինք մեր անարգանքը. համբերութիւններս անագին էր, բայց մեր դուշմանի անասուածութիւնը, նրա անսիրտ անամօթութիւնն անսահման էր. էլ ապրել չէր լինում. հաց չկար, եղածն էլ կուլ չէր գնում, թոյն ու լեզի էր դարձել: Մենք էլ ամեն բան թողինք, տուն ու բնտանիք, մալ ու մուրք և մեր պատւի թուք ու մուրը սրբելու համար մի մի հրացան առանք, սարերն ընկանք: Այսպէս լաւ էր... ազատ էինք...

Քիւրդերն ու թիւրքերը մեզ ասում էին «ֆէղայի», իսկ հայերն ասում էին «վրիժառու ողի»: Մեր առջևից սարսափն էր գրնում, մեր յետևում մահն էր փռւում: Սարերի միակ տէրը մնացինք մենք ու արծիւները. մի քիչ նման էլ էինք իրար, միատեսակ էինք յարձակում մեր որսերի վրայ: Շատ անգամ մեզ փնտրում էին, բայց մենք դարձել էինք աներևոյթ դեեր, ամեն տեղ էինք և ոչ մի տեղ Ֆիդայիին գտնելը հեշտ չէր, հանդիպելն էլ զարհուրելի: Այսպէս էինք մենք և սպասում էինք ճակատագրին, մենք հաւատում էինք նրան:

Մի օր Սիմ լեռան կատարին էինք, որ մեր պաշարը վերջացաւ: Ինձ վիճակեց պաշարի գնալ: Ես գիւղերը ճանաչում էի, բայց շէն էին, թէ աւերակ, բնակիչներ կային, թէ գաղթել էին, — այդ

ես չգիտէի. ինչ և լինէր, պիտի գնայի, ինչպէս և լինէր, պիտի պաշար ճարէի: Եւ ցած իջայ մեր որջից օրը ցերեկով, առանց գէնքի, առանց նոյնիսկ ձեռնափայտի. մտածում էի, թէ թշնամու չեմ պատահի, եթէ պատահեմ էլ, անգէն լինելու գուցէ ինձ փրկի. իսկ եթէ չեմ փրկւի, երևի ճակատագիրս այդպէս է: Եւ այսպէս ես գնում էի... Բաւական ժամանակ շուրջս մեռելութիւն էր, ոչ ոք չկար. առջևս մի սար էր, պէտք էր բարձրանալ և ապա վար իջնել յաջորդ ձորը: Բարձրացայ թէ չէ, հէնց կատարին առջևս ցցւեց մի քիւրդ, ստից զլուխ զինւած:

— Բարե, քիւրվա, ասացի ես անհոգ եղանակով:

— Բարե, ֆլա, պատասխանեց քիւրդը, բայց չանցաւ, կանգ առաւ նայեց ինձ:

— Ես կանգ չտուայ, այլ առաջ անցայ, շարունակեցի ճանապարհս, բայց զգում էի, որ քիւրդը տակաւին կանգնած հետևում է ինձ հայեացքով: Ես չէի շտապում՝ կասկածի առիթ չտալու համար:

— Հէյ, ֆլա, կաց, լսեցի յանկարծ քիւրդի ձայնը, յետ նայեցի, կանգ առայ, ճակատագիրս է, մտածեցի ես. և ճիշտ որ ճակատագիրը հէնց այս քիւրդի կերպարանքը կարող էր ունենալ՝ հրացանն ուսին, կեռ թուրը կողքին, սպիտակ փղոսկրէ կոթով մի դաշոյն գօտիկը խրած, դէմքը զգւելի, աչքերը կատաղի, իսկ և իսկ քաղցած գայլի աչքեր: Նա մօտեցաւ ինձ:

— Էս օրերում, էս տեղերում ոչ մի ֆլա սիրտ չէր անում երեւալ, ասաց քիւրդը. դու բարի պտուղ չես երևում. ո՞վ ես, ո՞ւր ես գնում:

— Քիւրդ, ասացի, ժամանակները վատացել են, բայց մի մոռացիր, որ մենք հարևաններ ենք. քեզ իբր հարևանի ասում եմ, որ ես խուժեցի եմ, մեր կողմերում սով է, այդ խօս գիտես, Դերջան եմ գնում՝ երեխաներիս համար մի քիչ հաց ճարեմ. թող ինձ, հանդիստ անցնեմ, գնամ:

— Չէ, ֆլա, խաբել չես կարող ինձ, դու բարի պտուղ չես:

—Քիւրդ, Աստուած ունիս, ինչպէս տեսնում ես՝ վրաս զէնք
չունեմ, գրպանումս դանակ չկայ, թէ դադան էլ դառնամ, երկու
ձեռով ի՞նչ կարող եմ անել. աղաչում եմ քեզ, թող անցնեմ, գնամ։
Առաջ անցիր, քեզ գայմագամին պիտի տանեմ։

Գայմագամին... Այո արդէն սարսափելի էր, որովհետեւ մեզ վա-
ղուց փնտրում էին։

—Քիւրդ, գայմագամին մի սոր ինձ. թէ ե զընից իմ անձին
մնաս չկայ, բայց կուշանամ, երեխաներս մեղք են, սովից կը մեռ-
նեն. Աստծու սիրուն, քիւրդ, բրա*), թող ինձ երթամ։

Քիւրդն անողորմաց։ Ծաղատագիրս է, մտածեցի ես և զը-
լուխս քաշ արած, առաջ անցայ. ի՞նչ կարող էի անել, ուժը նրանն
էր, հրացանը նրա ուսին էր, դաշոյնը նրա գօտկումն էր, թուրը
նրա կողքին, ի՞նչ անէի երկու ձեռքով, Ծաղատագիրս էր։

III.

Շուրջն ամեն բան գեղեցիկ էր. արեւ պայծառ, երկինքը
պարզ, լեռները կանաչ, ծաղիկներն անուշահոտ, օդը թռչուններով
լի, ամեն կողմ կեանք, խնդութիւն։ Վերեւ, շնա վերեւ՝ օգի մէջ
ճախրում էր մի արագիլ, ազատ, համարձակ. ես չգիտեմ ինչու, իմ
վիճակի բոլոր սարսափը մոռացած, նայում էի այդ թռչունին ան-
թարթ, երկար։ Նախանձում էի արգեօք, թէ ուրիշ մի բան կար,
որ գրաւում էր ինձ, ես այդ չգիտէի, բայց նայում էի։ Երկար
ճախրում էր արագիլը, մէկ էլ յանկարծ սկսեց պտոյտներ անելով
դէպի վար իջնել և շեշտակի թափով ձգեց իրեն մեղանից շատ մօ-
տիկ մի բլրի վրայ։ Ես հետևում էի. այնտեղ մի մեծ օձ կար, ու-
րեմն նշմարել էր արագիլը։ Թռչնի թևերի շփշփոցից սողունը կըծ-
կւեց, գլուխը թագըրեց մարմնի օղակների տակ։ Սկսեց մի սար-
սափելի կոխ. Մենք երկուսովս էլ կանգ առանք։

Տեսնում ես, ասաց քիւրդը, ֆլան որ կայ օձ է, այսպէս

«Բրա» — եղբայր։

պէտք է ջախջախել նրան։

Ես պատասխան չունէի. ես դիտում էի։ Արագիլն իջնում էր,
կացով հարւածում օձին և վրայից անցնում, այդ ժամանակից ոգ-
ուելով՝ օձն աշխատում էր փախչել, բայց հազիւ մի քանի օղակ
արած, սարսափելի թշնամին սաւառնում էր նրա գլխին, օձը կրկին
կծկւում էր, կրկին ծածկում գլուխը. իրաւունք ունէր քիւրդը,
իմ և օձի վիճակը մէջ մեծ նմանութիւն կար։ Օձի էլ ճակատագի-
րը հասել է, էլ փրկութիւն չունի, մտածեցի ես. Այս միտքը հոյն-
իոկ ինձ մի փոքր միթարում էր. կամաց կամաց արագիլն աւելի
յոնդրգնեցաւ, հարւածներն աւելի յաճախ և մահացու դարձան.
վերջ ի վերջոյ օձին արդէն բաւական թուլացած համարելով՝ նա ցած
իջաւ նրա կողքին և արդէն շուրջը քայլելով՝ երկար կացով՝ վերջին
հարւածներն էր տալիս. Օձը շարունակում էր գլուխը թագըրած
պտել, շարունակում էր ըստ երևոյթին թոյլ թոյլ պաշտպանել.
Արագիլը խիստ մօտ էր նրան այժմ։ Մէկ էլ յանկարծ մի դարմա-
նալի բան պատահեց։ Այդ կիսամեռ սողունը վերջին ճիգերը հա-
ւաքեց, դուրս հանեց գլուխը, բացեց իր օղակները, պոչի վրայ
ցլեց, ձգւեց ինչպէս մի խորազան և մահացու օղակներով արա-
գիլի երկար վզին փաթաթւեց։ Իզուր անցան արագիլի ջանքերը
դուրս կորզելու իր վիզն այն մահաբեր օղակներից. նա թևերը թա-
փիթափ էր տալիս, կտուցը գետնին քսում, յետ յետ էր քաշւում.
առաջ անցնում, գետին թաւալում, փորձում էր վեր բարձրանալ,
թռչել՝ փախչել, ապարդիւն ջանքեր... Օձի յուսահատ կատաղու-
թիւնը դարհուրելի էր. նրա օղակները սղմում էին ու սղմում, և
վերջ ի վերջոյ թռչունը փուկեց բլրի կրճքին անկենդան... Օձը քաշ-
ւեց, անյայտացաւ։

IV

Քիւրդը լուռ էր այժմ։ Նա նայեց ինձ, մեր աչքերն իրար
հանդիպեցին և մի քանի վայրկեան մենք անկարող եղանք հեռա-
ցնել մեր հայեացքները։ Մեզանից իւրաքանչիւրը աշխատում էր

հասկանալ, թէ ինչ է մտածում իր հակառակորդն այդ բողեին։
Ոչ մի հասկած չկար, որ երկուսի գանգերի մէջ եռացող մտքերն էլ
միմեանց վերաբերմամբ ահաւոր էին։ Այդ մենք հասկանում էինք,
հարգում էինք իրար աչքերում փոխադարձաբար։ Նա հասկացայ, որ
այդ գազանը օձի անակրնկալ յաղթանակով կատաղած՝ որոշել է
ինձ սպանել։ Այդ ես շատ լաւ կարգացի նրա աչքերում, որոնց ար-
տայայտութիւնը այժմ աւելի չարագուշակ էր. օ, ես ճանաչում էի
քիւրդի աչքերը։ Բայց ես էլ էի մտածում։ Օձի և արագիլի կռիւ-
րի մէջ էլ մի փոփոխութիւն առաջ բերեց։ Ես դեռ երբէք չէի լսել,
թէ օձը արագիլին կարող է խեղդել յայտնի է, որ արագիլն է օձի
մահաբեր թշնամին, նրա մարմնացած ճակատագիրը. այդ ինչպէս
պատահեց, որ այսօր այդ ճակատագիրը սխալ դուրս եկաւ։ Առտ-
ւած, որ թոյլ չի տալիս օձի նման զգւելի սողունն անգամ անար-
դար զոհ դառնայ արագիլին, նոյն Աստուածը միթէ պիտի թոյլ
տայ, որ այդ քիւրդը, օձից տասն անգամ զգւելի այդ արաբածը,
իմ ճակատագիրը տնօրինէ։ Զէ, ճակատագիրը սխալ է, մտածեցի
ես... պիտի ճար տեսնել։

Եւ ես սկսեցի մտածել երկնք, երկնք... Հնարք էի փնտրում.
բայց ինչ հնարք, մի դանակ էլ չունէի։ Այդ բողեին աչքս ընկաւ
քիւրդի այն սիրուն գաշոյնին, որ խթել էր իր գօտին... Ա՛խ, գոնէ
այն իմ ձեռքում լինէր, միայն այն։

— Դնա, որոտաց քիւրդը, ինչ ես կանգնել։

Եւ շարժւեցի մենք մտանք մի ձոր, խուլ ամառի ձոր։ Քիւրդն
սկսեց իր շուրջը նայել. նրա շարժումներն անհանգիստ էին, երեւի
չարագործն էլ իր անմեղ զոհի առաջ վճռակա՞ն բողեին գէթ մի
փոքր դողալ գիտէ։ Նա յաճախակի ցած էր առնում հրացանն ու
սից, կրկին ուսն էր ձգում։ Նա զգացի, որ մօտ է վախճանս, բայց
այլևս չէի ուզում մեռնել. երբ օձն ապրելու իրաւունք ունի, մաշկը
չի կարող այդ իրաւունքներից զրկւած լինի։ Ես կամաց կամաց
քայլերս նւազեցրի։ Ես անելիք ունէի. ինձ համար անհրաժեշտ էր,
որ քիւրդի առջև չլինեմ, դա աւելի վտանգաւոր էր։

— Շուտ արա, գնա, շտապեցնում էր քիւրդը։ Նա աշխատում
էր անդադար, որ ես իր առջև լինեմ. այդ ես գիտէի. իսկ ես աշ-
խատում էի նրա հետ հաւասար գծով ընթանալ։ Կարծես թէ մենք
հասկանում էինք իրար. մենք լուռ կուռում էինք, կեանքի ու մահու
կռիւ, որ ահաւոր էր մանաւանդ իր դաւաճան խորհրդաւորութեամբ...

Ես կանգ առայ յանկարծ. պէտք էր արեւիս թեւը պնդացնել։
Քիւրդը հասաւ ինձ, նոյնպէս կանգ առաւ։ Ես առանց զուլիս բարձ-
րացնելու վարից դիտեցի նրա դիրքը. նա իմ աջ կողմն էր ցցւած.
դաշոյնի սպիտակ կոթը երևում էր գօտիի միջից։

— Շուտ արա, պրծի, ֆլա, կանչեց նա դայրացած, տեսնելով
իմ դանդաղ կոտորութիւնը։

Ես յանկարծ զուլիս բարձրացրի, քրդի գօտիից վայրկենապէս
դուրս քաշեցի դաշոյնը, և մինչև որ նա ապշած ու սարսափած
պաշտպանւելու որ և է փորձ կ'անէր, փայլուն դաշոյնը միջև կոթը
ահագին թափով նրա կուրծքը մխեցի։ Վայրենիք ունաց և գետին
զլորւեց... Ես փրկւած էի։ Սհա տոյն փրկարար գաշոյնը...

Խայր դուրս քաշեց իր գօտուց մի փոսկրէ կոթով դաշոյն ու
դրեց բազմականների առաջ։ Ծրագի առաջ փայլուն պողպատը պաղ-
պաղ փայլ էր արձակում։ Ամենքը՝ ծնկների վրայ ընկած, լուռ դի-
տում էին այդ ահաւոր գործիքը, որ մարդկային անգոր ձեռներում
լուծել էր ճակատագրի բարդ հանգոյցը։ Փոքրիկ, կորած, ողորմելի
Խայր հսկայ դաքձաւ ամենքի աչքին. նա «աժգահայ» էր. նա իշ-
խում էր իր ճակատագրի վրայ, ծագում էր բախտը։ Նա լաւ ունեւ
ունէր։

— Ես ճակատագրին չեմ հաւատում, կրկնեց վերստին Խայր
վեհ յամառութեամբ. բայց այդ բառերն այս անգամ ծիծաղ ու զայ-
րոյթ չառաջացրին, այլ պատկառանք ու մտքեր, մտքեր, փրկարար
մտքեր, ազատիչ մտքեր, սրբազան խորհուրդներ։

Խայր վերցրեց իր դաշոյնը, գօտիկը խրեց, դուրս գնաց գոմի
դռնից. բազմականները մնացին լուռ...

Առաջ, եղբարք, երկաթ կռենք,
Թող դողդողայ մեծ սալը.
Շանթի տաբափ մեր շուրջ փռենք,
Կռատաւորի աշխարհը:

Մենք բնութեան առողջ պաւակ
Քրտինք թափենք—սև արիւն,
Ձլուտ բազկով ճարենք վաստակ,
Մօհզաջ չլինենք թշնամուն:

Առաջ, եղբարք, էլ կանգ չառնենք,
Մօտ է անա լաւ օրը.
Այնպէս թափով սալին զարնենք,
Որ դողդողայ աշխարհը...

Դիտեցէք այս պատկերը. ինչու կատուն բարձրացել է էջի վրայ. ինչ
է անուամ էջը. ինչ է անուամ կատուն. պատմեցէք ձեր դիտածը և զրեցէք.

—Պապի, պապի, վայ, պապի, խնձորս խլեց Ամբօն, ոտ-
ները տափը թակելով բղաւեց Գուրգէնը:

—Ամբօ, այ տղայ, հերիք չի քեզ... Զալը խօ չեմ...

—Պապի, իմն էլ է խլում, լացախառն մըմնջաց Զարիկը:

—Պապի, իմի էլ կէսն է առել, գանգատուեց Համիկը. իսկ
Պապն Ամբօն կանչեց իրան մօտ, առաւ նրա բաժին խնձո-
րը, երեք կէս արաւ, տւաւ զրկւածներին ու ինքն իրեն փռս-
փսաց:

—Խոփդ սուր է, ամա հանդը բաժնովի:

—Պապի, էդ ի՞նչ ասել է՝ խոփդ սուր է. հարցրեց Համիկը:

—Է՛հ, էդ հին գրոյց է, Համիկ, դեռ խնձորդ կեր...

—Պապի, մի նաղլ ասա՝ հա՛, պապի հա՛...

Հա՛, հա՛, պապի մի նաղլ, մի նաղլ. արձագանքեց երե-
խաների ճիչը:

—Լաւ, լաւ, կանամ, ականջս խլացրիք, ասաց պապը,
գլուխը այս-այն կողմ տարուբերեց ու քաշ զցեց. փոքրիկ
Համիկը նրա գոգում նստած տեղը պար էր գալիս ու շարու-
նակ թախանձում:

—Շատ հին է հա՛... սկսեց:

—Էն ժամանակ հիվ էր հարցնում իրաւունք ասած բա-
նը. ով ուժով էր, ինչ կար-չկար, գաւթում էր: Թոյլը ու-
ժովի նօքարն էր. նրա հպատակը: Ահա էգ ժամանակ մեր
գեղումն էլ մի անօրէն ուժի փէր մարդ կար, ուժ եմ ասում
է... էս գերանը մենակ կը տանէր, ասաց պապը ցոյց տալով
հին տան ծխամած գերաններից ամենահաստը:— Ինչ կ'ուզէր,
կանէր, հիվ էր առաջը կտրողը. ում ուզէր, ինչպէս ուզէր,

կը պատժէր, ով էր ձեռք բռնողը: Հողի լաւ տեղերը ու ինչ-
քան ուղէր, նա էր վարում. ով եզն ունէր, նրանն էր, ում
հրամայէր, կը գնար՝ նրա համար վար կ'անէր. ում ամբարը
գատարկ լինէր, նրանք խօ լիքն էր, ամա մենակ իր համար:
Մի ձի էր պահում ու մի նետ աղեղ. որս անել շատ էր սի-
րում, օրերով գաշտից տուն չէր գալ. նրա ձիու ուտելիքը
գարունքից բռնած մինչև հունձը մեր պապերի արտն էր
լինում. որտեղ լաւ բուսած, կանաչ արտ տեսնէր, ինքը կը
պտակէր ու ձին մէջը կ'արձակէր. ով կարող էր խօսել իսկ
ձմեռը խօ նրա գարին սառ գեղի գարու շափ կը լինէր. մի
խօսքով մի տնաստւած: Անունը Զալ էր, իր անօրէն գործ-
ը կատարելիս էնքան «Շա եմ Շա եմ» էր ասել, որ մեր պա-
պերն անունը «Շա եմ» էին դրել:

Մեր պապերն կը գնային, որ հասած ալտը հնձեն, կը
տեսնէին կոխ տւած, տրորւած, փչացրած: Մեր պապերը կը
գնային, որ իրենց տափը վարեն, տեսնում են վարած, ցե-
լած. ով է արել, ով չէ արել, Եսեմն է արել ու կը պապան-
ձէին ամենքը: Հարսներն էլ նոյն իսկ Եսեմի կնոջ ձեռքին ե-
սիր էին. նրա համար մանում էին, գործում, աշխատում:
Աղբիւրումը, Աստծու տւած ջրի մօտ ով կը համարձակէր
Եսեմի ձիուց առաջ իր ձիուն ջուր տալ, կամ նրա կնոջից
առաջ ուր հարսն էր, որ իրա կուժը կարող էր լցնել: Մի
խօսքով, Եսեմը մեր պապերի համար պատիժ էր:

— Մեր պապերը սիրտները թակում էին, էդ անխիղճ
Եսեմի ձեռքից կրակն էին ընկել:

— Մի հալալ, հալալ եմ ասում՝ է... մարդ կար էդ ժա-
մանակը. խեղճերի պահապան, անտէրները տիրական, որ-
բերի հայրն ու ամենին սիրելի մի խղճմտանքով բարեհոգի.
նա շատ էր արդար, նրա անունն Իրաւունք էր:

Եսեմն արդար Իրաւունքի թշնամին էր:

Իրաւունքը դեռ ջահէլ, 25-ին մօտ երիտասարդ էր, հեղ,

խոնարհ, աչքերը մի—մի ծով, արեգակը միջին. գնացքը ան-
մեղ, խօսքերը կակուղ, լեզուն քաղցր, մի խօսքով մի հրեշ-
տակ: Սող աշխարհումս անգութ Եսեմը մենակ Իրաւուն-
քից էր, որ քաշւում էր, վախենում էր. մենակ Իրաւունքի
առաջն էր, որ լեզուն կապւում էր:

Իրաւունքը տեսնում էր մեր գեղացոյ տանջւելը, ցաւն
ու պատիժը տեսնում էր, սիրտը մորմոքում. կանչում էր
բոլորին, հաւաքում, խօսում, խրատում. — «Սյ ախպէրներ,
ասում էր նա, մենք մի գեղ, նա մի մարդ, ի՞նչ էք կուչ
եկել, գերի գառել. մի միտք արէք. Աստւած մեզ նրան նօքար
խօ չի ստեղծել...» Լսում էին ամենքը. Իրաւունքի խօս-
քերն էնպէս էր ազդում խալիի սրտին, ինչպէս երաշտ տար-
ւայ յուլիսի անձրեր ցամաք ցելին. բայց ի՞նչ կ'անես, Իրա-
ւունքին չէին լսում, Եսեմին չէին կարողանում հակառա-
կել. Իրաւունքը շատ ասեց, շատ խրատեց, բայց չեղաւ ու
չեղաւ. խեղճը ճարը կտրած՝ թողեց ամեն բան, մարդկան-
ցից քաշւեց:

— Տեսել էք ձորի ջրաղացը, երեխէք:

— Հա պապի, էն ձորի ջրաղացն ես ասում, վրայ բերին
երեխէք:

— ձէնց էն, հէնց էն. վերջը ճարը կտրեց, գեղը թողեց.
գնաց էն ջրաղացը շինեց ու ջաղացպան դառաւ... Իրաւուն-
քը ջաղացպան դառաւ, ասաց պապը ու զլուխը նորից քաշ
դցեց: — Եսեմը, ես էլ չգիտեմ թէ ինչպէս եղաւ, մի պարկ
ցորեն գրաւ ուսի. ու տարաւ աղալու: Հպարտ ու գոռոզ
քայլերով մտաւ ջաղացը. նա չէր իմանում, թէ ջաղացպանն
ով է, սկի մտքովն անց էր կենում, որ Իրաւունքը կարող
է ջաղացպան լինել...:

Քարը գրաւում է, պտտւում, ջուրը գոռում, վշշում,
ալիւրը բարակ խասի պէս ալրատուն թափւում. Իրաւունքն
էլ ալրատան փէտին նստած, ջաղացի պտտւելուն է նայում
շարունակ: Էդ ժամանակ Եսեմը ներս մտաւ, ու — Շա եմ,
109

գողաց՝ իմաց տալով, որ Եսեմն եկել է, էլ ինչ հերթի հարց
կարող է լինել, շուտ անի, ցորնատաշտը ցորենն առանց ա-
ղալու դատարկիլու իրենը վրան ածի: Իրաւունքը յետ նա-
յեց. նրանք իրար ճանաչեցին և աչքերով իրար ուտում էին:
Ջաղացի խռոցը չի թողնում, որ Իրաւունքը Եսեմի ձայնը
լսի, ինչ որ փնթփնթում էր Իրաւունքը ձեռքը հանդարտ
մեկնեց գէպի պատուղ քարը ու ձեռքը դրաւ պատուղ քա-
րին. քարը կանգնեց՝ նրա թ ոփքմի գետ ջուր է պատաց-
նում. ամա կանգնեց՝ զըռոցը կարեց: Եսեմը զարմանքից
քար է կտրել ու պտպանձել. նրա պոռչը ճաքեց. Ջաղացի
պատուղ քարը մարդու ձեռքի տակ կանգնի...

Իրաւունքը ձեռքը քարին, հարցմունքով յետ նայեց.

— Էդ դու Խս, ինչ ես ասում, Եսեմ:

Եսեմը կակաղեց «Ես եմ, ասաց նա. ամա առաջ դու
ե ս, յետոյ ես» ու գլուխը քաշեց:

Եսեմն յաղթեց, երեխէք: Համիկն էլ չհամբերեց, նա
փաթաթեց պապին:

— Քարը կանգնեց, պապի, հարցրեց:

— Քարը կանգնեց բռն, Իրաւունքի ձեռքի տակ Ջաղացի
պատուղ քարը կանգնեց. մի գետ ջուր է, մի գետ ջուր կար
նրա վրայ թողած...

Եսեմի աստղը ծովն ընկաւ. բախտի կծիկը յետ էր տա-
լիս: Մեր պապերն էլ հէնց էդ ժամանակ Եսեմի չարչարանք-
ները տանել չէին կարողանում, համբերութիւնները հատել
էր, էսօր էգուց էին անում, որ մի հնարքով նրա ձեռքի տա-
կից ազատւեն: Ջաղացի պատահմունքն էր որ լսում են
մէր, մանուկ՝ ամենքը, գեղում էլ երկու ոտնանի չմուտք, բո-
լորն էլ գալիս ու Իրաւունքի Ջաղացի դուռը կտրում են...
«Մեր ձեռն է քո փէշը, ասում են, ես մեր ձեռը կտրի, ես
քու փէշը»: Յնաք գեղը, ասում են, Եսեմի համար մի հնար
գտնենք ու խնդրում են, աղաչում՝ պաղատում:

— Բերթն, պապի, եկմա, անհամբեր կերպով հարցրին

երեխէքն ամեն կողմից:

Բերթն, բաս չբերթն. մէջներն առած, իրանք չորս կող-
մը կտրած, եկան գեղամէջ ու «Մեր տէրը դու ես ու դու ես»
ասացին. Իրաւունքն էլ նրանց օգնելու համար պատրաստ
էր: Բոլորն էլ հաւաքւեցին. էն ժամանակւայ մեր պապե-
րը, խելօք, իմաստուն պապերը հաւաքւեցին, որ մի օրէնք
ղենն Եսեմի համար, հա, մենակ նրա համար չէ, Եսեմի
պէս անխիղճ մարդկանց համար:

Շատ միտք արին, չափեցին, ձեռեցին, Իրաւունքն էլ նը-
րանց հետ խելք խելքի տւին և էս օրէնքը դրին. — Խոփոյ սուր
ե, հաճող բաժնովի: Իրաւունքի միտն ընկաւ Ջաղացի անցքն
ու իրան կողմից աւելացրեց — «Առաջ դու ես, յետոյ ես»:

Համիկը բերանքաց դիտում էր Մաթոս ամուսնու բացու-
թուփ անող բերանին: Մաթոս ամին աչքը ձգեց խնձորներ
խլող Սմբոին և գլուխը տըմը-տըմբացնելով ասաց.

— Խոփոյ սուր է, հանդը բաժնովի, առաջ դու ես, յետոյ
ես, ու մեր պապերն էս օրէնքն իրանց օրէնքի զըքումը
գրեցին ու մինչև էսօր էլ պահում են. Եսեմի կոները կո-
տորտւեցին, էլ առաջւայ Եսեմն չէր, էլ առանց Իրաւուն-
քի ոտն ոտի առաջ չէր գնում: Իսկ Իրաւունքին փասք ու
պատուով պահեցին... վերջացրեց պապը:

Շարմն, Շարմն ամպերն եկան, Ես մենակ եմ, ես անընկեր,

Ախ, մութն առաւ իմ ճամբէն. Բամին ճակտիս կը փչէ.

Ռւրտից կը գամ, Ռւրտից կեր-Շարմն, շարմն, ամպերն եկան,

Թամ, Ախ, մութն առաւ իմ ճամբէն.

Միտքս շւար, չգիտեմ:

Ռւրտից կը գամ, Ռւրտից կեր-

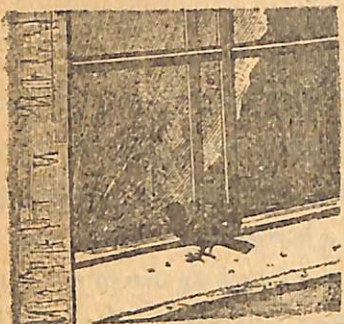
Սար ու ձորեր ձիւնն է իջեր,

Թամ,

Բամին պաղ պաղ կը փչէ,

Միտքս շւար, չգիտեմ:

Տարւայ՝ որ ժամանակն է.
Ի՞նչ է անում թռչնիկը:

Ի՞նչպէս է կերակրում
աղջիկը:

Տարւայ՝ որ ժամանակն է.
Ի՞նչ է անում թռչնիկը:

Ի՞նչ է անում աղջիկը:

Ի՞նչու է վանդակի դուռը
բացում:

Տարւայ՝ որ ժամանակն է.
Քուր է եկել թռչնիկը:

Ճի՛շ արարունկեր, սկսեց արեւ
Թափառակաւ աղուղիւ,
Արուն քիկնայի, զանի քղիւրի:
Զաւ ուղի դրիւ իմ խաղիւ:

Միւր ամիսն կար ինչ կ'անկում
Մի քննիլաւ փուշ օրից,
Ճի՛րքով զայիւ աւց ինչ կ'կնում
Էս աւցաւոր աղխարից:
Անց ինչ կ'կնում սէր ու իւրցում,
Ճի՛րքիւրքիւն, զանց ու զան,
Մանր միւրէ, միւր մանրէ,

Բարբառ գործն է միւր աման:
Գործն է աման, լաւ ինչպիսի,
Որ խառն է դարձիւր,
Էրեւիկ կրաւ, որ իր գործով
Կ'ապրի աւիւրգ, աղաւթաւ:

50. ՇՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

— Զարմանալի կենդանիներ են շները, ասաց Հայկն ընկերներին. ինչե՞ր ասես՝ չեն պատմում նրանց մասին:

— Հետաքրքիր է, Հայկ, պատմիր, պատմիր՝ լսենք, խնդրեցին միևնույն:

— Շատ լաւ, ասաց Հայկն ու սկսեց.

— Այսօր ուսուցիչը մի յօդաւ զարգաց. մի տան տէր մի քանի

օր իրար վրայ նկատում է, որ սեղանի վրայ դրած մօր կտորն ան-
յայտանում է: Նա հետեւում է և համոզուում, որ իր շունը կամ
կատուն պէտք է արած լինեն:

Մի օր էլ դրսից լուսամուտի վարագոյրի արանքով թափուն
նայում ու դիտում է: Կէս ժամ չէր անցել, ասում է տէրը, շունը
տեղից վեր կացաւ, մօտեցաւ լուսամուտին, դռներին և ականջ
դրեց. երբ համոզուեց, որ ձայն չկայ, մօտեցաւ կառւին և դնչով
խփելով՝ սեղանին նայեց. այսպէս մի քանի անգամ կրկնեց: Դա-
տուն հասկացաւ շան միտքը, թաւ սեղանի վրայ և տապալած միսն
առած՝ ներքե ցատկեց:

Շունն իսկոյն վրայ հասաւ. միսը խեց նրանից և սկսեց ուտել:

Տէրն իմաց է տալիս ծառային, որ դուռը բաց անէ. երբ շունը
դռան ձայնը լսում է, իսկոյն մօր կտորը բերանից գցում է և հա-
չելով՝ կառւի վրայ է յարձակւում: Տէրը շան խելօքութեանը հաւա-
նելով՝ նրան ներում է:

Մի մայր էլ ջրի է գնում. ամեն ոչ ոք չի լինում. մայրը դառ-
նալով շանն՝ ասում է. — Արաբ, Հրանգի քով կաց և լաւ նայիր: Քիչ
յետոյ շունը տեսնում է, որ մի օձ սողալով ներս է գալիս և սո-
ղում է դէպի երեխայի օրօրոցը: Արաբն իսկոյն յարձակւում է օձի
վրայ և նրան մի քանի կտոր անում: Շան հաշոցից երեխան տեղից
վեր է թռչում և օրօրոցից ներքե ընկնելով՝ լալիս, լալիս՝ քնում է:
Արաբը մանկան մօտ նստած, հսկում է: Երբ մայրը ներս է մտնում
և տեսնում է երեխան օրօրոցից վայր ընկած, շան բերանն էլ
արիւնոտած՝ — Որդիս, որդիս, գոռալով՝ ուշաթափւում է՝ երեխայի
լացն ու աղաղակը վերջապէս մօրն ուշքի են բերում. երբ նա տես-
նում է սպանւած օձին, նոր հասկանում է շան քաջագործութիւնը:

— Մեր փոքրիկ Զալումն էլ խելօք է, մէջ մտաւ Սօնիկը: Մի
անգամ մայրս տանից դուրս գալիս ասում է. — Զալում, երեխի մօտ
կաց, մինչև վերադառնամ: Զալումը մնում է. քիչ յետոյ, երբ երե-
խան լալիս է, Զալումը մօտենում է նրան, ձեռները լիզում է, ցածր
հաչում է, հետը թաղալ է ուզում, որ մանուկը ձայնը կտէ. երբ

տեսնում է, որ չի լինում վաղում, բերում է բազում թագաւոր
իր ոսկրը և նրան տալիս: Մայրս վրայ է հասնում և ծիծաղում
է Զաւումի արածներէ վրայ:

— Դրա նման բաներ ես շատ եմ կարդացել, մէջ մտաւ Սի-
րուշը. օրինակի համար՝ մի վարժեցրած որսի շուն ամեն առաւօտ
շուկայից հաց, միս, ծխախոտ և այլ բաներ էր բերում: Մի օր էլ
հացթուխը փութեցնում համար՝ շանը թոնրից նոր հոնած տաք հաց է
տալիս: Շունը բարկացած հաշում է նրա վրայ, փռն ամենիով հե-
ռանում է և էլ նրա մօտ չի գնում: Մի անգամ էլ այդ շան տարած
կապոցը ճանապարհին բացում է, միջի միսը, գինու շիշը ներքե
են ընկնում: Շունը որչափ աշխատում է, չի կարողանում տանել,
ստիպւած՝ մօտը կանգնած պահում է: Տէրը զարմանում է, թէ ին-
չու շունն այսչափ ուշանում է. դրա համար գուրս է գալիս և ինչ
է տեսնում: Իր շան չորս կողմը մի քանի շներ հաւաքւած՝ ուղում
են նրանից միտը խլել, իսկ սա կատաղի կերպով պաշտպանում է և
չի թողնում իրեն մօտենալու:

— Մեծ գամբռներն էլ խելացի են, ձայն տւեց Աշոտը: Գիւղում
ինձ ցոյց տւին երկու մեծ գամբռ, իսկ և իսկ գայլ խելթողներ: Տէ-
րը մէկը հինգ ոչխարի հետ չէր փոխում:

— Այս գամբռներն են իմ տուն ու տեղը պաշտպանում, ասում
էր տէրը. սրանք ոչ միայն գայլերի հետ են կռւում և նրանց պա-
տառում, այլ և ամենախառաղի աւազակների դէմ և նրանց ձի ու
վայր են բերում:

II

Շները շատ լուր, հետաքրքիր և զարմանալի պատմութիւններ
ունին, մէջ մտաւ նախ չայլը. ինչպէս օրինակ՝ որսի, հրդեհի,
կռիւներում թագաւոր և այլ տեսակ շներ. բայց իմ կարծիքով ա-
մենքից հետաքրքիր են Ս. Բերնհարդի մեծ մեծ շները: Սրանք բուր
ու բորանից մարդկանց կեանքն են ապաստում:

— Գառմիր, պառմիր մեզ նրանց մասին, ամեն կողմից կրկնե-
ցին մանուկները:

Ս. Բերնհարդի վանքը, սկսեց չայլը, գտնւում է Շւէյցա-
րիայի լեռներից մէկի վրայ: Այնտեղ մինչև անգամ ամառայ տաք
օրերին յանկարծ ձիւն, կարկուտ է գալիս, բուր ու բորան է լինում
և ճանապարհորդներին տակովն անելով՝ խեղդում է: Վանքի վանա-
կանները պահում են այդ խելացի մեծ շներին և նրանցից օգտը-
ւում են, մոլորածներին ազատում են:

Մ. յ թէ ինչ է պատմում մի փոքրիկ ճանապարհորդ:

— Սա հօրեղբորս հետ գնացի Ս. Բերնհարդի վանքն ու խառն ճա-
նապարհին տեսանք այդ ուժեղ, գեղեցիկ, մեծ մեծ շներից մի քա-
նիսին: Նրանց վզերից կախած էին զանազան ուտելիքներ ու ոգե-
լից խմիչքներ: Նրանք ժայռերի, ձորերի և ձիւների մէջ ման էին
գալիս, որ մոլորած ճանապարհորդներին կամ ձիւնի տակ մնացող-
ներին ազատեն և վանքն առաջնորդեն: Մենք վանքում էինք, երբ
մէկ էլ մի շուն ներս ընկաւ և հաշելով հասկացրեց, որ օգնութեան
կարիք կայ: Վանականի հետ ես ու հօրեղբայրս գուրս եկանք և
գնացինք նրա յետևից. խելացի կենդանին առաջ ընկած՝ հաշելով
գնում էր և մէկ մէկ էլ մեզ էր նայում, որ տեսնի թէ իրան հե-
տևում ենք, թէ ոչ: Բաւական տեղ անցնելուց յետոյ նա կանգնեց
մի բլրի մօտ և թաթերով ձիւնը յետ արեց: Մենք նրան օգնե-
ցինք, ձիւնը մի կողմ արինք և երկու մարդ տակից գուրս բերե-
ցինք: Խմիչքներ տալով, մարմինները շփելով, ուտեցնելով մի կերպ
նրանց ուշքի բերինք և վերադարձանք վանք: Գիւ չէինք հանգրո-
տացել, որ մի այլ շուն հաշելով ներս ընկաւ, նրա յետևից էլ մի
կին: Սա արտասուելով պատմում էր, որ իր տասը տարեկան որդին
ձորից ներքե գլորեց ձիւների մէջ և էլ չերեաց: Մերկու ժամ չէր
անցել, որ վանականներից մէկը շան հետ միասին ներս մտաւ և
անմխիթար մօրը յանձնեց իր որդուն:

Վանականներն այդ շների մասին մեզ շատ բաներ պատմեցին:
Նրանցից մէկը՝ Բարրին նոյնիսկ քառասուն մարդ էր ազատել և
դրա համար շքանշան ստացել:

51. ԻՆՉ Է ԽՕՍՈՒՄ ՍԵՆԵԱԿԸ

I

Գիշեր էր, վահանի քունը չէր տանում. նա անկողնու մէջ այս ու այն կողմն էր շրջւում և անհանգիստ շարժւում: Յանկարծ նա սենեակի մէջ լսեց չիչիկոց, թխթիկոց և զանազան ձայներ:

— Ի՞նչ ձայներ են, հիշե՛ր են խօսողները, մտածում էր վահանը. նա լսեց և ծածուկ ականջ դրեց: — Ա՛յ քեզ բան, աթոռներն են խօսում, ասաց նա ինքն իրան:

— Սպասեցէք, պարոններ, բոլորս միանգամից չենք կարող խօսել, դուռաց մի աթոռ. եթէ ուզում էք, դուք լսեցէք, ես ձեր բոլորի ցանկութիւնը կը կատարեմ և ամեն ինչ կը պատմեմ:

— Պատմիր, պատմիր, ասացին ամեն կողմից աթոռները:

— Մենք բոլորս գեղեցիկ կեչի ծառեր էինք, սկսեց աթոռը. մեր մանկութեան ժամանակ ամեն ինչ լաւ էր, մենք անտառում ուրախ զարթ էինք: Արեգակը մեզ տաքացնում էր, անձրեւը ջրում էր, թռչունները մեզ վրայ բներ էին շինում, քաղցը երգեր էին երգում: Գիւղի աղջիկները, տղաները քանի քանի անգամ մեզ մօտ էին գալիս, մեր սոււերի մէջ հանգստանում, զովանում և կուշտ շունչ քաշելով՝ ասում էին. — Ի՞նչ հիանալի են բուրում այս կեչիները, յիշում էք ընկերներ:

— Ի՞նչպէս չէ, ի՞նչպէս չէ, պատասխանեցին աթոռները:

— Բայց մենք անտառում շուտով ձանձրացանք. շատ անգամ դժգոհելով՝ մէկ մէկու ասում էինք. ինչ է, զարուհակ միկնոյն տեղումն ենք ապրում. ինչո՞ւ պէտք է հեռու չգնանք, նոր աշխատանք չտեսնենք: Մեր ցանկութիւնը շուտով կատարեց. մի օր էլ դիւղացիք եկան, կացիններով բոլորիս կտրեցին և տարան քաղաք հիւսնին վաճառեցին: Նա մեզ ուրազով տաշեց, հարթիչով հարթեց, սոսինձով իրար կպցրեց, ողորկեց, լաքեց և շինեց աթոռ: Մենք մարդկանց

մօտ շատ պատիւ ունինք. հէնց որ յոգնում են, նստում հանգստանում են. կեցցենք մենք, այնպէս չէ:

— Կեցցենք, կեցցենք, ձայն տւին աթոռները:

— Ի՞նչ էք այդչափ պարծենում. ասաց սեղանը, աւելի շուտ ես իրաւունք ունիմ պարծենալու, որովհետեւ ես ձեզ նման հասարակ կեչուց չեմ շինւած, այլ մեծ և ամուր ընկուզենուց. տեսէք, իմ երեսն այնպէս ողորկ է, հայելու նման փայլում է. հիւսնը ինձ ոչ միայն լաքել է, այլ և ապակեայ թղթով մաքրել, կոկել է և փայլեցրել: Այստեղ միայն ես և այս շորերի պահարանն ենք հարազատ եղբայրներ՝ ընկուզենուց շինւած, կոկւած, փայլեցրած:

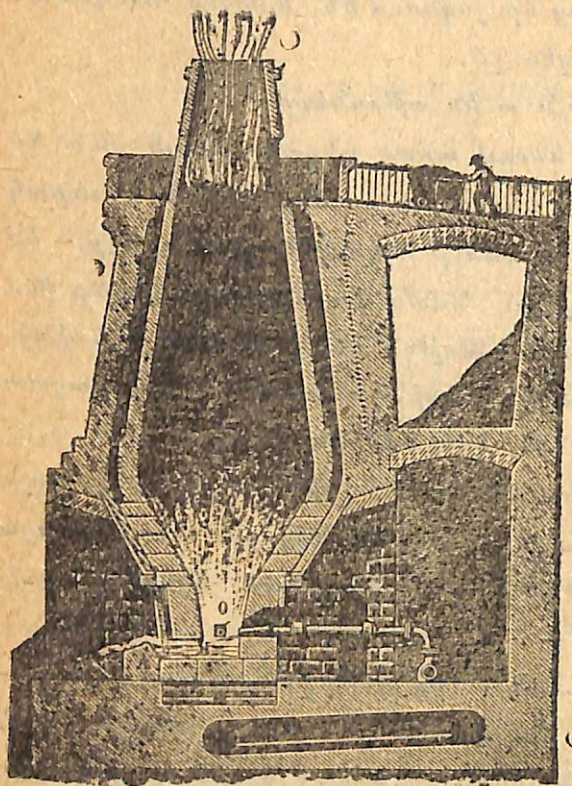
— Մի՞թէ, մի՞թէ, ծիծաղեց մի աթոռ. եթէ այդպէս է, ապա ինչո՞ւ նա մէջքը պատին է կպցրել. կարծես մենք չգիտենք, որ նրա մէջքը ոչ փայլուն է և ոչ էլ ընկուզենուց շինւած, այլ ուռնուց, ամենահասարակ ուռնուց:

— Զայնդ կտրիք, անպիտան, ասաց պահարանը. ինչպէս ես համարձակում ինձ պէս ծերունու մասին այդպէս խօսել. մի՞թէ ուռնին էլ ծառ չէ, ինչպէս ընկուզենին կամ կեչին. ի՞նչ անենք, թէ մի փոքր թոյլ է. ես տան ամենահաւատարիմ բարեկամն եմ. ամեն տեսակ շոր իմ մէջն են պահում և ես չեմ թողնում, որ այնտեղ փոշի, ցեց մտնի և դողն էլ գողանայ:

II.

Յանկարծ յատակի վրայ մի բան զննեց. — այդ ո՞վ է, մտածեց վահանը և գլուխը քիչ բարձրացնելով՝ տեսաւ պահարանի բանալին:

— Ի՞նչ էք պարծենում դուք, փայտեայ ժողովուրդ, ասում էր բանալին: Ես փայտից չեմ շինւած, այլ երկաթից: Փայտը հեշտ կոտրւող, թոյլ, այրւող և փթող է, իսկ ես ամուր և պինդ: Ես մետաղների ցեղիցն եմ, իսկ մետաղներ շատ շատ կան. ի հարկէ, ուռնին և արծաթը ազնիւ մետաղներ են. նրանք թանկ են, բայց երկաթն ամենից հարկաւոր է և ամեն տեղ պէտք է գալիս:

—Մենք էլ երկաթ ենք, մենք էլ, կանչեցին պատի մէջ խփած մեխերը:

—Աշմարիտ է, ճշմարիտ, ասաց բանալին, դուք թէև պատի մէջ էք խփած և մարմնով փոքր, բայց և այնպէս մարդկանց շատ պէտք էք գալիս. էլ ինչներ ասես, ձեր փոքրիկ գլխից չեն կախում, իսկ մեր ամենից մեծը ամենից յարգելին այս մահճակալն է. նա իր վրտ հանդստացնում է յոգնածներին, աշխատաւորներին: Հետաքրքիր է, մայրիկ, շատ հետաքրքիր է իմանալ, թէ մենք

մրանդից ենք եկել, ինչպէս են մարգիկ ձեռք բերել. հետաքրքիր է իմանալ այն տմենը, ինչ մի փոքր առաջ փայտերն էին մէկ մէկու պատմում:

—Պատմիր, մայրիկ, պատմիր, մենք էլ իմանանք, կանչեցին ամեն կողմից մեխերը:

Վահանը քիչ էր մնացել վախից վայր ընկնէր, նա ինքն իրեն սիրտ տւեց ու ականջ դրեց:

Մի, իմ որդիք, սկսեց մահճակալը. մեր ցեղն այս աշխարհից չէ. մեր հայրենիքը հողի վրայ չէ, այլ երկրի խորքում, լեռների մէջ. Մեր պապերն այնտեղ ընկած էին երկար, շատ երկար ժամանակով, հարիւրաւոր, հազարաւոր տարիներով. Մարդիկ երկիրը փորելով մեզ էլ հասան. այն ժամանակ մենք հանք էինք, անճոռ-

նի, կարմրաւուն քարակոյտ: Մեզ հանեցին, տարան մեծ, բարձր տմուր հնոցների մէջ լցրին: Ամենից առաջ մի հաստ շերտ քարածուխ, ապա հանք, էլի քարածուխ, էլի հանք և այդպէս լցրին վիթխարի հնոցը և տակից վառեցին: Կրակը քանի գնաց թէժացաւ. մենք քիչ քիչ տաքացանք, այնչափ տաքացանք, որ փափկացանք. վերջն էլ հալեցանք: Մէկ էլ հնոցի տակի անցքը բացին, ինչ ասել կուզէ, որ մաքուր հալած երկաթը դուրս հոսեց: Առաջ մեզնից շինեցին չուգուն, յետոյ հալեցին՝ դարձրին պողպատ, կրկին հալեցին, վերջապէս դարձրին փափուկ, ծաւալող երկաթ, էլ ինչէր ասես, որ մեզանից շէնեցին՝ մուրճեր, ունեկիւճներ, բահեր, ուրագներ, արօր, խոփ, գրիչ, ասեղ, մկրատ, դանակ, մեքենաներ, թեղանօթներ և այլն և այլն: Մի խօսքով, մեր ցեղն ամբողջ աշխարհը լցրեց, բայց մարդկանց ամենապէտքական միջոց դարձաւ: Եւ եթէ մարդիկ կամենում են իրանցից մէկի առողջութիւնը կամ հաստատ բնաւորութիւնը գովել՝ ասում են—օ, նա երկաթի բնաւորութիւն ունի, երկաթէ մարդ է:

Թնձ էլ ձեզ մասնակից արէք, մէջ մտաւ ծեր վառարանը. չէ որ ես էլ զրոյից երկաթէ հաստ թիթեղով եմ ծածկւած. իմ դուռն էլ երկաթից է. միայն իմ ներսն է աղիւսից շինւած. բայց չէ որ աղիւսն էլ հողից, կաւից և աւազից է շինւած. ուրեմն ես ձեզ հետ ազգակից եմ. ես էլ օգտակար եմ. ձմեռը մարգիկ ինձ շատ են սիրում, հէնց որ մրսում են, իսկոյն ինձ մօտ են գալիս տաքանալու:

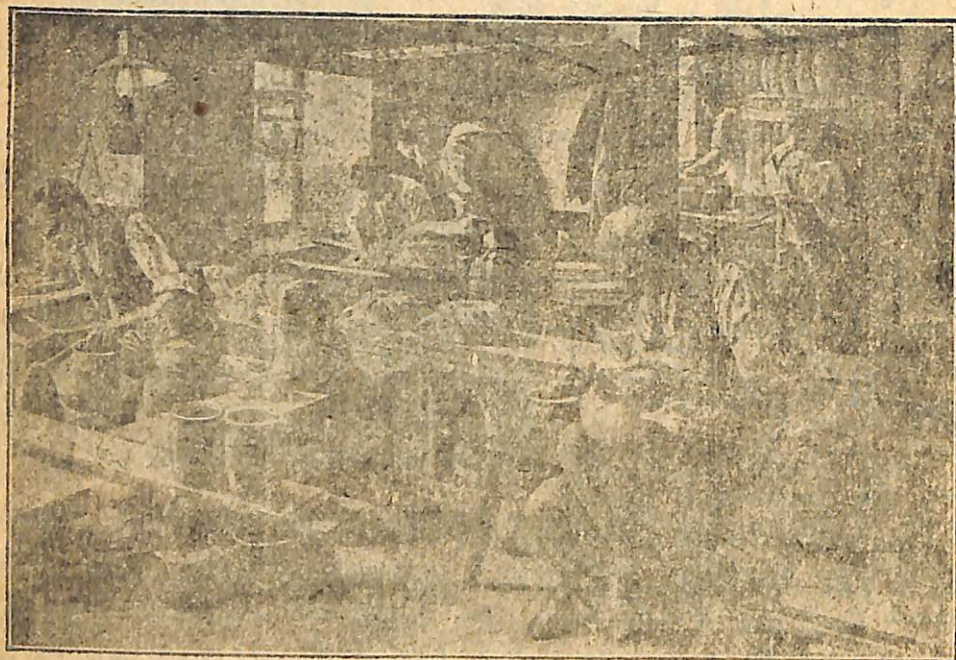
III

—Տաքութիւնը շատ լաւ է, վառարանը քոյրիկ, մէջ մտաւ լաւ ցարանը. բայց չէ որ առողջութեան համար նոյնպէս պէտք է մարմնի մաքրութիւնը. այ հէնց դրա համար էլ ես և իմ քոյր սա փոր ենք գործ կատարում. մենք էլ թէև կաւից ենք շինւած, բայց ագնիւ, թանկագին կաւից:

—Պոյրիկ, կարող ես գու ինձ պատմել, թէ ինչպէս են մեզ

շինել, հարցրեց սափորը:

— Ի՞նչպէս չէ, պատասխանեց լացարանը: Մենք բրուտի մօտ հասարակ ցեխի նման վէր ընկած էինք. մի օր նա մեզ վրայ ջուր ածեց և ոտներով կոխեց, կոխեց, այնչափ կոխեց՝ մինչև որ մենք շատ փափուկ, մածուծիկ, կպչուն կաւ դարձանք: Յետոյ վարպետ բրուտը դրանից մի կտոր առաւ, ձեռքերով քիչ ճմռեց և դրեց կլոր

սեղանի վրայ. սեղանը ոտի անիւով շարժեց. մի կողմից մենք կը-
կորուում էինք, միւս կողմից վարպետի ձեռքի մէջ մի տեսակ ձև
էինք ստանում. մէկ էլ տեսնեմ՝ իմ մէջս փոս ընկաւ, շրթունքներս
կլորացան, ինքս ինձ նայեցի, չճանաչեցի. այժմ ես դարձել եմ մի
գեղեցիկ լացարան: Տեսնում եմ, վարպետն էլի պտտեց սեղանը,
մի գունդ կաւ ձեռքին բռնած ոեղմելով շինում էր. հիմա ինչ պի-
տի դուրս գայ, մտածում էի ես:

— Զլինի՛՛ ես դուրս եկայ, սոսայ սափորը:

— Այո, դու դուրս եկար, վրայ բերեց լացարանը. հէնց որ

քեզ տեսայ, այնչափ ուրախացայ, որ քիչ էր մնում, ոեղանից ներ-
քե ընկնէի: Վարպետն ուրիշ շատ ափսէներ, պտուկներ, թէյաման-
ներ, կաթնամաններ շինեց և երբ մենք բաւական լաւ չորացել
էինք, տարաւ՝ մի մեծ վառարանի մէջ դարսեց: Սա ինչ բան է,
մտածում էի ես. ինչո՞ւ է մեզ այստեղ բերել: Քիչ յետոյ վառա-
րանը վառեց. մենք ամբողջ օր ու գիշեր թէժ կրակի մէջ մնացինք
թրծւեցինք և ահա այս ձևն ստացանք:

— Դուք մարդկանց դրսիցն էք լանում, իսկ մենք ներսից,
վրայ բերեց ջրով լիքը շիշը. այս բաժակն էլ իմ ցեղիցն է, բոլոր
թէյի բաժակները նոյնպէս:

— Իսկ մեզ ինչո՞ւց են շինել, հարցրեց բաժակը:

— Մեզ հասարակ կաւից չեն շինել, սոսայ շիշը. մենք մաքուր,
դայլախաղի լաւ աւաղ էինք. մեզ հետ խառնեցին կալաքար և կրակի
մէջ դրին. որոշ ժամանակից յետոյ մենք հալւեցինք. մէկ էլ վառ-
պետն երկար երկաթէ խողովակը թաթախեց այդ հալւածի մէջ.
մի քանի կաթիլ կպաւ նրա ծայրին. վարպետը միւս ծայրից սկսեց
փչել, ապակու կաթիլներն ուռան, ուռան-փուչիկի չափ դարձան.
Դեռ այդ բաւական չէ. նա փչելով՝ դեռ գլխի չորս կողմը պտտեց-
նում էր, ապակէ փուչիկը ձգւում, երկարում էր, ինչպէս մի շիշ.
մէկ էլ դրեց տաք սալի վրայ և դանակով չխկացրեց պարանոցիդ
և ինչ... խողովակը բացեց, յետոյ շիշ բերանը կպցրեց. արդէն շի-
շը պատրաստ էր:

— Իսկ ի՞նչ ինչպէս շինեց, գնդաց բաժակը:

— Դու կէս շիշն ես, շիշը կէս արին, ստացան բաժակ:

IV.

Մէկ էլ սենեակի ամբողջ պատերը խշխշացին:

— Յ՛յ քեզ բան, պատառներն էլ են խօսում, փնթփնթաց Վա-
հանը. հետաքրքիր է սրտնց էլ լսել, սոսայ ու լոնց:

— Ձեզանից ամեն մէկը, պարոններ, սոսային պատառները,

ապրում էք ձեր առաջին կեանքով, իսկ երկրորդ կեանք չէք ունեցել և չէք էլ տեսել,

— Իսկ դուք, իսկ դուք, ձայնեցին ամեն կողմից:

Մենք այժմ երկրորդ կեանքով ենք ապրում, ասացին պապառանները:

— Շատ հետաքրքիր է իմանալ այդ տարօրինակ կեանքը, ծիծաղելով ասաց բանալին:

— Մենք կը պատմենք, սիրելի բարեկամ երկաթ, այն ժամանակ դու կիմանաս, ասացին պապառանները և սկսեցին:

— Մենք էլ առաջ դաշտումն էինք, բայց ոչ ձեզ նման անձոնի, ագեղ ցեխի կամ քարի կտոր, այլ գեղեցիկ բամբակի բոյս և սպիտակ, մաքուր բամբակ էինք: Գործարանում մեզանից մեքենաներով գործեցին զանազան կտորներ՝ սպիտակեղեն, չիթ, կտաւ և այլ սրանց նման բաներ: Երբ մենք բոլորովին հնացանք և ցնցոտի դարձանք, մարդիկ մեզ դուրս գցին: Մենք կարծեցինք, թէ մեր վերջն է, էլ բանի պէտք չենք: Բանից դուրս եկաւ, սխալած էինք: Մի օր էլ տեսնենք՝ մարդիկ մեզ աղբանոցներից, փոսերից, բակերից հաւաքում և սայլերի վրայ չցրած տանում են. հըր են տանում, ինչո՞ւ են տանում, մտածում էինք մենք և չէինք կարող հասկանալ: Մէկ էլ յանկարծ թղթի գործարան ընկանք:

— Ինչ հիանալի ընկերութիւն է, ամեն տեսակ կեդտոտ շարեր իրար զլխի հաւաքած, ասաց զգւելով շիշը:

— Մի բեռ սապոն դրանց չէր կարող մաքրել, վրայ բերեց լապտարանը:

— Դու էլ կարծում ես՝ շատ մեծ մաքրութիւն ես տարածում, խշխշացին պապառանները: Մեզ մի քանի անգամ մեծ պղնձի մէջ ածեցին, եռացրած ջրով լացին, ապա մոխրաջրով լաւ եփեցին, յետոյ գզոցով այնքան գզգզեցին, որ խաշիլ դարձանք: Դու հազար գոռայ, օգնութիւն կանչիր, հիմ է լսողը: Յետոյ մեծ տաշտի մէջ լցրին, թարմ ջրի մէջ այնպէս լացին, որ կեդտերս բոլորը գնացին և մենք դարձանք մաքուր խաշիլանման մի բան: Յետոյ մեզ մի

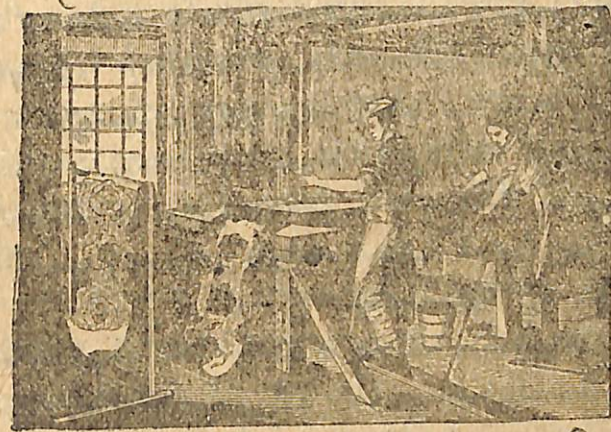
ուրիշ հոտ աւին:

— Երեւի վարդաջրով լացին, ասաց շիշը:

— Այ, ոչ, քլորաջրով, սա տնուշ հոտ չունի, ընդհակառակն ամենքին փռշտացնում, հաղացնում է, բայց նա մաքրում, սպիտակացնում է ինչպէս ձիւն և իսկապէս, մենք ձիւնի նման սպիտակ դարձանք:

— Իսկ յետոյ ինչ եղաւ, հարցրին ամեն կողմից:

— Յետոյ արդէն մի ուրախալի դրօսանք էր: Լացւելուց սպիտակելուց յետոյ՝ խոզովակի միջով անցանք և հասանք երկաթէ մանր ցանցի վրայ. սա էլ որովհետեւ շարժւում էր, դրա համար բոլոր ջրային մասը մեզանից քամւեց և այսպէս մենք դանդաղ առաջ

գնացինք: Յյստեղ մեզ պատահեց երկու շարժւող դլան. մենք դրանց միջով անցնելով՝ արագ ողողացինք. երբ դլանների միջով դուրս եկանք, մենք էլ ոչ թէ թանձր խիւս էինք, այլ իսկական թուղթ, միայն դեռ թաց: Քիչ էլ առաջ գնացինք, պատահեցինք երկու շարժւող տաք դլաններին մենք դրանց միջով անցանք, տաքացանք ու հարթուկւեցինք. հէնց որ այդտեղից դուրս եկանք՝ չօր, մաքուր սպիտակ թուղթ էինք:

— Բայց դուք, պ. պապառաններ, չէ՞ որ հասարակ թուղթ չէք, այլ ներկւած, ծաղկաւոր էք:

— Սյդ արդէն պապառանի գործարանում ներկեցին մեզ տարան

այնտեղ. մի քանիսը վրձինով ներկեցին. երբ չորացան, վերցրին ծաղիկներով փորագրած կաղապարները, թաթախեցին վազագոյն ներկի մէջ և սեղմեցին մեղ վրայ և դուրս եկան ծաղիկները. յետոյ վերցրին տերեւներով փորագրած կաղապարը, թաթախելով կանաչ ներկի մէջ, կրկին սեղմեցին և դուրս եկան տերեւները: Այսպէս մենք դարձանք իսկական պատառ և այժմ ապրում ենք երկրորդ կեանքով:

V.

— Դուք ամենքդ որչափ էլ պարծենաք, բայց և այնպէս մարդանց քիչ օգուտ էք տալիս, լուեց սեղանի վրայից: Ո՞վ է այդ յանդուգը, որ մեզ չի հաւանում:

— Օ՛, դա իմ գիրքն է, հետաքրքիր է, թէ սա ինչ ունի ասե-
ու, մտածեց Վահանը և անհամբերութեամբ սպասում էր:

— Այո, յարգելի պատառներ, թէ և ես էլ ձեր ցեղակիցն եմ, թէ և ինձ վրայ էլ նախընտրեց կան, բայց իմը բոլորովին այլ բան է:

— Հիանալի՞ նախընտրեց քեզ, ինչ եմ ասում է, ծաղրելով ասացին պատառները. ծուռ ու մուռ գծեր, որոնց զրեք են ասում:

— Դրանք ինչ նմանութիւն ունին գեղեցիկ պատառների հետ, ասացին երկաթն ու աթոռները:

— Այո, նրանք ծուռ ու մուռ գծեր են, բայց գիտէ՞ք ինչ կայ նրանց մէջ այդ տառերն իրար հետ կարդացելով՝ կազմում են բառեր՝ բառերից էլ մտքեր, զբանցից էլ գեղեցիկ հեքիաթներ, սիրուն պատմութիւններ, լաւ լաւ առակներ, Մարդիկ այդ բոլորը կարդում, ուրախանում և խելօքանում են: Այդ պատմութիւնների մէջ զըր-
ւած է, թէ ինչպէս են աճում, մեծանում ծառերը, ինչպէս են նը-
րանից սեղաններ, աթոռներ շինում, ինչպէս են երկաթի հանքեր գտնում, նրանց հալում, ամեն տեսակ երկաթէ գործիքներ շինում. ինչպէս են կաւերից սամաններ շինում, ինչպէս ապակէ ամաններ պատրաստում. մի խօսքով՝ այդ տառերով ամեն տեսակ բաների մասին գրում, տպում են և մարդիկ կարդալով հասկանում, սովորում են:

— Բայց որտեղ են այդ տառերը շարում և տպում, հարցրին ամեն կողմից:

— Դա տպարանում են անում. գրաշարները զրեքն իրար մօտ շարում են, տպելու մեքենան էլ տպում է, յետոյ տպած թերթե-
րն իրար հետ կազմելով՝ շինում են զրքեր. այ, մեր տէր Վա-
հանի այն բարակ ու հաստ զրքերի նման:

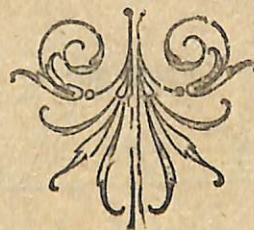
— Ուրեմն գրաշարներն են այդ բոլորն հնարում:

— Ո՛չ, գրաշարների ի՞նչ բանն է. ուսումնական մարդիկ, գիտ-
նականներ, բանաստեղծներ, մի խօսքով հեղինակներ են այդ գրում և տալիս են տպարանին. այնտեղ գրաշարը նրանց գրածին նայե-
լով՝ տառերն իրար մօտ շարում է, չորս կողմից երկաթէ ձողերով ամրացնելով՝ տպելու մեքենայի տակ է դնում, այնտեղ սև մուր քսելով՝ տպում է թղթի վրայ. յետոյ կազմարարը կազմում է. սի-
րուն մեծ ու փոքր զրքերն ուղարկում են աշխարհի ամեն կողմերը և գիրք վաճառողները ծախում են: Աշակերտները, խելացի և զբա-
ղէտ մարդիկ առնում, կարդում են և ամեն ինչ այդ զրքերից սովորում են:

— Ճիշտ է, ճիշտ է, այդ զրքերի մէջ շատ բաներ կան գրած, ասացին ամենքը. մարդիկ նրանց սիրում են և ամենքը սիրով կար-
դում, սովորում և ուրախանում են:

Լոյսն արդէն բացւել էր. արեգակի ճառագայթները հէնց որ սենեակ մտան, ամեն ինչ լոյս:

— Ո՞րչափ նոր բաներ սովորեցի, ասաց Վահանը ինքն իրան:

1) Դիտեցէք այս պատկերը-2) Ինչո՞ւ են մանուկներն իրենց շնիկին բերել բժշկի մօտ-3) Պատմեցէք ձեր դիտածը-4) Վերնագիր դրէք և գրեցէք:

Այլի Բօր գորգորսմէր
 Բալա ունի՞մ կապանի,
 Չի՞ քայ կապար թանակի.
 Ի՞նչ պաշարի՞մ ի՞մ բալիս,
 Ի՞նչ գորգորի՞մ գառնուկիս:
 Ո՞ր միջոցի՞ր, ի՞մ կաղարիկ,
 Զանիս կապի՞ր, անուշիկ
 Բո՛ւ կօր խնդում օգտիւն
 Այցուկ դարչի՞ր, ի՞մ անցիւն.
 Ո՞ր, թու՛ս, թու՛ս,
 Խնդա՛ւ, որդիս, իսկ աբա,
 Կը միջակաս, կը վառիս,
 Զանգամ քրազս, ի՞մ բալիս:

Դիտեցէք, պատմեցէք և գրեցէք:

55. Կոյր մանուկներ

Ճշմարիտ է, պարոն վարժապետ, որ դուք կոյրերին
ուսուցիչ էք.

—Այո, պատասխանեց ռուսացիչը:

— Պատմեցէք մեզ մի բան նրանց մասին, ասացին աշակերտներն ամեն կողմից:

— Կոյր, ի՞նչ դժբախդ բառ է, ասաց վարժապետը։ Աչ երկինք տեսնել, ոչ արեւ, ոչ հօր, ոչ մօր և ոչ մի բան. մի խօսքով յաւիտենական խաւար։ Փորձեցէք աչքերդ խփել և երեւակայեցէք, որ միշտ այդպէս պիտի մնաք. դարհուրելի բան կը թւի, այնպէս չէ... Սակայն երբ մտնում էք կոյրերի ուսումնարանը, երբ լսում էք նրանց ջուլթակ ածելը, սրինգ հնչեցնելը, բարձր խօսակցութիւնը, ծիծաղելը, սանդուղքների վրայ, միջանցքում, ննջաբանում ազատ ման գալը՝ մարդու մտքովն էլ չի անցնիլ, թէ նրանք քժբաղդ են։

—Ինչո՞ւ է, որ նրանք կոյր են, հարցրեց մեկը:

— Նրանցից ոմանք զրկւել են աչքի լոյսից մի քանի օրում, ուրիշները տանջւել են ամբողջ տարիներ, շատերն էլ կուբացել են վիրահատութեան պատճառով. վերջապէս կան և այնպիսիները, որոնք կոյր են ծնւել:

—Արդեօք ուզո՞ղ է, որ աստուծո՞ւն կոյրերի շօշափելիքն
աւելի նուրբ է:

— Բւզիկն է, պատասխանեց վարժապետը: Կոյրերի միւս զգայարաններն էլ աւելի լաւ դարգացած են և դա նրանից է առաջ գալիս, որովհետեւ շարունակ այդ զգայարաններն են գործ դնում. մանաւանդ աւելի շատ գործ են անում ջօշափելիքը: Այսպէս օրինակ, առաւօտեան նրանք ննջարանում մէկ մէկու հարցնում են.—Սրդեօք արեւ կա՞յ., Շուտ հագնողը դուքս է վապում, ձեռքը մեկնում է արևի ջերմութիւնը փորձելու. վերագառնում է՝ ասելով. «Արեւ է, արեւ»: Կոյրերը

մարդու ձայնին ականջ դնելով, գաղափար են կազմում նրա հասակի բարձրութեան վրայ:

Կոյրերը կարող են զանազանել ներկաժ կերպասը չը-
նեքկաժից: Փողոցով անց կենալիս հոտառութեամբ ճանա-
չում են խանութները: Հոյ թողնելիս բզզոցին ահանջ դնե-
լով՝ իմանում են, թէ ո՞րտեղ ընկաւ և առանց սխալելու
վերցնում են, Կոն (կէզլի) են խաղում, թաչկոտում են պա-
րանի վրայից, կողովներ են հիւսում, գունաւոր ծղնօտներից
արկղիկներ են գործում: Նրանց ամենամեծ դարձութիւնն է
շօշափելով իմանալ իրերի ձեք, նրբութիւնը, փափկութիւնը
և այլն, և այլն, մի խօսքով՝ շօշափելիքը նրանց տեսանելիքն է:

— Զի՛շտ է, որ կոյրերն աչք ունեցողներին շուտ են համարում, բնդհատեց մեկը:

— Այո, ճիշտ է, նրանք սովորում են գրել-կարդալ և համարել, նրանց համար առանձին տպւած գրքեր կան, նրանք ուսուցիկ տառերով են: Կոյրերն այդ տառերը շօշափելով են կարդում: Գրում են առանց թանաքի հաստ թղթի վրա. նրանց գրիչն է մի բարակ երկաթ, որ սեղմելով թղթին, հետքեր են երևում թղթի հակառակ կողմը և կոյրերը շօշափելով որոշում և կարդում են: Այսպէս էլ կարդում են ուրիշների գրած նամակները, շարադրութիւնները և այլն: Կոյրերը մտաւոր հաշիւները կատարում են շատ արագ. նոյնպէս շատ սիրում են լսել ընթերցանութիւն: Նրանք ուսուցչին ճանաչում են քայլելու ձևից, ձայնի հնչիւնից որոշում են նրա տրամադրութիւնը՝ արդեօք նա առողջ է, թէ հիւանդ: Սիրում են երբ վարժապետն իրենց գովելիս, քաջալերելիս ձեռքերը շոյում և շօշափում է, իրենք էլ շնորհակալութիւն յայայնելիս սեղմում են վարժապետի ձեռքը:

— Գայրերը լավ են նւագում, հարցրին աշակերտները:

—Նրանք երաժշտութեան ջերմ սիրահար են, պատաս-
խանեց վարժապետը:

Երաժշտութիւնը նրանց ուրախութիւնն է, կեանքն է: Մինչև անգամ երեխաները նւագածութիւն լսելիս ժամերով կանգնում են: Կոյրերի խօսակցութեան սիրելի նիւթը երաժշտութիւնն է: Երեկոյեան անկողնում, կամ օրւայ աշխատանքի յոգնած ժամանակ, հանգարտ խօսում են երա-

ժշտական գործիքների, երգերի, համերգների մասին: Նրանց
ամենամեծ պատիժն ընթերցանութեան կամ երաժշտութեան
դասից զրկելն է:

Կոյրերի համար երաժշտութիւնն այն է, ինչ որ լոյսը
մեզ համար:

Արիկոյ

Արիկոյ փոփ իր թւիրը մութ,

Անուշ Արիկոյին իրկին ու իրկիր...

Հայն արիկոյին ընկաւ աւաղմուկ,

Անուշ Արիկոյի ծով, անպատու լի...

Կրճիս դիր դէմք իր փրկապուկ,

Քաւայիր կիսկի փառապանք մութ

Եւ Բիկ կը պարտի մի ակի կիսկարմիր,

Ի՞նչ փրկուի մանուկ, ի՞նչ փրկուի մանուկ...

Անուշ Արիկոյին ծով, անպատու լի,

Անգիլիան անուշ իրկին ու իրկիր.

Աղիւրդ փակիր, ինչ փրկուի՝ արկիր

Եւ Բիկ կը պարտի մի ակի կիսկարմիր:

ԵՂ. ԱՂԱՍԻՆ ԻՆԶԳԵՍ Է ԱԶԱՏՈՒՄ ՔԱԳՈՒՀՈՒՆ

I.

Բուն բարեկենդանին էր:

Արեգակն եկել երկինքի մէջտեղը բռնել էր, օրւան փուշը մի
քիչ կոտորւել, տաքացել էր: Սար ու ձոր արծաթի պէս պլպլում էին:

Աղասին քէֆն արել, պրծել, իր դաստէն հտեկից գցած՝ եկաւ
մէկ տասը ձիաւորով գեղի միջուռն անց կացաւ, որ գնայ՝ իր հու-
նորը նշանց տայ, ջրիդ խաղայ: Հէնց իմանաս՝ մէկ թագաւորի
որդի է գալիս: Գեղըցիք հէնց նրան տեսան թէ չէ՝ ծափ տւին,
պար եկան, ձէն ձէնի տըւին ու սկսեցին նրա խաղն առել, նրա
գովքն անել: «Աղասի ջան, գլխիդ դուրբան, էս թասը խմենք բո-
ւրեւ սողաղին, արեւդ մեռնիմ, մեր գլխիցը ոչ պակասիս, գնա,
մենք էլ էս ա կը գանք, ամեն կողմից ձէն տըւին ու Աղասու թա-
սը խմեցին: Ագնի. երիտասարդն էլ՝ ով որ իրան էդպէս պատիւ
էր տալիս, գդակով էր անում, քաղցր երեսով գլուխ տալիս ու անց
կենում:

Զիտ աւանջը մտած էնպէս էր քշում, կրակին տալիս, որ հէնց
իմանաւ թեւաւոր զուշ ըլի: Շատ անգամ ջրիդը հեռու տեղից շը-
ղըրտում, ձին չափ էր գցում ու գետնից ծուլ ըլելիս ձիու վրիցը
բռնում էր, էլ ետ գցում: Շատ անգամ էլ հէնց էնպէս ուղիդ շը-
ղըրտում էր ու կրակի պէս հտեկիցը հասնում, բռնում, էլ ետ շը-
ղըրտում: Գետնին վէր ընկած տեղիցն էլ էնպէս էր թամքի մի-
ջիցը կռահում, բարձրանում, որ ջրիդն առաջին դողում էր. ըն-
կերտանց վրայ էլ որ վախ-վախտ ջրիդ չէր գցում, էնպէս էր
նշանում, որ գդակների ծէրին էր դիպնում, կամ գդակը հեռը տա-
նում, որ իմանան՝ թէ նրանց խնայում է: Շատ անգամ թամքի
միջին ջուխտ ոտի վրայ կանգնում, էնպէս էր ձին չափ գցում:
Աչք պէտք է լինէր, ու նրա քաջութիւնը, տղամարդութիւնը, հու-

նաբը ու դարմանաբ:

— Եկեցցես դու, կեցցես, Աղասի, մէրդ մէկ հառ է քեզանից բերել, հազար առիւտն անց կենայ, քեզ նման էլ ոչ մէկը չի ծնւիլ: — Կոտմ էին թամաշաւորներն ու խնդում, ուրախանում, ծափ առնում:

II.

Յանկարծ էս քէֆի միջում՝ կարծես մի ամպ տրտքեց, երկիրը շարժեց, կամ երկիրը փռւլ եկաւ:

— Տարան, տարան, ասուածաւերք, մօտ եկէք, օգնեցէք, դըլուխ լացէք... Կոտմ կոտեցին... օջախ քանդեցին... աչքին լոյսը հանում են... սիրտս դուրս են հոթում... աս, մէկ հասէք, ինչ կրի: Ասումս, երկինք, ծով, ցամաք... էս ինչ կրակ է... էս ինչ պատուհան... Վայ, օրս ու կեանքս խաւարի... էս ինչ եմ տեսնում:

«Թագունի ջան, գլխիդ մատաղ, Թագունի... անունիդ մեռնիմ... երեսոս ստիգ տակը... Թագունի ջան... էդ սիրուն աչքերիդ մատաղ բլիմ, աղիկ ջան... աչքիս լոյսի պէս մեծացրի, որ էդ տեղն ընկնիս... Թող ինձ ապանեն, էդ թուրը թող իմ սիրտը խրեն... Թող քո ստիգ տակին հոգիս տամ, թող ես հոգ մտնեմ... էն վախտին ուր տանում են քեզ, թող տանեն... Թող քո նեղ օրը չտեսնեմ, որ դըլուխն ուղում է, թող ինձ ներս տանի»...

Էս կսկծալի ձէնի հետ լաւ պարզ լուում էր, որ մէկ աղաւթը թուրքերէն առում, սպառնում էր— «Ձէնդ կտրի... հէնց էս սըհաթին փորդ վէր կածեմ... ջինգեանութիւն ինչ պէտք է, սարդարի հրամանն է, որ պէտք է ձեր աղջիկը քաշենք, տանենք. ինչ խօսք ունիք, ինչ կարողութիւն. սարդարի հրամանին սարը չի դիմանալ, դուք ինչ կարաք անիլ»...

Խալիսի գլխին ջուր մաղւեց... Ամենքն էլ իմացան, թէ ինչ մարդիկ էին եկողները: Սարդարի ֆառաշներն էին (ծառաներ) Եկել էին, որ սիրուն Թագունուն յափեղատկեն իրենց տիրոջ համար. էլ ով ունէր իրաւունք ձէն-ծաղտուն հանելու:

Բարեկենդանը սուգ դառաւ. Երեթէքը լալով, դողալով տուն

փախան: Կնանիքը դռները կողպեցին ու շիրախանի կարասները տակը մտան, կամ վերնատներումը թագ կացան, կամ դարմանի ու խոտի խրձերի մէջ մտան: Գեղը համարէ թէ ամբողջովին քանդուեց: Տղամարդկանց որը վախուկ էր, գլուխն առաւ՝ կորաւ, որը որ մի քիչ պինդ սիրտ ունէր, զարգանդելով, դողդողալով մօտ եկաւ, չէ թէ օգնութիւն անի, չէ, այլ թէ տեսնի, ինչպէս մարդիկ են եկողները, ինչպէս են տանում խեղճ ջրատար աղջկանը:

III.

Ֆառաշները՝ տեսնելով՝ որ մէր ու աղջիկ վշտի ձեռիցը նւաղեցին ու էլ ձէն, շունչ չէին տալիս, լաւ համարեցին, որ էսպէս թուլացած վերցնեն, երկուսին էլ տանեն, որ էլ շատ չնեղանան, չ'չարչարեն: Երկուսը ձիու վրայ նստել, տեղ էին բաց անում, որ մէկը մօրը խրտաի, միւսը աղջկան առաջն անի. հէնց այդ ընթացքին, երբ նրանք կարծում էին, թէ իրանց բանը լաւ գլուխ բեպէին, երբ նրանք կարծում էին, թէ իրանց բանը լաւ գլուխ բեբին, յանկարծ մեկ թուր փայտաակեց կայծակի նման որոտալից ձայնի հետ... Ֆառաշների մէկի գլուխը գետնի վրայ ընկաւ ու սկսեց զլբլացնել, բլբլացնել ու պար գալ: Դեռ սա ձէնը չէր կըտրել, որ միւս ընկերի գլուխն էլ նրա մօտ գլորւեց...

— Դժոխքի որդիք: Գոռաց քաջ Աղասին, ձեզ ով է ուղարկել էստեղ, ում վրայ էք էղպէս կատաղել... Ասենք թէ՛ Հայր լուի է, ձէն չի հանում, պէտք է նրան ողջ ողջ կուլ տաք: Աչքներիդ լոյսը կը թոցնեմ էս ընթացքին, շուտ արեք, կորէք, թէ չէ՝ ամեն մէկդ կը թոցնեմ էս ընթացքին: Բանի որ էս կուռը վրէս է, դուք էստեղից թել չէք կարող գուրս տանել:

Էս ասելով՝ մէկի ուսը դուրս բերեց, միւսին միջից կրեց, ձառքած վեց հողին տեսան, որ հերթն իրենց պիտի հասնի, շտապով ձի նստեցին ու մինչեւ Երեանի բերդը մի շնչում փախան...

Ասոր ու չորրկնամ, թէ շոր թիկն քանկի,

Գիրիս ասիւի մասիկ իմ նարամ:

Զիս Զոյրան, զուրա թէ լիս քարի

Սամ: Լալիս իմ, օրս խաւարամ:

Լեւսիքս առաւիս, սարիքս. քրեւիս,

Թիւ Երեկ քալուի աչ իմ խաղչր Բաւիս

Լիւիս արշուճով Էրամ, խորովամ

Էրիւիդ ասիւ, Բնամ խաւարամ:

59. Գարուն

Գարունն եկաւ, ցանեց սերմեր անաչ գաշտում, ծաղկի ծոցում
Արտ, արօտում ու հովտում: Բիւր մեղուններ խայտալով,
Ծլան, ծաղկան և վարից վեր Անոն, անոն մեղր են ծծում
Ծաղիկ, դաւար են պատում: Խոտ ու ծաղիկ օրհնելով:

Հով ու գեփիւռ անոն էրգով Բեգի մատաղ, կանաչ գարուն,
Արտ, արօտում շրջում են, Եկած ճամբիդ ես մեռնեմ,
Հով ու գեփիւռ անոն էրգով, Բեգի մատաղ, ալ վարդ գարուն
Գարնան գալը յայտնում են: Կոխած հողիդ ես մեռնեմ:

1.

—Օրհնեալ է Աստուած, քշիր, քշիր... չարք էսփան, բարին ա-
ռաջ, լուսւմ է մաճկալի ուժգին ձայնը:

— Դաշեցեք, արհնիրիդ մտառդ, եղևեր ջան, քաշեցեք հօ հո, հօ հան — պաղատում էին հօտաղները և ճիպոտները շարժում:

— Բշիբ, ծախս և ի. աղւս, քշիբ, աղիկ քշիբ...

—*hah, hó, hah, hó...*

— Կա, Կո, Կո, Կո...

Երբ արգելքից խեղճ խորը խրամ գութանի խոփն ազատուեալէն նրանք, մաճկալը վրայ ընկնելով մաճին, խոփն ու ձեռնը նորից խը-
բում էր հողի մէջ ու կռուկներէ շարքերի նման լծերին թառած
հոտաղներով՝ երգում էին ու վարում: Արգելքից յետոյ, երբ ձգում
էին հօրիքն ու շղթան, մաճկալը, որպէս խմբապետ, երգում ու
կանչում էր:

— Զարն անցաւ, վարն անցաւ, օրհնեալ է Առաքաւծ:

— Զօրն անցաւ, վարն անցաւ, —
— Զօ, հօ, հօօ — և յանկարծ միտումով աւայնով իսկոյն սկսեալ
լուսմ էր բոլոր հօտապաններէ համերգը:

—Հօ, հօ՛ճ... հօ, Աստուծ. ջան, վարենք՝ կանաչի, հօ, հօ, հօ,
վարենք՝ կանաչի, հօ, հօ, հօ, բարին դայ, չաբբ վառնի, հօ, հօ, հօ...

11.

Վերջապէս գութանը կանգ առաւ. ճաշ թող արին և լծկաններն
տրձակելուց յետոյ եկան կազնու գով սաւերի տակ, կանանչ խոտե-
քի վրայ ծալապատաիկ շրջան կազմեցին. նրա մէջտեղը դրած էր
սերն երեսին մածնի մի մեծ պղինձ և նոյնպիսի մի ամանով էլ
խաղած ողջան, ապա աղ ու պանիր և թանրից հանած նոր փա-
փուկ հաց, Հարսը կծի մօտ կանգնած օգնում էր, նրանց համար
շուր էր ածում: Աղջտնն ազատութեամբ սրբելուց յետոյ, դատարկ-
ւած ամանն առաջ քաշելով՝ հաց բրդեցին, մածունն ամբողջապէս
շուռ տւին մէջը, շուր ածեցին վրան և գդալներն առնելով՝ մաք-
րեցին մինչև յատակը: Ապա պառկան հանգստանալու:

Միմիս կայսր - կայսր ցարի առաջ,
 շար ու շար կուռ կայսր ծովի միւս
 ստիւժ կար մի ալիսարե: Այնպիսի ծովի-
 նի կայի, նախագ ու սրբու ծովի-
 նի քրքրուիւրի պէս փռում ծայրի
 ու զայրիւրի մրայ և նրաւ պաշտօնի
 լիւր իր պիւ ալիսարեի սարիւն ու չո-
 բիւր Այնպիսի ալիսարեի կայի, պայծառ
 ու իշխան ալիսարեի մատակարարի
 պիւ որով որպիսի ու զայր քրքրուիւր
 իր կայի կար, ծովի նիւր կայսրիւր:

Բայց այնտեղ մարդիկ չոր էին և անգուլ:

Մի խեղճ, մի որը ու աղքատ մանուկ էր ապրում այդ
 մարդկանց մէջ. նա գիշերը տեղ չունէր գլուխը դնելու, հաց
 չունէր ուտելու և չոր՝ հագնելու:

Նա մենակ էր, ինչպէս մի թռչուն ամառի ժայռերի մէջ:

Եւ նա մեծացաւ բոլորի աչքի առաջ՝ անտես ու անայտ. կե-
 րակրում էր գաշտի բոյսերով և պատապարում էր անտառների
 ու այրերի մէջ:

Բայց բոլոր մարդկանցից ծածուկ՝ իր մատներով նա շոշափում
 ու զննում էր մարդկանց սրտերը, և նա տեսնում էր, որ քարից
 էին այդ սրտերը, ժէռ քարից:

Եւ երբ բաւական մեծացաւ ու այդ աշխարհի բոլոր մարդկանց
 սրտերը զննեց ու շոշափեց, վշտացած համոզեց, որ բոլորի սրտե-
 րը քար են, իսկական քար...

Այդ ժամանակ նա թողեց այդ քարասիրտ աշխարհը և ճամ-
 բայ ընկաւ մի ուրիշ, լաւ աշխարհ գտնելու համար:

Շատ զնաց թէ քիչ, միայն նա հասաւ ծովափին, և երբ փի-
 աւագների վրայ շրջում էր, նա տեսաւ սյնտեղ ընկած մի շատ
 սիրուն, մի շատ գեղեցիկ շողշողուն ձուկ:

Ձուկը նրան տեսաւ, դարձաւ՝ մարդու լեզուով ասաց.

— Բարի տղայ, ծովի ալիքն ինձ ձգեց աւազների վրայ, չեմ կա-
 բող գնալ ծովը քոյրերիս մօտ. խղճս ինձ, վերցրու, ծովը ձգիր:

Մանուկը, որ բարի սիրտ ունէր, առանց վախենալու գրկեց
 ձուկը և քնքշութեամբ տարաւ, բաց թողեց ծովի մէջ:

Եւ երբ ձուկը փաթաթեց առաջին ալիքին, դարձաւ՝ ասաց
 մանուկին.

— Ինչ որ սիրտդ կ'ուզի առա, ես կը կատարեմ քո արած լա-
 ւութեան փոխարէն. Մանուկը մի փոքր մտածեց և ասաց.

— Ինձ այնպիսի մի հնար տուր, որ մարդկանց կրծքի առկ
 քարն իսկական սիրտ դարձնեմ:

Իսկ սէր ես ուզում, հրաշալի տղայ... Շատ լաւ. Կտրիւր ծո-
 վափի եղէգներից մէկը և նրանից մի սրինգ շինիր. գնա մարդկանց
 մէջ և նւագիր և երգիր: Եւ երբ կը տեսնես, որ նրանց աչքերն
 արցունքով լցւեցին, այն ժամանակ կ'իմանաս, որ քարը հալեց,
 սիրտ դառաւ...

— Այսպէս խրատեց ձուկը մանուկին, իսկ ինքը փաթաթեցով

ըրենակ ժպտում է: Նա մտնում է տուն, նստում է օթեակի վրայ. ոչինչ, ոչինչ չի բերել... կատարեալ յուսահատութիւն: Եւ կանգնած եմ մի անկիւնում և յօնքերս կիսած՝ աչքիս տակով շարունակ նայում եմ նրան. սիրտս եւ է գալիս. ես վճռել եմ երկար լաց լինել, եթէ նրա բերանից չչէ՝ դուրս գայ: Տէր Աստուած, երբ պիտի խօսէ...

Մայրս, որ ամբողջ օրը յուսադրել էր ինձ, հասկանում էր ցաւըս. նա յայտնեց հօրս, որ այլևս չնեղացնէ, եթէ մի բան բերել է, դուրս հանէ: — Թող սովորի համբերող լինել, ասաց նա վերջապէս և ձեռքը տարաւ դէպի գրպանը. Մերելի հայրիկս դուրս հանեց ձոռանը և ծիծաղելով մեկնեց դէպի ինձ: Մի ակնթարթում դուրս թռայ մթին անկիւնից, խլացի տիբածս առարկան:

Մաղկապարդի շաբաթ օրը կարծես նոր լուսացաւ ինձ համար: Չեռս առայ կոթը և որքան ուժումս կար, սկսեցի պատցնել: Չայնը լաւ էր. շատ լաւ ւնի, եթէ այդ բոլորէին դուրս գային ընկերներս: Բայց հայրս հրամայեց լռել. նայե՛ր կրկնեց և մայրս, աւելացնելով՝ Թէ բունի մէջ հանգստացող հաւերը լսում են ձայնը, այլևս ձու չեն ածիլ: Եւ կատարեցի նրանց հրամանը. սկսեցի լուռ տնտղել ձոռանիս ամեն կողմերը. բայց որքան բարձր ձայն էր հանում: Այնքան գերել էր ինձ այդ խաղալիքը, որ մինչև անգամ չէի նկատել, թէ ինչ էր անում հայրս. իսկ նա վաղուց հանել էր ոչ միայն նոր կօշիկներս, այլ և իմ նոր արխալուխացուն, որ մի խայտարգէտ չիթ էր: Երբ տեսայ և այդ իրերը, էլ ոչինչ ցանկութիւն չմնաց իմ մէջ, միայն թռչել այդ բոլորէին ընկերներին մօտ, ցոյց տալ իմ իրերը և տեսնել նրանցը:

Վերջապէս մենք քնեցինք. պէտք էր առաւօտը շուտ վեր կենալ Եկեղեցի գնալու համար: Բայց ինչպէս բաժանւեմ ձոռանից: Եւ նրան դրի ծոցումս: Երազումս էլ տեսայ նրան և բաւական ժամանակ ճոռացրի: Այդ քաղցր երազը դեռ չէր վերջացել, երբ մայրըս զարթնեցրեց ինձ, ասելով՝ Թէ օրը բացւել է:

Եկեղեցու մէջ այրւում էին հարիւրաւոր ճրագներ. եւ դօռով

ճանապարհ բաց արի մարդկանց միջով և մի անկիւնում կուշ եկայ ձեռքս շարունակ գրգռանումս էր՝ ձոռանիս լեզուի վրայ: Երբ «Փառք ի բարձունս» սկսեցին, իսկոյն դուրս հանեցինք և սկսեցինք ճոռացնել. եւ լաւ գիտէի, որ իմս ամենից լաւ էր ձայն հանում...»

64. Զ Ա Տ Ի Կ

I

Առաւօտեան դարթնելուն պէս նայեցի պատուհանին. երկինքը բոլորովին պարզ էր. հեղափոխ արեգակը բաւական բարձրացել էր: Ուրախ-ուրախ վեր կացայ, հագնւեցի, որ դուրս գնամ: Խոհանոցում մայրս սաստիկ զբաղւած էր. երբ մտայ տնտեղ, երկար տախտակի վրայ շարւած էին կարմիր ձկերը:

«Կարմիր ձկ, կարմիր ձկ», գոչեցի ես՝ համարեա պարելով: Մայրս երկու հատ տուեց ինձ՝ պատւիրելով, որ պահեմ մինչև երեկոյ:

Եւ վաղեցի մեր տան մօտ գտնուող փողոցը. Չարմանքից ձեռքերս տարածեցի և մի քանի բողբոջ մնացի ստաւած: Աշխարհը, կարծես, ուրիշ տեսակ էր դառել. փողոցը բոլորովին սեռացել էր, մարդկանց խմբեր յետ ու առաջ էին գնում, խօսում էին, բարձրաձայն ծիծաղում էին. որը ձուկն էր տանում, որը իւղ, որը թաշկինակի մէջ բրինձ կամ միրգ: Երբե՞նք երբե՞նք երեւում էր փողբոյկ գիսակաւոր, խաբսեաշ, կապուտակ գառնուկներ. որքան փոքր էին. նրանք մայրւմ էին անուշ մանկական ձայնով: «Ջմն, ջմն» ասում էինք ամենքս և վաղում. ձեռքներս գնում էինք նրանց փափուկ մէջքերին կամ բռնում էինք փողբոյկ դնչիկներից, իսկ նրանք «մա՛-մա՛» անելով՝ վաղում էին իրանց տէրերի առջևից: Եւ մարդկանց ձայները և գառների մայիւնը, երեխաների խաղերը, օդը, արեւը, այդ ամենը ցոյց էր տալիս, որ մի ուրախութիւն կայ, մի մեծ տօն, որին երկար սպասել են ամենքը:

Կէս օրից յետոյ մեր հարեան Ծաղիկ տատը կանչեց ինձ ու մի քանի ընկերներին և ցոյց տւեց իրենց համար գիւղից եկած թուխ գառը, յետոյ իւր թոռ Սարգսին էլ մեզ հետ գրեց և պատ-
ւիրեց, որ գառը զդուշութիւնով տանենք, արածացնենք: Մեղանից հետո չէր կանաչազարդ դաշտը շուտով հասանք այստեղ ոստոստելով, թռչկոտելով: Մենք գտանք այստեղ ուրիշ շատ գառնուկներ և երե-
խաներ: Կանաչ խոտերի վրայ խաղ սկսեցինք. բաւական տանջեցինք փոքրիկ, հեզ կենդանիներին: Այդպիսով չէինք նկատել, որ արեգա-
կը մայր մանելու վրայ է: Ես վաղեցի տուն. մայրս իսկոյն եկե-
ղեցի զրկեց. ինքը շատ զբաղւած էր. ձուկն էր եփում. փլաւի բրին-
ձն էր թրջում, իւղ էր հալում...

Եկեղեցի մանել չկարողացայ, տեղ չկար բոլորովին. ես կանգ-
նեցի շէմքի մօտ և բերանաբաց նայում էի ներս. կարծես եկեղե-
ցում արեւ էր ծագել, այնքան շատ մոմեր էին վառել: Ի՞նչպէս
անոյշ ձայն էին տալիս աշակերտները, ի՞նչպէս ամենքն ուրախա-
ցան, երբ նրանցից մինը բարակ ձայնով «Բլիստոս յարեաւ» ասաց:
Հէնց որ մի քիչ նշխարք ստացայ, վաղեցի տուն: Կէս ժամից յետոյ
սեղան նստեցինք. սկսեց ամենից մեծ, ամենից փառաւոր տօնը,
սկսեց Հայոց Ձատիկը: Մութը սկսւելուց յետոյ այստեղից-այն-
տեղից սկսեցին հրացաններ արձակել: Այդպիսի ճարձատիւն լսել
էինք և բարեկենդանի վերջին կիւրակի երեկոյին. այդ ժամանակ
ուտիւն էին հալածում, իսկ այժմ պատը «Ամեն բան իւր ժամա-
նակին», կարծես ասում էին այդ հրացանները պլպլուն աստղերի
տակ: Դեռ նոր է սկսւել Ձատիկը, բայց սրբան ուրախ էին մար-
դիկ: Դու տես վաղը և միւս օրը, թէ ինչեր պիտի անենք:

Արշալոյսը ոսկեզօծեց Մասիսի ձիւնապառ գագաթները: Աշ-
խարհն արթնցաւ հայր Արամազդի հետ:

Ազատ Մասիսը կեանք առաւ: Արամազդն աչքերը բացաւ, նրա-
տեց իւր քարեայ դահի վրայ, աչքը յածեց քարեայ քնարանի չորս
կողմը: Յաւերժական ծաղիկները շարիշար բարձրացրին իրենց չը-
նազ գլուխները և ժպտացին ու ողջունեցին. «Բարի լոյս մեծդ,
Արամազդ»: Գեղամայ ծովակի ալիքները խնդալով, խոխոջելով,
միմեանց հրհրելով՝ ծառացան, գլուխ խշեցրին արի Արամազդին ու
գոչեցին. «Բունդ անոյշ, փառաւորների հայր»: Բացօթեայ թրոշ-
նիկները հանեցին իրենց փոքրիկ նախշուն գլուխները թեքի տա-
կից. քնաթաթախ աչքերի մէկը բաց, մէկը փակ, բաց արին փոք-
րիկ մաքուր կտուցներն ու գեղեցիկներն ընկաւոր դայլայլիկներ.
«Բարի ծր. բարի տեսութիւն, հայր, ասեցին ամենքը»:

Աստուծաների հայրը զւարթ դէմքով ողջունեց բովանդակ աշ-
խարհին՝ շոյելով իր սպիտակափառ երկայն միրուքը, աւետեց ու-
րախ օր: Փափուկ մամուռը, որ թաւիշի պէս բռնել էր դահր, ա-
ւելի ևս բարձրացաւ, խառցաւ, փափկացաւ. կաթնորակ աղբիւրը,
որ նազով, շնորհքով ծորում էր այրի աջ կողմից, նոր-նոր անու-
շիկ ձայներ հանեց. նրա մաքուր աղունքից դուրս եկաւ մի յաւեր-
ժահարս ու, լցնելով խեցեղէն փոքրիկ դոյլը արշալոյսի կարմրա-
ցած ջրով, մօտեցաւ Արամազդի սպասին: Հայոց աշխարհի պաշտ-
պանը լացւեցաւ, սրբւեցաւ յաւերժահարսի մաղերով ու նստեց:

Մինչ այս, մինչ այն, աղօթարանը բոցավառւեցաւ: Երկինք և
երկիր բռնւեցան ծննդական ցաւերով. Գեղամայ ծիրանի ծովը էլ
տանջւում էր երկնքի և երկրի ցաւերով՝ նոյնպէս երկնում էր:
Սար ու ձոր, հովիտ ու անտառ պղծւած նայում էին անեղ ծննդա-
կաններին: Բայց երկար չէին նրանց ցաւերը: Գեղամայ ծովի վրայ
կարմիր եղեգնիկը սկսեց ծխախառն բոց ծխել. բոցի միջից վաղեց

խաղաղ և պատանեկիկ: Նրա մազերը հրեղէն էին, միտուքը բոցա-
վառ, երկու աչքն երկու արեգակ:

Վահագն էր գա՛հայր արամազդի սիրելի որդեակը: Նա գի-
նավառ և թրոխառական լարեց, անցաւ օդի տառածութիւնը, մը-
տաւ հայրենակէտն այրը:

Հայր ու որդի փաղաքշտնքով գրկախառնեցան: Եւ աստուած-
ների օրինակով Մասիսի լանջերում և ստորոտներում որքան եղ-
նիկներ ու տատրակներ կային, բերան բերանի դրին, միմեանց
համբուրեցին:

66. ՎԱՀԱԳՆԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Երկնեց երկին ու երկիր,

Երկնեց և ծով ծիրանի,

Եւ եղէգնիկը կարմիր

Երկնեց ծովում ծիրանի:

Ծովն է դուրս գալիս եղէգան փողից,

Բոց է դուրս գալիս եղէգան փողից.

Բոցն է պատել կարմիր եղէգնիկ,

Բոց է դարձել և ծով ծիրանի.

Կարմիր բոցիցն անա մի մանկիկ,

Վահագն անա—մանուկ գեղանի:

Բոց մօրուքով,

Հուր շրթունքով,

Հուր հեր գլխին—հրեղէն պսակ,

Եւ աչերն են գոյգ արեգակ.

Ալեծովի ծովի ծիրանի ալիք

Գնում են գալիս, ծեծում են ասիւնք,

Ահեղամուռն զոռում է մանկիկ,

Սաստում է ալեացն հրավառ շրթունք:

Վահագն ծնաւ, լռեցէք, ալիք:

Դու ծովահալած, դագար առ, մերիկ:

Թեկերն ոսկեհոռ, հրաներ բաշով

Նժոյգը տակին՝ սլացաւ վերեւ.

Երեսդ ծածկիր համեստ շղարշով,

Տես, ո՞վ է գալիս, և դու, հուր արեւ.

Գլուխդ ալեւոր, քաջածին Մասիս,

Դու էլ խոնարհիր, Վահագն է գալիս:

Երկինք ու երկիր և ծիրանի ծով

Աւետում են քեզ, ցաւերի դու ծով,

Ծնծա, բիւրվեցաւ Հայաստան աշխարհ,

Փրկութեան արեւ Վահագնիդ տեսար:

67. ԳԻՒՂԱՑՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Գարուն է. լեռներն ձիւներն սկսեցին հալել. դաշտերը վա-
ղուց ժպտում էին գեղեցիկ կանաչով:

Օգը տոգորւած անուշահոտ ջերմութեամբ կեանք է սփռում
ամեն կողմ: Ապրիլ ամիսը բերել է իր հետ աւելի տաք ու պայծառ
օրեր: Լեռների վրայ կարմիր, գեղին ու սպիտակ շուշանները վա-
ղուց արգէն բացել են, և հայ աղջիկները քաղելով՝ փնջեր են կա-
պում: Սուենկը, բոխն (սարերում բանող բանջար), ծնեղիկը,
սիբիւր (ուտելու դոխ) և լեռնային զանազան բանջարեղէններ ա-
ռատութեամբ աճում են: Զորերի միջից վազում են հարիւրաւոր
ազմկալի վառակներ և օձապտոյտ ընթացքով տարածւում են հովիտի
մէջ. Նորեկ ծիծեռնակը հրաւիրում է մշակին գէպի դարձ: Ծերու-
նի թաշօր որդիքն արդէն սկսել են դաշտում իրենց վարը վարել:
Աշխատութիւնը սկսել է ամեն տեղ: Գիւղի մէջ մի անգործ մարդ
չէ կարելի գտնել: Ամեն ոք զբաղւած է իր մշակութիւններով:

Առաւօտ է: Ծերունու տան թոնրիկները վառւում են. մէկի
վրայ դրած են պղնձէ անագին կաթսաներ և խեցեղէն մեծ մեծ

պատուկներ ու կերակուր են եփում. միւսի մէջ հաց են թխում, չարսները, աղախինները հաւաքւած թոնիրների շուրջը՝ ընդհանուր շարժողութեան մէջ են: Տունը լցւեց կերակուրների անուշահոտ շոգիով և ներկայացնում էր մի հսկայական խոհանոց, որի մէջ տեսնողը կը մատածէր, թէ ճաշ է պատրաստւում մի ամբողջ բանակ կերակրելու համար. և իրաւ, բացի ծերունու ահազին գերդաստանից՝ նրա սեղանից կերակրւում են բազմաթիւ հովիւներ, մշակներ իրանց ընտանիքներով, որոնք ծառայում են նրա տանը: Ամեն օր վառւում են նոյն թոնիրները. ամեն օր պատրաստւում է կերակուրների նոյն քանակութիւնը: Եւ ծերունու ժրջան հարսները մի րոպէ հանգստութիւն չունին: Պէտք էր ամենի մասին հոգ տանել, պէտք էր ամենին գոհացնել:

Բացի գրանից կային անտեսական և ուրիշ շատ հոգսեր: Ձեռնայտեղ, բակում, հարսներից մէկը կոմերն ու ոչխարներն է կթում. միւսն օջախի վրայ կաթ է տաքացնում մածուն շինելու համար. երրորդը պանիր է մակարգում, չորրորդը հարում է խնոցին կարագ պատրաստելու համար: Նրանց շուրջը վազվզում են բազմաթիւ երեխաներ և խաղում նորածին գառների և հորթների հետ: Բազր է նայել այդ գիւղական բախտաւորութեան վրայ: Մանուկ և գառնուկ, երկուսն էլ աճում են միասին. գրանք այն երկու հարսութիւններն են, որոնցով ուրախանում, պարծենում է գիւղացին:

Բակի արևահայեաց կողմում, պատի տակ, մինը միւսի վրայ կարգով շարւած են մի քանի հարիւր մեղրի փեթակներ: Պարիւտան արեգակը թափում է այտեղ իր ջերմ ճառագայթները: Մինչդեռ հարսները միւս կողմում զբաղւած են իրենց գործով, ծերունի Խաչոն այտեղ բաց է անում փեթակների դռնիկները: Ճանճերն ուրախ ու գլարթ գուրս են թափւում ծակերից, սաւառնում են նրա ալեւոր գլխի շուրջը, պզպում, վժվժում, թռթռում, և օդը թնդում է միլիօնաւոր միջատների ձայնից: Դանում են նրանց մէջ և այնպիսի չարաճճիներ, որ կծու համբոյրներ են մատուցանում ծերունու խորշումած երեսին: Բայց նա ամենևին ցաւ չէ զգում, միայն ձեռքով քշելով՝ տառն է. «Ա՛յ չար սատանայ, ի՞նչ վատութիւն է արել քեզ Խաչոն»:

Դատելիքս Խօրը ցիր ու ցան արածում էր սիրուն Ժաղիկների, դաւար խոտերի մէջ: Ժովիւ ընկերներս Կոու Էլն ինչանից, շար Կոու, բայց Իս միւսկ Էլ: Բանքիկ Բանուշակներն իրանց խածոժ ալիքով խլկում էին Իրիսի, սիրուն սէլն ու սիւմբիւլ խոտը գորգի պէս փռել էր ցակս, Խաչա խնկածաղիկը, միւր Ժամի կնդրուկի պէս բուրում էր: Խոտերի մէջ խումբ խումբ ցլւած կանաչներն էլ Լորանայի պէս, կաւ կար: Միւր փիղիւրը փռած, փռիւալով, լուս փրկւում էին միշտ վիպիւտի Կիւր: Պիժ ու դէմ Եսկայի պէս, թթկը ցրւած էրան Լանգին, յոգնած Ժրուկի

պէս կործնել. կըրն էր ընկել կրնաւորաց
 ժայռը: Նրա կրճիկը, խոր սրբիկը, լուս-
 խոխոզով, ետեւում էր պարզ ու վեր-
 առաւել: Ելիսի վրե, ժայռի զլիսի,
 առաւելի ծօր, ամէս փղ անուշ ծուղով
 Դլում, բուկոսում էին ծիւրն ու սրբու-
 րը, լորն ու սարկը, միդուն ու բլէկը,
 թիթիւն ու ծպուր:

69. ԱՆԵՐԵՆՈՅԹ ԹՇՆԱՄԻ

— Պապի, սիրելի պապի, եկ, տես, ինչ է եղել քո ընծայած սի-
 բուն խնձորենին, արտասուելով ասում էր Գուրգէնը:

— Շուտ, գնանք, պապի, հառաչելով կանչում էր Վարդգէսը: Սն-
 ցեալ տարի նա այնչափ լաւ ծաղկեց, գեղեցիկ խնձորներ ունեց, իսկ
 այս տարի նրա մանրիկ տերեւները թառամել են, քնքոյշ ծաղիկ-
 ներն առանց բացուելու փչացել են:

Պապը թռնիկների հետ մասու պարտէզ:

— Պապի, տես, մեր ծառի վրայ ոչ մի թրթուր չկայ, ասաց
 Գուրգէնը:

— Կեղեն էլ անգնաս է, ոչ մի տեղ չորացած չէ, վրայ բերեց
 Վարդգէսը:

— Պապի, ես կարծում եմ, էն անպիտան մըջիւններն են արել,
 մէջ մասու Գուրգէնը. անցեալ օրը նրանք մեր ծառի վրայ բարձ-
 րանում, իջնում էին, ես ուղեցի նրանց կոտորել, բայց պարտիզ-
 պանը չթողեց:

— Հանգիստ կացէք, ասաց պապը, մըջիւնները չեն փչացրել
 ձեր ծառը:

— Հապա ո՞վ է արել, ասացին մանուկները: Մենք խնձորենուն
 շատ լաւ ենք խնամել, քո ասածի համաձայն կեղեր միշտ մաքրել
 ենք, տերեւները թրթուրներից ազատել ենք, հողը փափկացրել է
 ժամանակին ջրել ենք:

Դուք մեղաւոր չէք, սիրե-
 լիս, ասաց պապը-թշնամիներ չեն
 երեւում, նրանք հողի մէջ արմատ-
 ների մօտ են. այս բողէիս դուք
 կը տեսնէք նրանց:

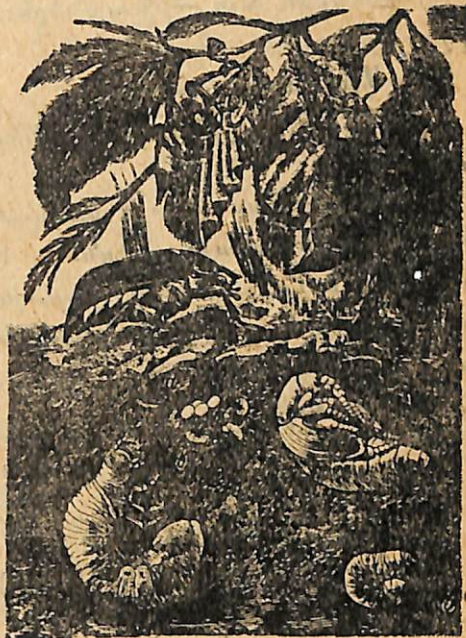
Պապի կարգադրութեամբ պար-
 տիզական փորեց խնձորենու չորս
 կողմը. քիչ յետոյ մանուկները տե-
 սան խնձորենու արմատների մօտ
 մի քանի հատ մեծ մեծ թրթուր-
 ներ սպիտակ գոյնով, շահանախ-
 գոյն գլուխներով:

— Ահա այս թրթուրներն են ձեր
 խնձորենին չորացրել, ասաց պապը:

— Ինչ զգւելի են, ասացին մանուկները:

— Բայց ո՞վ է դրանց այստեղ դրել, հարցրեց Վարդգէսը:

— Ձեր սիրելի մայրսեան ըզէզները, ասաց պապը. այն ըզէզ-
 ները, որ մայրսին շատ մանուկներ ծառերի վրայից հաւաքում, խա-
 դում են: Ա՛յ, հէնց այդ ըզէզների էգերը փափուկ հողի մէջ ածում
 են քորոցի գլխի չափ ձւեր, ձւերից դուրս են գալիս մանր թրթուր-
 ներ. սկսւում սրանք ազատաբար ուտում են բոյսերի մնացորդները

և մեծանում են: Ձմրան ցրտերին խոր են գնում և միասին խմբ-
ւելով, թմրած մնում են: Գարունը տաքանալով, նորից արթնանում
են. այս անգամ աւելի ազատ ուտում են ցորենի, դարու, ծաղիկնե-
րի և առհասարակ մատաղ բոյսերի արմատները և նրանց չորաց-
նում են, երբորդ տաքին նրանք ուտում են փոքրիկ ծառերի ար-
մատները, իրանք մեծանում են, իսկ ծառերին չորացնում են:

— Պապի, տես, այս մէկ թրթուրը պատեանի մէջ էր:

— Այո, սիրելիս, երբորդ տաքում նրանք պատենաւորում են,
իսկ չորրորդում պատեանից դուրս են գալիս այն շահանագոյն
բզէզները, որոնց դուք լաւ ծանօթ էք:

— Ուրեմն այդ թրթուրներն երեք ասարի հողի մէջ ապրելով
միշտ արմատներ են ուտում:

— Այո, ասաց պապը:

— Պապի, մայիսեան բզէզներն էլ ծառերը փշացնում, չորաց-
նում են:

— Ոչ, նրանք միայն կրծում են տերեւները և մատաղ պտուկ-
ները: Որովհետեւ այս բզէզները վնասակար են, դրա համար որտեղ
շատ են լինում, այնտեղ պարտիզականները ծառերի վրայից թափ
են տալիս և հաւաքելով խոզերին կերակուր են անում: Բարեբաղ-
դաբար թռչուններն էլ նրանց կոտորում, ոչնչացնում են, եթէ ոչ՝
նրանք ծառերին շատ վնասներ կը տային:

Գրիշ.

Գլխաւորը ցուլայ, ցանգակ

Զար է գալիս փոխարէ

Կարկաշատու վիթր ատակ

Զարար, ջիւնուր սարիքի:

Ժարուր կրծից ցած քուլիս,

Սրժար փրիտը է խառնում:

Ժարուր կրծիքն փրիտի

Զար, աղանաղ է զառնում:

Ու վարդարում կուրծի վաճ,

Կուրծի կար Կակայի,

Սնվիրդ իրգու գուլի է ասում

Իր՝ գոյութաւ վկայի:

71. ՍԳԱՆՈՐ ԱՐԱԳԻԼԸ

Մեր պարտէզի բարձր բարձր ծառի ճիւղերի վրայ երկու ա-
րագիլ իրենց բոյնն էին հիւսել. մի ամուր և մեծ բոյն, այնպէս
որ արագիլներն իրենց ձագերով հանգիստ տեղաւորում էին այն-
տեղ:

Վաղուց էր այդ բոյնը. աչքս բացած օրից ես տեսել եմ այդ
մեր պարտէզի բարձր բարձր ճիւղերի վրայ:

Ամեն գարուն ձնծաղիկների երեւալուն պէս գալիս էին արագիլ-
ները, այր ու կին, հսկայ թևերը գիւղի վրայ ծափ տալով և ու-
րախ ուրախ լակ-լակ անելով՝ գալիս էին նրանք, կանգ առնում ի-
րենց բնի վրայ, մի քիչ հանգստանում, յետոյ սկսում էին աշխա-
տել. փոխէ-փոխ թռչում էին, շիւղ, փետուր, խոտ գտնում, բերում
և բոյնը կարկատում:

Անցնում էր մի ժամանակ, ու մի օր էլ մենք տեսնում էինք,
երեք-չորս փոքրիկ ձագեր բնի մէջից դուրսներն օրօրում էին.

Մեր՝ երեխաներիս, աչքը չէր հեռանում նրանցից, արագիլների

ամեն մի շարժումը գիտում էինք. մէկ տեսնում էինք, թէ ինչպէս, ծնողները հերթով կերակրում էին ձագերին. մէկ տեսնում էինք, թէ ինչպէս հայրն ու մայրը ձագերին թեքի տակ առած՝ թոցնե էին սովորեցնում, հետեւը տանում էին ճահիճը որսի համար ու յետ բերում:

Որ երբ աշունը գալիս էր, մեր արագիլներն ամբողջ ընտանիքով մի երկու պտոյտ էին անում մեր գիւղի վրայ և թռչում, գընում հեռով, հեռով...

II.

Մի տարի մեծ գժբախտութիւն պատահեց:

Հայր արագիլը նստել էր բնի վրայ, հսկում էր երեք նորածին ձագերին, իսկ մայր արագիլը գնացել էր ճահիճը նախաճաշելու:

Քաղաքից եկել էին որսորդներ, այդ անգութները կրակեցին հրացանները և սպանեցին խեղճ մօրը:

Օրն եկաւ՝ ճաշ դարձաւ, մայրը չեկաւ, սպասեց հայր արագիլը սպասեց, նորից չեկաւ: Երեկոյեան մօտ գնաց ճահիճը փնտրելու մայր արագիլին:

Տեսնելու բան էր, թէ ինչպէս խեղճ թեւեղորս կնոջ գիւղի վրայ լակ-լակ անելով լացեց, վեր ու վար թռաւ, թեքով մէկ խփում էր իրեն գլխին, մէկ՝ գետնին... ճարն ինչ. մութը որ կոխեց, թեքը քաշ տալով՝ հասաւ տուն, որը ձագերին ծառից թեքի տակ և լռեց:

Մյուս հետե մենք չէինք լսում նրա ձայնը. առաւօտ վաղ թռչում էր բնին մօտիկ դաշտերը, աչքը միշտ որոնելով բնի վրայ, պարէն հաւաքում, բերում, ձագերին տալիս:

Ձագերն երբ թեւաւորեցին, այն ժամանակ հայրը վերցրեց նրանց մէկ-մէկ և թռչել էր սովորեցնում. ձագերը թռչում էին, գընում դաշտը և ուրախ լակ-լակով դառնում էին, տխուր հօր շուրջը ծախ տալիս, նրբան ուրախացնում:

Եկաւ աշունը և նրանք միասին գնացին:

Գարնանը մեր արագիլն եկաւ մէկ-մէկ: Բոյնը գիտելուց յետոյ գնաց ճահիճը, կանգնեց կնոջ գորկած տեղի վրա կանգնեց, կանգնեց և նորից եկաւ բոյնը:

Եւ ամեն օր գնում էր նա այնտեղ, մէկ ոտքի վրայ ժամերով տխուր կանգնում էր, վիզը ծռած՝ գլուխը թեքի տակ:

Ինչպէս մենք խզում էինք նրան, խզում ու շատ, շատ սիրում...

Տեսնում էինք յաճախ, թէ ինչպէս մի ուրիշ արագիլ, մի անծանօթ նորը, մօտենում էր նրա բնին, նրա հետ լակ-լակ խօսում ու հեռանում:

Երբեմն այդ եկուր արագիլները փորձում էին նստել բնի մէջ, նրա կողքին, կառուցները քնքշօրէն քսում էին նրա պարանոցով փետուրների մէջ, բայց նա մերժում էր և ուժով բնից հեռացնում:

Մի անգամ մի արագիլ ուղիղ երեք օր մեր արագիլի դռանը քարշ եկաւ. քանի մերք վանում էր նրան, նա նորից գալիս էր, թեւերը փռում մերինի վրայ, գլուխը կոխում մերինի թեքի տակ:

Բայց մեր արագիլի սիրտը կոտրւած էր, նոր սէր ու նոր կին չէր ուղում:

Լուսնեակ գիշերներին յաճախ տեսնում էինք նրան մենակ թափառելիս գաշտերում ու լսում էինք նրա տխուր լակ-լակը:

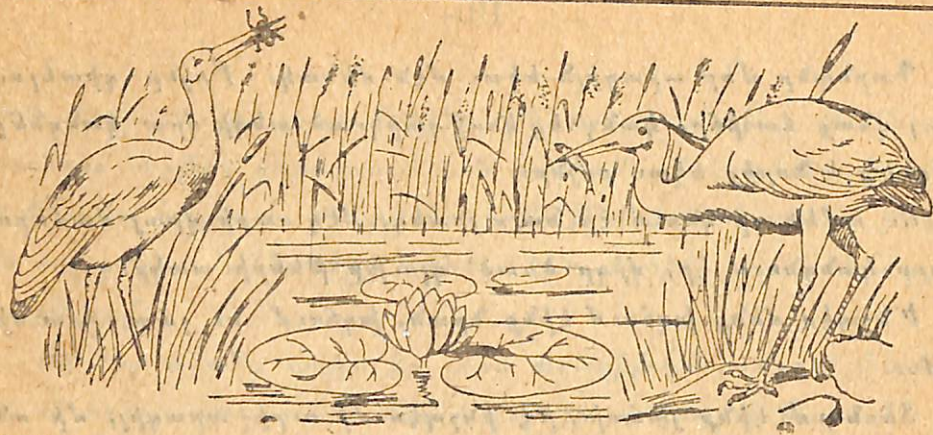
Յայտէս նա տխուր ու սգաւոր ապրեց երեք թէ չորս տարի, ապրեց մենակ ու կատարեալ այրի:

Ամեն գարուն գալիս էր ու ամեն աշուն գնում:

Մի աշուն էլ գնաց և գարունը բացեց. նա չերեաց. սպասեցինք, սպասեցինք — չեկաւ ու չեկաւ:

Բունը Պապ, Պապ, ինքնիրեն քանդեց:

Ո՛վ գիտէ, արդեօք սէր թաղեց իր վշտահար սիրտը մեր սըգաւոր, մեր մենաւոր արագիլը...

Դիտեցէք այս պատկերը. տարւոյ զոր ժամանակն է՝ զորտեղ են կանգնած արագիւնները, ինչ են անում. պատմեցէք ձեր դիտածը և գրեցէք:

73. Խուլ ու համրը

— Կանչեցէք, խնդրում եմ, իսկոյն կանչեցէք իմ գոլասոր Արփիկին, ասաց հայրը խուլ ու համրերի դպրոցի ծառային: Երեք տարի է, որ ես նրան չեմ տեսել. այս բռպէիս եմ օտարութիւնից վերադարձել:

— Յիժմ գաստմիջոց է, պատասխանեց ծառան, կ'երթամ վարժուհսւն կ'ասեմ:

Քիչ յետոյ դուռը բացւեցաւ, Արփիկը վարժուհու հետ ներս մտաւ:

Հայրը վրայ պրծաւ, գրկեց, համբուրեց և ինքն իրան ասաց.

Ա՛խ... Ինչպէս մեծացել է, սրչափ սիրունացել է իմ հոգեակս. Յարգելի վարժուհի, խնդրում եմ՝ ասացէք աղջկաս, որ մի բան ասէ նշաններով, գուցէ հասկանամ:

Վարժուհին ծիծաղալով հարցրեց.

— Արփիկ, ի՞նչ է քեզ մօտ եկել:

— Հայրս, պատասխանեց աղջիկը:

Ինչ... միթէ իմ Արփիկը խօսել գիտէ, միթէ նա լսում է, ոչ, ոչ, այդ անկարելի է... ասա, աղջիկս, միթէ դու խօսում ես, ասա. շուտ...

— Յարգելի պարոն, մէջ մտաւ վարժուհին: Արփիկը չի լսում ոչ ձեր ասածը և ոչ էլ իր խօսածը. դուք գիտէք, որ նա խուլ է, բայց նա նայելով ձեր շրթունքների շարժումներին, հասկանում է՝ թէ ինչ էք խօսում և ձեզ կարող է պատասխանել:

Հայրը տարակուսանքի մէջ ընկաւ. նա մօտեցաւ և աղջկայ ականջից հարցրեց. — Ուրմիս ես, որ հայրդ վերադարձել է:

Աղջիկը տրտում նայեց ու բան չասաց: Հայրը զարմացաւ, իսկ վարժուհին ժպտաց և ասաց.

— Արփիկը չպատասխանեց, որովհետեւ չտեսաւ ձեր շրթունքների շարժումները. կրկնեցէք ձեր հարցն այնպէս, որ նա տեսնի ձեր բերանը:

Հայրը նայեց աղջկայ երեսին և ասաց. — Ուրմիս ես, որ հայրդ վերադարձել է:

— Այո, այո, ուրախ եմ, պատասխանեց Արփիկը:

Աւելի լաւ համոզւելու համար, նորից հարցրեց.

— Արփիկ, ի՞նչ է մօրդ անունը:

— Աննա:

— Քրոջդ:

— Հեղինէ:

Այս ինչ ուսումնարան է:

— Խուլ ու համրերի:

— Երկու անգամ տասը ի՞նչ կանէ:

— Քսան:

Հայրն ուրախութիւնից լաց եղաւ— Շնորհակալ եմ,

օրիորդ, հարիւր անգամ, հազար անգամ շնորհակալ եմ. նե-
րեցէք, որ չեմ կարող արտայայտել շնորհակալութիւնս:

— Ձեր աղջիկը գիտէ նաեւ գրել, կարդալ, համրել, հար-
կաւոր բաների անուններ, ասաց վարժուհին. մի երկու տա-
րուց յետոյ աւելի բան կը սովորի: Մեր դպրոց աւարտող-
ները կեանքի մէջ իրենց համար զբաղմունք գտնում են,
ոմանք խանութներում լաւ ծառայում են:

Հայրը զարմանքից քարացել, մնացել էր. վերջապէս ա-
սաց. — Թոյլ տւէք տեսչին ևս շնորհակալութիւն յայտնել:

— Նա այստեղ չէ. դուք շնորհակալութիւն յայտնեցէք
նոյնպէս ինչ խոսի-համար աղջկան, որ Արփիկին մօր նման
նայում, խնամում է. նա Արփիկին կառի դաս է տալիս,
կարգ ու կանոնի է սովորեցնում, ամեն բանի մէջ օգնում
է և միշտ հետն է լինում:

— Կանչիր, Արփիկ ջան, կանչիր քեզ խնամք տանող
օրիորդին, ասաց հայրը:

Քիչ յետոյ Արփիկը նրա ձեռքը բռնած բերեց հօր մօտ:

— Ահա, հայրիկ, ահա այն բարի աղջիկը, որ ինձ ամեն
բանի մէջ օգնում է, ասաց Արփիկը:

— Ահ, պատւական օրիորդ, գոչեց հայրը. — Բարի աղջիկ,
ընդունիր իմ անկեղծ և խորին շնորհակալութիւնը. Թող
Աստուած ինքը հասուցանէ ձեզ, ես լեզուով անկարող եմ ա-
ռել այն, ինչ զգում եմ:

— Դուք ձեր աղջկան այսօր հիւր տարէք, ասաց վար-
ժուհին, Թող նա մի քիչ ձեզ մօտ մնայ և կարօտն առնէ:

— Շատ շնորհակալ եմ, ասաց հայրը և յայտնեց Արփի-
կին, որ շորերը հագնի:

Մի քանի ընկերացի յետոյ Արփիկը հօր հետ դուրս եկաւ
դպրոցից:

— Ահ, ինչ գեղեցիկ է արեւը, ասաց Արփիկը և ուրախ
գնաց իր հայրիկի հետ:

74. ՍՈՆԱԿԻ ԵՐԳԸ

Նիդ և ամբարշէ բանդի մէջ նրա-
րամ էր մի ինքն թափաքակալ: Զար
Ժարդիկ կասիլ էի նրա շրայով և
չգիլ էի բաշի մէջ: Ժաշիւ իւր-
նա, ցուրը և մարմն էր: Անկողնու
տիկ նրա քանկ չգամ էր շոր թղուր.
նրա քանիս էի միայն նայ և զուր:
Զար քարիօք նարամ էր նա պիւրի
գուարար, կրասեղ և քիտուր:
Արեւը սակաւ էր լուսաւորում
բաշի Նիդ պարուստից և թարմ օդ-
իրիւի չէր թափաքում նրա մէջ:
Ամբար նարամ մարմն էր աս իր տի-

իւր պարկաւորի, իր փոքրիկ մասուկ-
ները մասիւ. մրամբում էր թէ կարելի
է նրանի բոլորովիւ մոռացիլ ինչ, ար-
դէ միւսի ինչ համարում իրաւ: Հանկարծ
պարտեանի ծօյրով աւելաւոր արծիւը:
-Արծիւ, այ արծիւ, կաւելից բաւարկաւոր,
նարիւր լուսամուրիւ ծօյր, պարծիւր ինչ, թէ
իւր է միւսի իրկիւր միւսի, իրկիւր իւր
իւր իրկիւր:

-Ո՛հ, պատասխանեց արծիւը, քո պատուհանը շատ
փոքր է, ինձ տեղ չկար նստելու: Ես չգիտեմ, թէ ինչ է
կատարւում երկրի վրայ, ես շատ սակաւ եմ ցած գալիս
գետնի վրայ:

Ես շինում եմ իմ բունը ամենաբարձր քարափների և
գարաւոր կաղնիների վրայ, հեռու չար մարդերից, որ նրանք
չաւերեն իմ բունս: Ես չեմ երգիլ, որովհետեւ ես երբեք չեմ
երգում երկրի վրայ: Ես բարձրանում եմ շատ բարձր և իմ

երգերը լսում է միայն յաւիտենական արեւը ..

Սյա ասելով, թափ տաւ արծիւն իր հօր թեւերը և
հպարտութեամբ սլանալով դէպի երկինք, անհետացաւ կա-
լանաւորի աչքերից:

— Կարաւ, կարաւ, պատմիր ինձ՝ ինչ է լինում երկրի
վրայ, երգիր ինձ քո երգը:

— Ո՛հ, պատասխանեց կարաւը, ես չեմ կարող պատմել
քեզ, թէ ինչ է լինում երկրի վրայ, որովհետեւ լողում եմ
միշտ ջրում— ջրն է և զով ջրումը, կանաչ եղեգնուտի մէջ:
Առտուտը՝ արշալոյսի ժամանակ, երբ ջուրը դառնում է
վարդագոյն, ես բարձր կանչում եմ արշալոյսին. բարե քեզ,
ես չեմ երգիլ քեզ երգս, ես երգում եմ միայն մեռնելուս
ժամանակ...

Եւ կարաւը սլացաւ օդի մէջ՝ թափ տալով իր արծա-
թափայլ թեւերը:

— Ճնճողուններ, ճնճողուններ, նստեցէք պատուհանիս մօտ
և պատմեցէք, թէ ինչ է լինում երկրի վրայ, երգեցէք ինձ
ձեր երգը:

— Ճըթ, ճըթ, ժամանակ չունենք, մենք թռչում ենք
հատիկներ հաւաքելու, որ ջրադացականը պատահմամբ շաղ
է տեւի:

Բայց անա յանկարծ թաւ մի գորշ թռչնակ, ստառ-
նեց պատուհանի առաջ և նստեց երկաթեայ վանդակի վրայ

— Բարե քեզ, սոխակ. շնորհակալ եմ, սիրելի թռչնակ,
որ ինձ այցելեցիր. պատմիր ինձ, թէ ինչ է լինում երկրի
վրայ, երգիր ինձ քո երգը:

— Ես կը պատմեմ քեզ՝ թէ ինչ է լինում երկրի վրայ,
եւ կ'երգեմ քեզ համար, և սոխակն սկսեց երգել այնքան
բաղձր, որ խեղճ կալանաւորն ուրախութիւնից լաց եղաւ:
Յարդի վրայ ընկած՝ նա լալիս էր և տկանջ էր դնում:

— Երէկ առտուտ՝ արշալոյսի ժամանակ երգեց սոխակը:

օդը թարմ էր և զով: Ես թռչում էի քո տան մօտով: Նըստեցի դալար ընկուզենու վրայ, բաց պատուհանի առջև՝ և անդադար երգում էի ու երգում... Օրօրոցի մէջ պառկած էր քո փոքր որդիդ և հարցնում էր. «Ո՛ւր է հայրիկս», և ականջ էր դնում իմ երգիս... Քո ազգականները լաց են լինում՝ քեզ յիշելով: Նրանք քեզ շատ են սիրում և շատ են ուզում քեզ տեսնել: Մի յուսահատուիք: Աստուած տեսնում է, որ դու անմեղ ես: Հարմարդիկ դարձեալ քեզ կ'արձակեն և դու ազատ դուրս կը գաս լոյս աշխարհ, մաքուր օդի մէջ: Քո մանուկները կը շոյեն, կը համբուրեն քեզ: Սմայուայ հանդադար երեկոյին, երբ երկայն սոււերները կ'ընկնի ծառերից և արեգակը կը շողշողայ պատուհանների ապակիների մէջ, պատշգամբի վրայ նստած՝ կը պատմես քո երեխաներին, թէ ինչպէս էիր չարչարւում դու հայրենիքի համար... կը սովորեցնես նրանց, որ մեծանան, չթողնեն չար մարդկանց չար գործեր անելու, որ նրանք չնեղանան վատ մարդկանց վրայ, այլ խնդրեն Աստծուն, որ բոլոր մարդիկ մէկ մէկու սիրեն, որպէս հարազատ եղբայրներ... Եւ քո երեխաները քեզ կը հնազանդեն: Երբ նրանք կը մեծանան, կը դառնան բարի և ազնիւ, և դու կը տեսնես, թէ ինչպէս կ'օգնեն նրանք աղքատներին: Դու շատ երկար, երկար կ'ապրես: Դու կը դառնաս արևոր, բայց սիրտդ միշտ հրճւածով կը զարկի: Եւ երբ դու կը մեռնես, բոլորը լաց կը լինեն և կ'աղօթեն քեզ համար: Մի պայծառ արև օր կը տանեն քեզ դալար հանգստարան:

— Քո գամբարանի վրայ կը տնկեն վարդի թուփ և ամեն արշալոյսի ես կը գամ երգելու քո շիրմի վրայ:

Ձմեռն անցաւ, եկաւ գարուն,
Հալաւ բանձրիկ սարերու ձուն,
Ճամբայ բացաւ դարիբներուն.
Իմ դարիբէն խաբար չի գայ,
Աչքս ճամբան դադար չկայ:

Ղարիբ երկիր ամառ ու մշուշ,
Իմ զարիբի սիրտն է քնքուշ,
Ոտ կը փոխէ՝ քուայ ու փուշ...
Հերիք մնաս, դարձիր վաթան,
Իմ անպէր ջան, աղիւղ հար ջան:

Ջուրն է պրծել, կուգայ սարէն,
Սարէն, ձորէն... իմ աչքերէն...
Մի նորոգիր սրտիս ետէն.
Դարձիր վաթան, հողն տնուշ է,
Հողն անմշ է, ջուրն տնուշ է:

76. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

1.

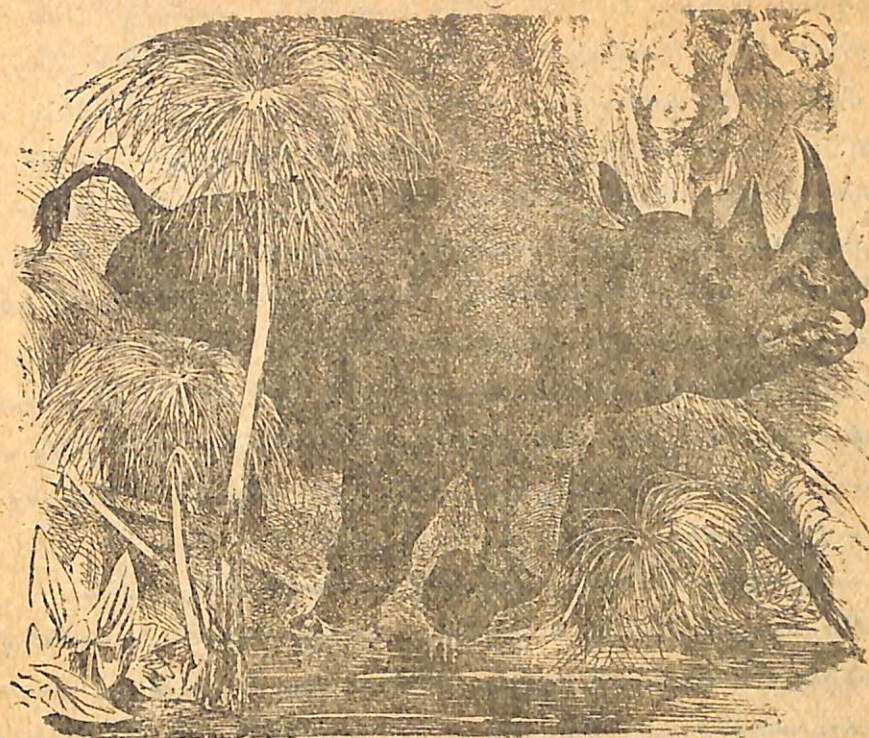
Մեզանից շատ ու շատ առաջ, հին ժամանակներում մի բլրի վրայ, փրփրալի գետակի ափին՝ մէկ մուրթ այր էր երեւում: Այրի մօտ նստած էր մի տղայ. նրա մարմինը մերկ էր, ուսին ձգած ունէր դադանի մորթի. այս էր նրա հագուստը: Մանուկը թէեւ տալը տարեկան էր, բայց այսօր նրան յանձնած է մի շատ մեծ, շատ պատառխանաւոր գործ: Մյս այրի մէջ վառւում էր նրանց համար ամենապէտքական, ամենաանհրաժեշտ սրբազան կրակը. կրակը, որն երբեք չպէտք է հանդչի, Ի՞նչ կարող էին անել նրանք առանց կրակի: Մանկան ծնողները, բարեկամները չգիտէին, թէ ի՞նչպէս կարելի է կրակ ձեռք բերել. այն ժամանակ մարդիկ չգիտէին, թէ ինչ բան է լուցկին, ի՞նչ է կայծաքալը: Այս կրակն էլ նրանց պապերը պատահմամբ ստացել էին կայծակից այրւող ծառից, զրա համար ամեն ժամանակ, զիշեր և ցերեկ, միշտ հսկում էին, հերթով պահում էին կրակը: Այս կրակը ոչ միշտն իրանց տաքացնում, կերակուր պատրաստելու միջոց էր տալիս. այլ և պաշտպանում էր նրանց

այրը առիւծներից, արջներից և ուրիշ պատառող գաղանձներից. սը-
րանք բոլորն էլ վախենում էին կրակից և այրը ներս չէին մտ-
նում. վերջապէս կրակի պատճառով ամենքն էլ հաւաքւում էին
օջախի շուրջ կողմը և ամենքն էլ իրար հետ կապւում էին ընկերա-
կան կեանքով: Մանուկը պէտք էր այդ կրակը պահէր. նա պէտք է
հսկէր. միշտ պէտք է փայտեր նետէր, որ կրակը չհանգչէր. Այն
այրն ունէր մի անցք, որտեղից մարդիկ ներս ու դուրս էին ա-
նում. այդ անցքից ներս էր ընկնում արևի ճառագայթները, այդ
տեղից դուրս էր գալիս կրակի ծուխը: Կար ժամանակ, որ այրում
վայրի գաղանձներ էին ապրում. մարդրի նրանց հետ քարէ կացին-
ներով, քարէ տէգերով, նետերով, սուր մահակներով այնչափ ժա-
մանակ կռիւ արին, զոհեր տւին, մինչև որ այդ այրը նրանց ձեռ-
քից խլեցին և իրենց բնակարան դարձրին: Այս այրում ծնւել, մե-
ծացել էին երեսայի պապերն ու ծնողները, այս տեղն էր ծնւել և
ինքն երեսան: Այսօր նա շատ դոհ և հպարտ է, որ կրակի պահա-
պան իրեն են նշանակել: Կրակի ծուխը խիստ կծու էր նրա տշ-
քերը, բայց նա վաղուց սովոր էր այդ բանին. մի բան միայն վատ
է, նա քաղցած է շատ քաղցած: Բոլոր տղամարդիկ ահա չորս օր
է՝ սրսի են գնացել և դեռ չեն վերադարձել. կանայք և երեսանները
մի քանի ժամ առաջ գուրս եկան անտառ կաղին ճարելու:

Տղան թէև քաղցած է, բայց սովորել է համբերել: Այն ժա-
մանակ մարդիկ չգիտէին, թէ ի՞նչ բան է երկրագործութիւնը, թէ՛
և հացը, ալիւրը, ցորենը: Նրանք ընտանի կենդանիներ չունէին,
չգիտէին, թէ ի՞նչ է կաթը, մածունը և այլն: Նրանք ուտում էին
որսի միս, ձուկ, մրգեր և բոյսեր. մի խօսքով՝ նրանք դեռ վայրե-
նիներ էին:

II.

Մանուկը նստած է կրակի մօտ և փայտ է աւելացնում: Յան-
կարձ մի սարսափելի մոնշիւն լսեց, քաջասիրտ տղան վերցրեց ի՞նչ
քարէ կացինը, նետն ու ազեղը և շուտով դուրս վազեց, որ այրը

պաշտպանէ, թշնամուն ներս չթողնէ: Նրա առաջ բացւեց մի սար-
սափելի տեսարան. նա տեսաւ երկու ահագին կենդանի, մէկը մօ-
մօնդն էր, որ երեք սաժէն երկա-
րութիւն ունէր, իսկ բարձրութիւ-
նը մեր այժմեան փղից շատ բարձր:
Այս վիթխարի գաղանք կուտւում էր
մի ուրիշ սարսափելի գաղան
ռնգնդիւրի հետ. սաթէև մեռած,
ընկած էր, բայց իր եղջերով ծա-
կել էր մօմօնդի փորը. վերջինը
սոսկալի մոնշիւն արձակելով՝ ըն-
կաւ: Սրա մոնշիւնից դրդաց ամ-
բողջ շրջակայքը: Քաջասիրտ տղան դարձացած բաւական երկար
ժամանակ գրանց կուին էր նայում, վերջապէս ուշքի եկաւ և վի-

բաղարձաւ այրը:—Օ՛, ինչ դժբախտութիւն, բղաւեց նա, կրակը հանգել է:.. Նա հասկացաւ, որ այլ եւ իրեն փրկութիւն չկայ, և իրեն մահւան կը դատապարտեն: Այս միտքն այնչափ խիստ ազդեց նրան, որ նա սարսափից դուրս փախաւ այրից, նա փախչում էր անտառներով, սարերով և ձորերով. յանկարծ ծառի տակ տեսնում է իւրայիններին. աղան սարսափից քարացած կանդ առաւ. նա տեսնում է, որ իր ծնոգներն ու ազգականներն իրենց որսած եղջիւրները, խոզերը մի կողմ դրած, շրջան կազմած, քարէ դանակներով միտք կոտորում, ուտում էին, իսկ միւսները ծծում էին ոսկրի ծուծը և իրենց քաղցը յագեցնում: Քաղցը մոռացրեց տղայի երկիւղը և նա մօտենալով իւրայիններին՝ կերակուր խնդրեց:

—Իսկ կրակը, կրակը, գոչեցին ամեն կողմից...

—Կրակը... հանգաւ, դողալով պատասխանեց տղան:

Մեռելային լուսթիւն տիրեց .. Կրակը հանգաւ... այժմ վարյի զազանները համարձակ կարող են ներս խուժել այրը և բոլորովին յօշոտել. առանց կրակի ցրտից պէտք է սառչին, առանց կրակի մըթութեան մէջ պէտք է մնան. ահա թէ ինչ էին մտածում...

—Մահ անհնազանդին, մահ, գոչեցին ամեն կողմից:

—Մի սպանէք տղային, մէջ մտաւ մի օտար ծերունի, որ միացել էր խմբին որսի ժամանակ. մի սպանէք, ես կարող եմ կրակ ճարել, ես գիտեմ թէ ինչպէս պէտք է կրակ անել:

—Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս, զարմացած հարցրին ամենքը. նրանք վեր կացան և կասկածելով առաջնորդեցին ծերունուն դէպի այրը: Ծերունին վերցրեց մի փոս ընկած կոճղ, խրեց նրա մէջ մի երկար փայտի կտոր և սկսեց ուժեղ ու արագ պտտացնել, Սաստիկ շփումից փայտը տաքացաւ և կայծեր դուրս թափան: Ուրախութեան ճիչը թնդացրեց օդը. ոչ ոք չէր սպասում, որ այդպէս հեշտ կերպով կարելի է կրակ ստանալ:

III.

Տղային ներեցին, նա կենդանի մնաց և սիրեց ծերունուն. ծե-

բունին էլ նրան սիրեց և շատ բաներ սովորեցրեց: Նրանք միասին ձուկ էին որսում, թրթուրներ և սողուններ էին որոնում և կաշւէ տոպրակի մէջ նրանից կերակուր էին պատրաստում: Յյս կերպ կերակուր եփելը շատ զարմանալի է մեզ համար: Նրանք փոքրիկ քարեր կրակի մէջ ձգելով՝ շիկացնում էին. ապա հանելով լցնում էին տոպրակը, որի մէջ լցրած էր ջուր և միս. քարերի տաքութիւնից ջուրը եռ էր դալիս և միսն էլ եփւում էր: Իհարկէ, այս կերպ եփած կերակուրը մաքուր չէր կարող լինել, բայց մարդիկ մաքրութեան մասին շատ քիչ էին մտածում: Նրանք իրենց երեսներն ու ձեռքերն անգամ չէին լանում, մազերն երբէք չէին սանրում:

IV.

Դուր կարծում էք, թէ այս ամենը մի որեւէ հեռաւոր, անմարդաբնակ Ռօբինզօնի ապրած կղզու նման մի տեղում է եղել, ոչ. այս ամենը կատարել է նուե մեր երկրներում, բայց դա շատ ու շատ հին ժամանակներումն է եղել, մի այնպիսի ժամանակում, երբ, երկրի վրայ գեւ ևս գոյութիւն ունէին մօմօնդներ, երբ ոչոք չգիտէր՝ ինչ է երկաթը, քրօնը և ուրիշ մետաղներ, երբ բոլոր գէնքերն ու դործիքները շինում էին քարից, երբ դրել-կտրողաւ մասին ոչ մի գաղափար չունէին: Այն ժամանակ մարդիկ երկրագործութեամբ չէին պարապում, ընտանի կենդանիներ չունէին, տուն չինել չգիտէին: Այդ ժամանակն ահա կոչւում էր Առիսապատման համ շրջան:

Այժմ հարց է առաջ դալիս, եթէ այն ժամանակ գիրք, դրականութիւն չկար, ապա այժմ մարդիկ ինչպէս կարողացել են իմանալ՝ թէ այն ժամանակ ինչպէս էին ապրում նախնական մարդիկ, ինչպէս էին հագնւում, ինչ էին ուտում, ինչ դործիքներ ունէին և այլն և այլն:

Երկրի զանազան կողմերում կան հին դերեղմաններ, դետերի և ծովերը ափերին խոր այրեր. Դիանախանները փորում, հետազոտում են այս տեղերը. մարդկանց ոսկրներէ հետ միասին գտնում

են նաե գործիքներ, ամաններ, հագուստի մասեր, կենդանիների և թռչունների ոսկորներ և այլն: Այս ամենից նրանք իմանում են, թէ ինչ տեսակի և ինչ մեծութեան թռչուններ ու կենդանիներ կային այն ժամանակ: Ոսկորների հետ գտնւել են քարէ նետեր, գործիքներ և այլն: Այս տեսակ հետազոտութիւններից գիտնականները նոյնպէս դուրս են բերել երկրի կլիմայական փոփոխութիւնները այնտեղ, ուր այժմ ամառն էլ սառնամանիք է, մի ժամանակ այնքան տաք է եղել, որ այնտեղ ապրել են տաք գոտու կենդանիներ և բոյսեր: Գիտնականները գտել են նաե բնակարանների ձևերը — օրինակ, անտառատ տեղերում ապրել են ծառերի վրայ, ինչպէս այժմ կապիկները: Գետերի, լճերի և առհասարակ ճանճոտ տեղերում բնակարանները շինել են ցցերի վրայ: Գտել են նոյնպէս քարեայ, ոսկրեայ դարդարանքներ: Մինչև օրս էլ շատ վայրեր, նի ցեղեր սրանցով են զարդարում իրենց մարմինը. նոյն տեղերում գտել են նաե նկարներ, որոնց վրայ կարելի է տեսնել նախնական մարդկանց հագուստները, զէնքերը, նրանց որսը, պատերազմը և այլն: Այս շրջանն էլ կոչւում է քաղի դարաշրջան: Այս ժամանակամիջոցը տեղի է մի քանի հարիւրաւոր տարիներ և իհարկէ նրա սկիզբը նման չէ եղել վերջինին: Այն՝ ինչ եղել է քարեշրջանի սկզբներում, մեծ փոփոխութեան է ենթարկւել վերջերում: Սկզբում մարդիկ նոյնիսկ կրակ չունէին և ամենաթշուառ արարածներն էին երկրի վրայ. նրանք պաշտպանութեան ոչ մի զէնք չունէին և հեազհէտէ կոչնչանային երկրի երեսից, ինչպէս անհետացել են մօմօնդները և այլ կենդանիները, եթէ նրանք չգտնէին կրակը, զէնքեր ու գործիքներ չհնարէին: Նրանք ընտելացրին շանը և դարձրին իրենց հաւատարիմ ընկերը. այս շունն է, որ շատ դէպքերում օգնում և ապաստում է մարդուն վտանգներից: Նախնական մարդը սանձահարեց վայրի ձիուն և հարկադրեց նրան աշխատել իր համար. վայրի կովը, խոզը, ոչխարը դարձան նրա ընտանիքին կերակրողներ: Այսպէս մարդը հեազհէտէ դարձան աշխարհի տէրը. բոլոր կենդանիները, ձկները, թռչունները փոխանակ նրան փաստե-

լու այժմ կամ հպատակւել են նրան և կամ վախենալով փախչում են նրանից: Անցան հազարաւոր տարիներ. մարդիկ այժմ փոխանակ քարէ զէնքերի՝ բրօնզից շինեցին, դրա համար էլ այս շրջանը կոչւեց բրօնզի շրջան:

Անցան դարձեալ դարեր. մարդիկ սովորեցին երկաթէ զէնքեր և գործիքներ պատրաստել. հասաւ երկաթէ շրջանը, որը շարունակւում է մինչև մեր օրերը և ներկայումս էլ մենք ապրում ենք երկաթէ շրջանում:

Նախնական մարդն քնում էր այրերում կամ ծառերի վրայ, իսկ այժմ մարդիկ ամբողջ երկրագունդը ծածկել են քաղաքներով, քաղաքային տներով ու գանազան գործարաններով. նա սկսեց վարել հողը. երկրագործութեամբ պարապեց և շինեց ջրաղացներ, հողմաղացներ և շոգեաղացներ և այլն: Մարդը հնարեց նաւեր, շոգենաւեր, շոգեկառքեր, տիրապետեց ծով ու ցամաքին և այլն:

Նախնական մարդը սարսափում էր կայծակից, իսկ այժմ մարդիկ խլում են նրա էլէքտրական ոյժը. էլէքտրական ոյժով մարդիկ հեռագիրներ են տալիս, հեռախօսներով խօսում, լուսաւորում և այլ շատ բաների համար գործածում: Այս ոյժով մարդիկ տհազին գընացքներ են շարժում և թռչունից էլ արագ սլանում:

Նախնական մարդը համարել չգիտէր, իսկ այժմ մարդիկ հաշւում են արեւի և աստղերի հեռաւորութիւնը: Նախնական մարդը գրել-կարգալու մասին գաղափար չունէր, այժմ նա գտնում է երկրի ու երկնքի գոխտնիքները: Տեսնելով թէ ինչպիսի ոչնչութիւնից մարդը դարձաւ աշխարհի տէր, մենք վստահ կարող ենք լինել, որ միշտ էլ նա առաջ կը դնայ և աւելի լաւ կեանք կըստեղծէ իրեն համար: Ի դուր չէ ասել բանաստեղծը. „Աշխարհում շատ մեծ ոյժեր կան, բայց մարդուց ուժեղ ոչինչ չկայ“:

77. Սպիտակ զգեստ

Անարգ, խայտառակ մահւան մատնւած,
 Հունգարացի կոմսը շղթայակաղ էր,
 Նա օգնել ուղեց իր խեղճ հայրենեաց,
 Հպարտութիւնը խիստ վրդովւած էր:
 Նա սարուկների հոգով ստորացած՝
 Վաղուց անողորմ թշնամի դարձաւ
 Եւ միշտ կուելով ընդդէմ այդ շարեաց,
 Կոմսը կախւելու դատապարտւեցաւ:
 Հազիւ նա եղաւ քսան տարեկան,
 Բայց պիտի մեռնէր: Մահը չարիք չէ,
 Այլ սփոփիչ է վշտին հոգեկան:
 Բայց մեռնել անարգ, խայտառակ մահով,
 Կախաղան ելած, ծաղր ու ծանակով,
 Դառնալ կերակուր սև ագռաւների՝
 Ահա նախատինք, չարիք սոսկալի:
 Առաւօտը նա մօրը գրկելով,
 Ասում էր տրտում. «Մայր, մնաս բարով,
 Ահաւասիկ ես միակ որդիդ եմ,
 Մատաղ հասակիս դատապարտւած եմ
 Կարճօրեայ կեանքիցս ես անջատւելուն.
 Անհետ պիտ կորչին ինձ հետ իմ անուն
 Եւ իմ պատիւս: Խնդրում է որդիդ,
 Մայր, որ դու փրկես քո խեղճ գաւակիդ:
 Ոչ պատերազմի փոթորիկներում
 Ահ չեմ զգացել, ոչ ծըխում, հրրում.
 Բայց վաղւան օրը՝ ելած կախաղան,

Ես պիտի դողամ տերևի նըման»:
 Մայրն ասում էր մխիթարելով.
 «Դէհ, չըվախենաս, սիրած դուստիս,
 Ես պալտտ կերթամ և, աղերսելով,
 Արցունք կը թափեմ. ես իմ լացովը
 Արքայի սիրտը, գութը կը շարժեմ.
 Եւ առաւօտը, երբ կը տանեն քեզ
 Դէպի կախաղան, պատշգամբի վրան
 Թէ սև զգեստով կանգնած լինիմ ես,
 Գիտցիր, գաւակս, անխուսափելի
 Բեղ մահ կը լինի:
 Ոչ ապաքէն դու, հըսկայի նըման,
 Յառաջ պիտի գընաս մահիդ յանդիման.
 Հօ քո արիւնը հունգարական է.
 Իսկ թէ սպիտակ շոր վըրաս տեսնես,
 Գիտեցիր, որ մայրդ իր արցունքներով
 Զաւակի կեանքը դարձրեց ապահով:
 Թող դահիճներից դու բռնւած լինիս,
 Բայց երբէք, որդեանկ, չըղողաս — սարսիս»:

Կոմսն այն օրը հանգիստ է լինում,
 Ան ամբողջ գիշեր մնում է լնւած.
 Իր իրաւներում նա ծօրն է ցրանում,
 Այսօրվա՞րի վերայ սպիտակ շոր ետքած:
 Գունկան զանգակի շայնն է զօղմելում.
 Վազում ին մարդիկ... հանգարար խայլերով

Ան լրգապարամ պահապաններով,

Շրթայաժ կոմսն առազ է գնում:

Քանի- քանի ազի պարուհաններով

Արցունիքի քափում կոմսի յերկրից.

Ինչքան չգում էն կանաչի շեղիք

Վերգին բարևի նորան ծաղիկներ.

Քայց կոմսը ոչինչ բան չէ նկատում,

Ինչպիսի երապարակ է միայն նայում.

Այնպիսի պարզամտում մայրն է կանգնած

Ժանգիսար, անվրդով, սպիտակ շոր նագած:

Ո՛հ, կոմսի սիրտը թնդաց խիստ ուժգին.

Դեպի հրապարակ համարձակ քայլով

Ընթացաւ կոմսը՝ ժողիտն երեսին.

Անտրտում վերն բարձրացաւ փութով,

Զւարթ և ուրախ դահիճի մօտ գնաց

Ու մինչև անգամ կախուելիս ժպտաց:

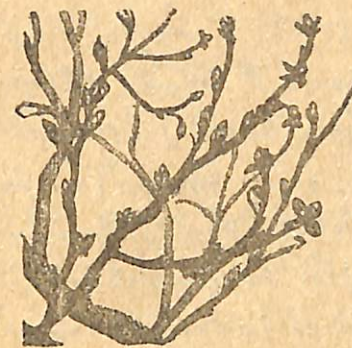
Բայց ինչո՞ւ մայրը սպիտակ էր հագել,

Ո՛հ, խաբէութիւն: Այսպէս կարող էր

Սուտ խօսել մի մայր, սոսկ բեկամ ահից,

Որ իր գաւաղը չսարսէ մահից:

ՊՏՂԱՏՈՒ ԾԱՌԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ ՏԱՐԻԱՅ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

2 պատ.

1 պատ.

4 պատ.

3 պատ.

6 պատ.

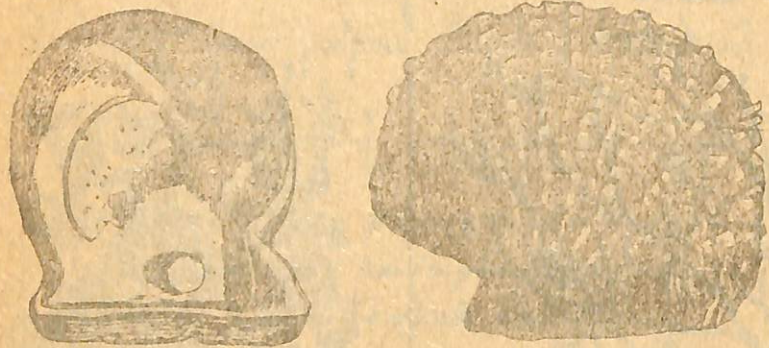

5 պատ.

Դիտեցէք բոլոր պատկերները. տարւայ որ ժամանակ 1 պատկերի նման ծառերը մերկ են լինում. Երբ են ծառերի պտուղները ուռչում, ծագկում և մանր պտուղներ տալիս՝ ինչպէս 2. 3. 4. պատկերների վրայ երևում են. Երբ են պտուղներ հասնում և Երբ են ծառերը տերևաթափ լինում ինչպէս 5. և 6-րդ պատկերների վրայ տեսնում ենք: Պատմեցէք ձեր դիտածը և գրեցէք:

Ծովը մարդուն շատ թանկագին նւէրներ է աւելիս, բայց մարդը ոչ մի բան այնքան թանկ չէ գնահատում, որքան մարգարիտը։ Դեռ շատ հին ժամանակներում մարգարիտը կանանց ամենալավ զարդարանքն էր կազմում։ Ներկայումս էլ բոլոր ազգերը շատ յարգում են մարգարիտը և դմայւում են նրա գեղեցկութեամբ։ Հարուստները մեծ գումարներ են ծախում հազարավոր մարգարիտները գտնելու համար, իսկ խեղճ մարդիկ իրանց կեանքը վտանգի են ենթարկում, որպէսզի հարուստների համար մարգարիտ ճարեն։

Ծովի յատակին, ոչ խոր տեղերում, ապրում են լորձաթաղանթների տեսակին պատկանող սղորմելի արարածներ։ Նրանց մարմինը պատած է երկու-փեղկանի խեցիներով։ Խեցին կանաչաւուն ցեխ ազոյն է և տեսքով շատ անդուրեկան։ Սմեկից մեծը հազիւ կերակուրի ափսէի չափ լինի։ Ահա այս լորձաթաղանթն է, որ պատրաստում է այն հոշակաւոր մարգարիտը։ Այս պատճառով էլ լորձաթաղանթը կոչւում է մարգարտենի։

Բայց լսենք, թէ ինչ է ասում հին աւանդութիւնը մարգարտի մասին։

«Մարգարիտն—արտասունք է, նա հոսել է ասաւածութեան աչքերից, այս պատճառով էլ նա երկնային գեղեցկութիւն ունի։ Այս արտասունքները իբրեւ վճիռ ցող թափւում են ցամաքի և ծովի վրայ։ Բայց ծովում նրանք չեն կորչում, հազարաւոր մարգարիտներ բարձրանում են ծովի մակերեսովի վրայ, բայց են անում իւնց խեցիների փեղկերը և նրանց մէջ են ընդունում ցողի կա-

թիւները։ Տօղը այդ խեցիների մէջ պնդանում, սառչում և դառնում է մարգարտի հատիկ։ Եթէ ցողի կաթիլը, ինչպէս որ մաքուր է եղել երկնքից իջնելիս, այնպէս էլ մաքուր ընկել է խեցիի մէջ, ապա մարգարիտն էլ մաքուր կը լինի և արեգակի ճառագայթների տակ կը ցօլայ ծիրանի դօտու բոլոր գոյներով։ Իսկ եթէ ցողը ճանապարհին մթափնել է փոշուց, ապա մարգարիտն էլ կ'ստացւի անմաքուր մուլթ գոյնի։

«Երբեմն պատահում է, որ մարգարտենին խեցիները բաց արած աշխատում է ցօղը բռնել, այդ միջոցին երկինքն ամպամած է լինում և որոտում ու կայծակ է ուղարկում երկրի վրայ, այն ժամանակ ահ ու սարսափ է պատում մարգարտենուն և նա շտապով բռնելով ընկած արտասուքը՝ կուչ եկած փախչում է ծովի լատակը։ Նրա երկիւղն ազդում է արտասուքի վրայ, սա էլ է կուչ դալիս, և այս կերպով ստացւում են մանր, դժգոյն, մեծ մասամբ ծուռ ու մուռ մարգարիտներ»։

Ահա այսպէս պարզամիտ կերպով էին բացատրում, հին ժամանակ մարգարտի ծագումը։ Բայց այժմ, արդէն ամենքը գիտեն, որ մարգարիտը ոչ թէ ուռած ցօղ է, այլ մի բշտիկ, որ երբեմն իբրեւ հիւանդութիւն առաջ է գալիս մարգարտենու խեցու ներքին երեսին։

II

Բայց տեսնենք, ինչպէս է նա կազմւում։ Մարգարտենու խեցիները ներսի կողմից ծածկւած են սաստափի շերտով։ Եթէ պատահաբար մի աւաղի հատիկ է ընկնում լորձաթաղանթի մարմնի և խեցու մէջ, շուտով նա չորս կողմից պատւում է սաստափի պինդ շերտով և այն ժամանակ, այն ժամանակ մենք կ'ունենանք մի մարգարիտ, այսինքն հիւանդագին մի բշտիկ, որ կազմւել է աւաղի շուրջը։

Չինացիք վաղուց գիտէին, թէ ինչպէս է կազմւում մարգարիտը, և հիմա էլ նրանք կարող են այնպէս անել, որ մարգարտենին իրենց համար մարգարիտ պատրաստէ։ Նրանք բռնում են լորձաթաղանթը, բայց են անում նրա խեցու փեղկերը, մէջը դնում մի փոքրիկ տաշեղ կամ քար կամ սրանց նման մի ուրիշ բան։ Յետոյ

այս լորձաթաղանթը բաց են թողնում շրջափակած ծովային ջրի աւազանի մէջ: Ժամանակ անցնելուց յետոյ նրանք նորից բռնում են լորձաթաղանթը և նրա խեցու միջից հանում են մարգարիտը: Այս կերպով ստացած մարգարիտն այնքան էլ լաւ տեսակի չի լինում. բայց այնու ամենայնիւ իսկական մարգարիտ է, ոչ ուրիշ բան:

Մարգարտենի որսայն առանձին արհեստ է դարձել: Որոնք ըսկսում է ապրիլ ամսին և վերջանում է մայիսին: Որսորդութեամբ պարապում են խեղճ մարդիկ, իսկ նրանց որսածը բաժանում են իրենց մէջ հարուստ վաճառականները, որոնք շատ չնչին գնով վարձում են մարգարիտ որսացողների ամբողջ խմբեր:

Ամեն մի ջրասոյգ մէջքին կապած ունի մի գամբիւղ և մի սուր դանակ, որպէսզի պաշտպանւել կարողանայ շնաձուկից, եթէ այդ վտանգաւոր թշնամուն պատահի:

Հրամանատարի նշան տալուն պէս՝ բոլոր ջրասոյգներն ընկըղմում են ջրի մէջ 5—10 ուժէն խորութեամբ: Այստեղ ժայռերի վրայ կպած են լինում մարգարտենիների խեցիները: Անցնում է մի բոպէ, բոպէ ու կէս, երբեմն երկու բոպէ, և անա ջրասոյգները դուրս են գալիս ջրից: Ամեն մէկի գամբիւղի մէջ լինում են մի քանի խեցիներ, որ նրանք շտապով պոկել են ժայռի վրայից ու ձգել են իրենց գամբիւղի մէջ:

Բայց աւառն այնքան էլ հեշտ ձեռք չբերւեց: Ջրասոյգների երեսները ծամածուել են. մի քանիսի քթից ու բերանից արիւն է հոսում, որովհետեւ երկար ժամանակ ջրի տակ են մնացել առանց օդի: Բայց մի է նրանց ուշք դարձնում: Ուստի հազիւ մի փոքր շունչ առնելով՝ ջրասոյգները նորից սուզւում են ջրի մէջ և նորից ծովի յատակից դուրս են բերում մի քանի տասնեակ մարգարտենի:

Մարգարիտ որսալու համար պէտք է երկար վարժութիւն. Բաւական չէ միայն սուզւել գիտնալը. պէտք է վարժւել՝ երկար ժամանակ ջրի տակ մնալ, իսկ սա հեշտ բան չէ: Խեղճերի որդիքը փոքր ժամանակից վարժեցնում են այս արհեստին: Դժուար արհեստ:

Ահա այսպիսի տանջանքներով են ձեռք բերում մարգարիտներ:

րը: Նրանց կոչում են աստածութեան արտասուք: Բայց աւելի ճիշտ չէր լինի, եթէ նրանց կոչէին արտասուք այն խեղճ ու կրակ երեխաների, որոնց խարազանով ու գաւազանով սովորեցնում են ջրասոյգի արհեստը:

Լօնդօնում 1851 թւին ցուցահանդէսում մի ոսկեգործ ցոյց է տւել մի ահագին մարգարիտ, որ ունեցել է երկու դիւյմ երկարութիւն և մօտ հինգ դիւյմ շրջագիծ: Այս մարգարիտը, որից աւելի մեծը տեսնւած չէ, արժէ մինչև կէս միլիօն ըուբլի:

Բացի մարգարտենիներից

ուրիշ տեսակի լորձաթաղանթներ էլ կան, որոնք մարգարիտ են պատրաստում: Նոյնիսկ Ռուսաստանում հնուց ի վեր որսում են առանձին տեսակի խեցեւորներ, որոնք մարգարիտ են պարունակում:

Դեռ 1488 թւին Մոսկւայի մեծ իշխան Յօհան Հունգարիայի թագաւորին ընծայ է ուղարկել մի սև սամուրենի, դարգարւած քսան խոշոր մարգարիտներով, որոնք հանւած էին Նովգորօդ քաղաքի մօտ. Մարգարտաբեր խեցեւորներ է պարունակում գլխաւորապէս Սիւզմա գետակը, որը թափւում է Սառոզիկի անտառի մէջ. ապա Սուժա գետակը որ հոսում է մակ ծովը. Վերջապէս և Նէմեն գետակը, որ թափւր լիճը: Այս գետերից ստացւող մարգարիտները են. ամենախոշորներն արժեն ոչ աւելի քան

80. ԱՆՁՐԵՒ

Փայտուն կաթիլը դարձան անձրեւ

Մի օր հարց աւաւ իր ընկեր՝

— Ինչու մենք այս հին ա

Լուսամուտն այսպէս

Քորորիկ

Ար փոքր եւագարաւորաց յարց, պարտաւոր-
աւ՝ իմի մի փառապարտիչ շարունակիչ, եր-
կարիցիւթ, որ անպիտան քարածուծ իւ մի քանի
վրայ:

-Ինչքն պիտի ուրիւն, նկարից անազնորդաւ:

-Եւրծում իս որ կանչքն է, եւրցի իս:

-Եւ փոքորից ի՞նչ վարիւնում, պարտաւորաց
Արքոս յօկիւր կրիւն: Ան իւր ետաւ-

րում երա գուգակութաւ, որովհետեւ փո-
քորի նշան զիւ իւր րիւսում, այդ պար-
տաւոր զար շանեանգարացայ: Արիւն Կիւսի

չիւր և շարունակիցիւթ փառապարտի:

Ժայիս անպա փառորդ Ժամ և անա Կիւ-

սիւր և անա փիւ և փառ Կիւր փառի

պիւ և անա փառ անչքնի իւրոր կարիւնի:

Այս նշան է, որ փոքորիկ Կիւն իւ անա

Արքոս և անա փառաւոր իւ պիւս-

կանի մի: Ան է, ի՞նչ իւն և փառաւոր

եւագար: -Արքանիւ իս փիւ և փիւ փոքորի,

եւրցի իւ Արքոս:

-Քիւն իւ պիւսում ի՞նչ անաւ, անաւ:

-Քիւսի մի ի՞նչ անաւ, այլ անաւում, կան

փառ վրայ: Ոչ, պարտաւորացի:

-Եւ, իս, երա կիւ րիւսում և կիւ Ժառաւոր

մի փիւ մի փառ օրիւր:

-Օրի կանա կանա անա փիւ, անչքն-

անաւորաց և մի կարաւոր փառ շարունակի

շաւոր անաւոր մի պիւսիւ անա-

կարաւոր, որ Կիւրիւ Ժառիւ պիւս-

փիւ և անա փառաւոր:

Կռունկները շարան—շարան
Կը՛ռռ, կը՛ռռ կանչին ու եկան:
Գարունն եկա՛ւ, գարունն եկաւ,
Անուշ կանչին ու եկան...

Ջան, ջան, մեռնեմ ձեր ձէնիկին,
Այ կռունկներ, նշխուններ,
Նարար տեսնո՞ւմ եմ բալիկին,
Նարար խարար չէ՞ք բերել:

Բալիս կապին— բանդը զրին:
Տարին եկաւ, բոլորաւ,
Խաբար չունիմ, գողար չունիմ,
Մէջս ճամբին ծով կտրաւ:

Գարունն եկաւ, արեւ երես
Նլան ծիլ ու ծաղիկներ,
Ա՛խ ետրար երբ արեւը բալէս
Կեւի լաւեղէն, կռունկներ...

Կռունկները շարան—շարան

«Կը՛ռռ, կը՛ռռ» կանչին ու եկան.

«Գարունն եկա՛ւ, գարունն եկաւ...

Անուշ կանչին ու անցան...

83. ԱՂԱՍԻՆ ԱՆԻՑԱ ԱՒԵՐԱԿՆԵՐՈՒԾ

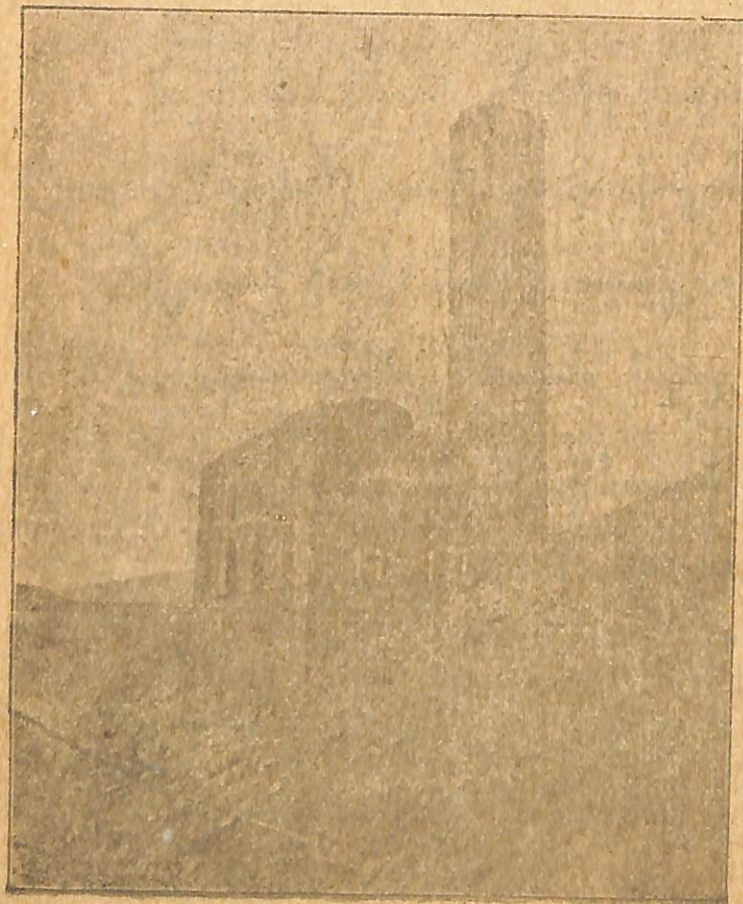
Ձիւղի առաջիկէ մէկ քաղաքակ քիւղ
Է բացում յաւաք, մէկ մէկ քաղաք, շորս
Կողմը սարիքով պարսպ, ազ ու շախ սեւե քաւ
Վիս, ու խափ գում է մարդ, անպ ու մա-
ռախուղ խաւում, պարսպում Է Էջ իմա
նում Էս, քէ առաջիկէ մէկ Էսլիս խաւում
Է բացում, որ Էսլիս-Էսլիս կիւղ ունի
Մղումը: Բարդ լիպ ծարդ որ Էսլիս,
Գիր լիս կարդայի, որ իմաւս. մրիւղ

Կիր լիս, քիւղի Էսլիս կարծիք,
Կամ աշխարհութիւ, որ յաւաք գլուխ
Վիս բարդացում, ան, քիւղի Էսլիս,
Գաւ զոյ է լիսում, կոմիւղ թոււում

Էջ իմաւում Էս, քէ մէկ վիսայ, կամ Էս-
րուսկ Էջ Էս անարե մրիւ, ու քոյր կի-
նուկիւր կամ կոյ քիւղ, կամ սար խ-
լի, կամ գիր արի. ունում Էս, որ աշիւ

խիւս, իր դառնաս...

Անի, չէ, չէ, իր մի դառնայր. Ժուխն խ-
յրիւյց հազար ցարի տէլ է, որ կրքիւն
կայ, մի վախճայր, ազուր խարթը ու
խիւիւցիւր Բարդակիւր չիւ: Աշխ- բայ
արսն, սրբորդ իւ հասարկ, ու գլխիդ
կայ ցուր: Եւ սրբարայ ցաւարկիւր

էս ահագին բերդը, էս քարերը քեզ կ'ասեն՝ թէ սա է գոռոզ Սնիւ-
րո թագաւորների հզօր մայրաքաղաքը, որ էնքան էր իր հարստու-
թիւնով, իր փառքով փարթամացել, ճոխացել, մեծացել էր:

«Տղէք, չար սատանի թուրը զլինների՞ս խաղում է» — ձէն տւաւ
պինգ սրտով քաջ Սղասին. «Տղամարդութիւնն էսպէս տեղ կ'երե-
ւայ, դէնք ու զրահ պատրաստեցէք, ձիանք հանգստացրէք, որ թէ
Աստուած տայ, մինչև առաւօտը զլիններս վրաներս լինի, տեսնե՞ք,
թէ ո՞ր անդառնալի ճամբէն ենք ընկել: Ձիաներին ջուր տւէք, քա-
շեցէք մի պատի տակ, իսկ ես շունս կ'առնեմ, կամաց-կամաց մէկ
աչք ածեմ, տեսնեմ, թէ տեղերս ապահով է արդեօք, թէ՞ էլի որով
ու արիւնով պէտք է կամ զլուխ պահենք, կամ զլուխ կտրենք»:

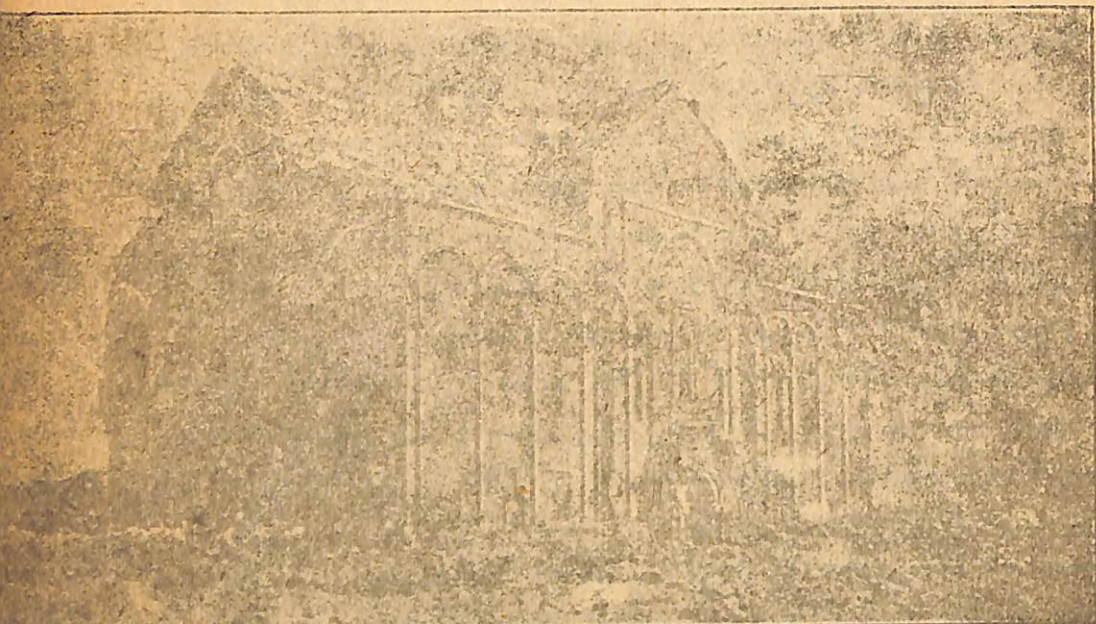
Ընկերները շատ խնդրեցին, որ չանի, ականջ չարաւ, հրացանն
ուսին դրաւ, ատրճանակները պատրաստեց ու քայլերը շարժեց:

Հէնց մի քիչ հեռացան թէ չէ՝ մէկ եկեղեցու դռնից կրակի
լոյս ընկաւ Սղասու աչքը: Մըրիւնն աչքն առած՝ էլ միտք չարաւ,
թէ էսպէս տեղը բացի գողից ու աւաղակից՝ ուրիշ ոչ ոք չի լինիլ
ուղղակի կրակի վրայ դնաց:

Աստուած հեղու տանի, ինչ նա տեսաւ: Տասը քիւրդ եկեղեցու
մէջտեղը կրակ էին արել, չորս կողմը նստել, խորոված էին ա-
նում, շամփուրներով բերանները քաշում, ուտում ու խնդում:

Սւազակը՝ ինչքան էլ գազան բլի, իր շատրից էլ կը վախենայ:
Մինչև նրանք կրակի մօտիցը ձեռները աչքերին կը դնէին ու մի
բան կը նշմարէին, Սղասին կամաց-կամաց ներս մտաւ, ծանր գէմ-
քով, առանց բարեւ տալու՝ կրակին մօտեցաւ ու ձեռը մեկնեց, որ
մէկ խորովածի շամփուր էլ ինքը քաշի: Նրա դեղնած, մեռելի
պատկերը, նրա անահ շարժումնքն ու էնպէս անժամանակ ներս
գալը որ չտեսան քրդերը, հէնց իմացան, թէ նա էն աշխարհիցն
է եկել, լեզուները չորացան, ձեռները թուլացան: Ինչ կը կարծէին
թէ էն ժամանակին մահկանացուն մէն մենակ սիրտ կ'անէր՝ էն
աւաղականոցը մտնէր, ուր ցերեկն էլ հարիւր մարդ զարգանդում
էին՝ մօտովն անց կենան, ուր հազար տարուց աւելի էր, ինչ որ

մարդ սիրտ չէր անում, որ դայ էն շինած պատրաստ տներումը
կենայ: Կարծես մարդիկ չլինէին առաջին. աչքը խոժոռած, մէկ
դէս գցեց, մէկ դէն, բրդերէն չգիտէին, որ մէկ բան ասէր, բայց
էս էր, որ նրան պրծացրեց, որովհետեւ եթէ խօսէր, կ'իմանային, որ
մարդ է, դէ չէ, իսկոյն կտոր կտոր կ'անէին:

Մի շամփուր խորովածից որը կերաւ, որն էլ ետ կրակը գցեց:
Տաճարի հիանալի շինածքին ու գեղեցկութեանը մտիկ արաւ ու
զլուխը ժաժ տաւ: Բրդերը փետացած մնացել էին նստած: Մչքը
որ յանկարծ նրանց վրայ չխոժոռեց, ամեն մէկը տեղն ու տեղը
ուզեցաւ, որ հալչի: Էնքան էգպէս նրանց աչքը մոխիր ածեց, որ
ընկերների ոտի շրջունը իմացաւ ու շունն ուրախ-ուրախ ներս ըն
կաւ, ոտներովը փաթաթեց: Աւագահները հէնց շանը տեսան թէ
չէ՝ ամեն մարդ թրի վրայ վազեց, որ նրան միջիցը կիսի: Առաջի
թուրը վրայ բերողի զլուխը կէս էլաւ, ատրճանակների երկուսն էլ
իրենց որսը ճարեցին, ու դամէն ձեռին առած որ դռաց ոչ «Տղէք,
ձեր արևին դուրբան, Աստուած մեր կողմն է, դուռը կտորեցէք, որ
սրանց մատաղն էս գիշեր անենք...»

Հայի լեզուն, որ բաց չէլաւ, համարեա թէ պատերը լեզու ա-
ռան. «Աման ձեր եկած հողին դուրբան, ճար ունիք, տեսէք, մեզ
ազատեցէք, տանով-տեղով ձեզ գերի կը դառնանք»: Տասը տասնը-
հինգ քրդատանցի հայ էլ՝ որ էս կողմից, էն կողմից զլուխ չբարձ-
րացրին ու քրդերի մնացած թրերն ու նիզակները ձեռք առան, քրդ-
դերի աստղը թեքեց, ու թը կտորուել էին, երկուսը մնացել վերա-
ւոր ընկած. սրանց էլ կապեցին:

Պղջիկ ասեա, տղայ, հարս, երեխայ, ծծկեր՝ հազար չւանով կա-
պած տուն էին արել, Ղարսի գեղերից գերի բերել, որ տանեն
կամ սարգարին ընծայ անեն, կամ Ախլցխա ծախեն: Ո՛ւմ էսպէս
վիճակում մարդ կեանք տայ, որ նրա առաջը ծունը չդնեն, եր-
կըրպագութիւն չանեն: Բայց հսկայ Աղասին ինքն էր ընկնում նը-
րանց ճտովը, ինքն նրանց կապերն արձակում, ինքն երեխին ջոկ,
մօրը ջոկ գուրգուրում, մխիթարում, որ Աստծուն փառք տան, թէ
չէ՝ էս իր հունարը չէր: Ոչ մի գիշեր էն լոյսը, էն կեանքը չի տե-
սել, չի քաշել, ինչպէս էս: Ազատողները թէ ազատողները իրար
տեսնելիս՝ հէնց իմանում էին, թէ երկնքումն են և ոչ երկրումը:

Փոքը ինչ որ հանգստացան, աչքը բարին տեսնի, քրդերի խուր-
ջիները որ բաց չարին, հազար արիւնի դին կար մէջերումը, ամեն
մէկի վրայ հազար մանէթի դարդ, արծաթ ու ոսկի, թող գուտ փո-
ղը և իրանց դէնք ու դրահը: Աղասին ոչ մէկին էլ չնայեց, ուղար-
կեց, ձիանը բերել տաւ, ներս քաշեց ու քրդատանցի հայերին հար-
ցրեց, որ իրան միամիտացնեն, թէ էն գիշերը կարող են էստեղ ապա-
հով մնալ, թէ ոչ:

Թէ մեզ կը խարցնես, մենք խէյրաթ կը տեսնենք, որ մեր
կէսը պառկի, կէսը դարաղուլ քաշի: Էս ձորերը խանա լիքն են:

Հէնց էս զրուցումն էին, մէկ էլ տեսան, որ ձիաւորի ոտի ձէն
է գալիս. արիասիրտ Աղասին միտք արաւ, որ սրանք նրանց ըն-
կերները պէտք է լինին. մի վայրկեանում երեխայ, մեծ ու փոքր մի
կողմ քաշեց, խստիւ պատուիրեց, որ ձէն չհանեն, երկու քրդի էլ բե-
րան, ձեռք, ոտք աւելի պինդ կապեց ու մէկ քաջքրդատանցու թուրը

հանած վրաները կանգնեցրեց, միւս քրդստանցոցը կրակի չորս կողմը նստեցրեց, որ կասկած չտանեն, ու ինքն իր քաջ ընկերներովը եկեղեցու աջ ու ձախ կողմը կտրեցին, թուրները հանած պատընդուրս ցցեցին ու թշնամուն ճամպա տւին: Լօլօ ձէն տալով՝ քսանից աւելի ձիաւոր ժամի դռանը վէր եկան... Հէնց խոնւած ու աղմուկով որ ներս չեկան, էլ չիմացան, թէ մարդ է, որ իրանց գլխուխը կտրում է, թէ դեեր են կամ սրբեր: Էլ թրի, նիզակի կամ վահանի ժամանակ չէր: Քրդստանցի հայերը ժամանակ չաւին պարսկաստանցի հայերին. շատերին հէնց կրակի շամփուրներն ու թրերն էին բերանը կոխում...

Ելի Աղասին էր, որ հայերի կատաղութեանը չափ դրաւ. սպանածներին դուրս ածել տւաւ, ու որը վիրաւոր էր, նրանց վերքերը փաթաթելու հոգ տարաւ, իսկ ողջ մնացածներին թոյլ շաւաւ սպանելու, այլ միայն կապելով՝ մի կողմը տարաւ:

Առաւօտը որ լուսացաւ, Աղասու աչքը մնացել էր սառած, չէր իմանում՝ աչքին հաւատայ թէ ոչ: Եկեղեցիք, պարիսպ, բերդ, մի-նարէք՝ էնքան նոր, էնքան պայծառաշէն ու սոբնակ: Պատմութիւն չգիտէր, որ իմանար, էս ինչ քաղաք պէտք է լինի. տէրտէրին որ չկանչեց ու պատմութիւնը իմացաւ, խելքը զլխից թռաւ...

— Մնանք էս սուրբ հողումը, մեր սուրբ թագաւորների գերեզմանը, մեր սուրբ եկեղեցիքն աղատենք գողի, աւաղակի ոտքից: Հարիւրից աւելի ենք հիմա, ինչ ձեռք ենք գցել՝ ձեզ լինի: Մնանք էստեղ. կամ մենք էլ մեր արիւնը մեր սուրբ թագաւորների հողի վրայ թափենք, կամ քիչ քիչ նրանց քաղաքը կրկին պայծառացնենք: Տներ կան, շուրն առատ, հանդը, դաշտը՝ մեծ, մէկի տեղ հինգ զարմանալի եկեղեցիք, քարի տակից էլ որ լինի՝ սնունդ հանեմ, ձեզ կը պահեմ...

Բայց թէ քարին ասած, թէ մեր քրդստանցի հայերին: Կուռումը ճշմարիտ է, ամեն մէկը մի աժգահայ է, բայց ինչ որ գրումը գրած է, նրա հակառակ չի դնալ երբէք, զրա համար նրանք չհամաձայնեցին մնալ:

Ձիւղ ու կասպուրակ գիւղերից մէկն էր. իրկները վարդապետ էր աւետարտ ասորգիւրակ լուսինը միջ լուսաւորում էր: Առաւել...
Իրեւմ ին սարիւր, յիւրիւր քաւ աւ...
Կրտուկիւր, ազում առւակ, չարում վլլաւ փփակ...
Եւ այս բոլորը վարդապետի լուսի պայծառ շողիւրով: Գիւրակն ու թակն լուսինն ու ասորդիւրիւր հայիւր նմաւ իրաւց մէջ տաւ պայտում, պլպլում փեւ արձարի պիւ: Զորակում տաւ գլխով էր արշակում, տիսակը շնորհակի փղփղում: Մի րիւղ, կիւում Խորաւիւր կրակն էր փփ խորերդաւոր գրուրիւս մէջ դնում, մի ուրիւր րիւղ հաւիւր արնիւր չայւր վնայիւրնում: Զիւրիւր շոյիւր րիւրն ու Դարիկ, աւուր բուրձուրում լցնում էր ասոր ու չոր, իսկ օրն ալկաւս մափուր, ալկաւս յարակ էր, որ շնիւր մարդու կուրծքն ստողգայնում, պողպատ էր դարչնում:

85. ԱՆԻ ԱԻՆՐԱԿՆԵՐԻ ՎՐԱՅ

Օ՛, տես՛ած փառքի վերջին բեկորներ... Այն եռուն կեանքի ուրախ աղմուկից
Նորից զարթեցնում էք դուք իմ հոգում Այսօր մեզ համար էլ ոչինչ չմնաց.
Անդարձ օրերի անգին պատկերներ Բլուրների տակ ծածկւած աչքերից՝
Եւ խորին ցաւով իմ սիրտը լցնում: Ամեն բան թաղւած, ամեն բան լռած,

Ամեն մի բուռն հող և ամեն մի քար Բայց լուռ չէ միայն հէգ Ախուրեանը
Վկայ է այստեղ դարաւոր փառքին. Եւ դիշեր ցերեկ նա ողբ է ասում.
Այստեղ բոլորն էլ սուրբ է ինձ համար, նա դեռ յիշում է իր հին որբանը
Ինչ որ ընկած է աչքիս առաջին: Եւ յուսահատւած ամիսներն զարնւում:

Եւ այս տաճարներ բարեպաշտութեան, Զարնւում ամիսներն և համբոյր տալով,
Եւ ճիւղ արեւատի անխօս վկաներ, Կոծով վազում է հարազատ վայրից,
Եւ այս արքունիք թագաւորական, Նրման խեղճ այն մօր, որ հեկեկալով,
Եւ այս կիսաւեր, խարխուլ պարխախեր: Կառնում է միակ որդու շիրմից:

86. ԼԻՎԻՆԴՍՏՕՆԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ԱՖՐԻԿԱՅԻ
ԽՈՐԹԵՐՈՒՄ

I

Մի ժամանակ մարդիկ հաւատացած էին, որ կենդրանական Աֆ-
րիկան անպտուղ, անմարդաբնակ անապատ է, որ շնչաւոր մարդը
չի կարող զլուխն ուսերին ոտք դնել: Բայց գտնւեցան մարդիկ, ո-
րոնք ճանապարհ ընկան, մտան այդ մութ աշխարհը, ծայրէ ծայր
ման եկան, տեսան ամեն բան:

Այդ հերոս մարդկանցից մէկն էր անգլիացի Լիվինգստոնը:

Ի՞նչ տեսաւ նա Աֆրիկայի խորքերում: Նա հիացաւ սքանչա-
ցաւ: Այդ մի կախարդիչ, միեւրոպս աշխարհ էր: Զկային աւազոտ,
անմարդաբնակ չոր անապատներ: Այնտեղ բնութիւնը հրաշալի ծա-
ռաստաններ, անուշահոտ ծաղկատառններ էր տնկել: Այնտեղ ապ-
րում էին անթիւ և անհամար մարդիկ:

Նա ճանապարհորդում էր ոտով, ցուպը ձեռին և նրա ընկերներն
էին մի քանի արաբներ: Ամեն մի ճանապարհորդութիւնը տարի-

ներ էր տեւում. ճանապարհ չկար, սայլ, ձի չկար: Եւ նա շատ էր
չարչարւում, տանջւում, հիւանդանում, ուշաթափ վայր ընկնում,
բայց ոչ մի դժւարութիւն, ոչ մի չարչարանք նրան չէր յաղթում:

Միջին Աֆրիկայի ժողովուրդը նեղրերի ազգիցն էր: Նեղրը սև
կաշի ունի, տափակ քիթ, հաստ շրթունքներ, ձիւնի պէս սպիտակ
ատամներ: Նա շրջում է տկլոր, ոտաբոբիկ, գլխաբաց, նրա կերակուրն
է անտառի պտուղը, կենդանիների միսը: Նա այն երկրում վայրն-
նի է, ապրում է փոքրիկ գիւղերում, ճիւղերից շինած խրճիթների
մէջ. իսկ մի քանի տեղ՝ կապիկի պէս նա ծառերի վրայ է ապրում
իր կնոջ և երեխաների հետ: Նա կուել շատ է սիրում և արիւն է
թափում իր նետով, պաշտպանւում է վահանով: Իր կարճիկ, սև,
գանգուր մազերը դարձարում է թռչունների փետուրներով, իր
մարմնի կաշին քերթում է, մաշկած տեղն այրում. զանազան ան-
ճոռնի նախշեր է շինում կրծքի, թշերի վրայ, որից շատ տգեղ ու
զարհուրելի մի բան է դառնում:

II.

Լիվինգստոնը Աֆրիկայի ծոցը մտնելուց առաջ տեսել էր դե-
րիների հրապարակը: Այդտեղ ծախւում էին կենդանի մարդիկ:
Խումբ խումբ կանգնած էին սկամորթները՝ աղամարդիկ, կնիկ, ե-
րեխայ: Վաճառականը մօտենում է այդ կենդանի ապրանքին և
ծախողը դովում էր ապրանքը. բայց էր անում ծախողի բերանը,
ցոյց էր տալիս նրա ատամները, ինչպէս ցոյց են տալիս ծախու էշի
կամ ձիու ատամները, որպէսզի առնողն իմանայ թէ անասունը
ջահիլ է, թէ ոչ: Մարդիկ ծախւում էին անլեզու անասունների պէս,
զօրով բաժանւում էին իրենց երեխաներից և ընկնում էին աշ-
խարհի անկիւնները, ուր այդ թշառները ստրուկ էին դառնում:
Խարհի անկիւնները, ուր այդ թշառները ստրուկ էին դառնում:
Մարմուկ... Նրան ծեծում են շան պէս, նրան բանեցնում են էշի
կամ շորու տեղ, քշում են ճիւղատներով, մի կտոր հաց են տալիս
և այդ հացն արիւնի պէս թափում էին նրա քիթից:

Այդքան խեղճ, այդքան թշառ էր նեղր ժողովուրդը: Թէև
վայրենի էր նա, ապրում էր զազանների նման, բայց այնուամե-

նայնիւ ծանր էր նրա համար ստրկութենը, ծանր էր շղթայակապ դերի գնալը, Լիվինգստոնը պատմում էր, որ հայրենիքից դուրս գալիս գերիները դարձ ին երեւում և միայն գանգատւում էին, որ սրբոններն են ցաւում. նրանք իլեկնց ձեռքերը դնում էին այնտեղ, ուր սիրտն է գանգում և առում էին, որ շատ խիստ են ցաւում այդ տեղերը: Բայց հէնց որ իրանց հողերի սահմաններն էին անցնում, իսկոյն հիւանդանում և մի մի կոտորւում էին ճանապարհին: Հայրենիքի կարօտութիւնն էր այդ մահաբեր ցաւը պատճառում, կորցրած ազատութիւնն էր նրանց տանջում: Լիվինգստոնը ճանապարհին շատ էր տեսնում ծառերին կապած մեռած նեղրերին: Մի անգամ Լիվինգստոնն ընկաւ մարդակեր վայրենիների մէջ: Այնտեղ մարդն իր կնոջ հետ կուռում էր, սպանում էր նրան, հանում էր նրա սիրտը և ուտում: Այսպիսի մի սովորութիւն էլ կար նրանց մէջ. մէկը վայր էր գցում թութակի կարմիր փետուրը և կանչում էր, թէ ով նրան էր վերցնէ, ով որ վերցնէր, պարտաւոր էր մի մարդ սպանել, իհարկէ միսն ուտելու համար: Մի օր ամբողջ խումբ մարդիկ վազեցին, որ ուտեն մի մարդու, որին մեղադրում էին, թէ ուրիշին սպանել է, բայց դատապարտւածը փախել էր և խումբը ցրեց շատ նեղացած, որ չի կարողացել նրա միսն ուտել:

III.

Լիվինգստոնը բաց արաւ ճանապարհ և նրա հետքերով եւրոպացիք գնացին գէպի Աֆրիկայի խորքերը, եւրոպացիք Լիվինգստոնի և ուրիշների գրածից իմացան, թէ ինչ է գերեվաճառութիւնը և արգելեցին այդ վատ, ամսթալի արհեստը: Բայց այդ բաւական չէր. սեւամորթները պէտք է ազատէին ստրկութիւնից իրենց սեպհանջան ոյժով: Քաջութիւն նրանք վաղուց ունէին. կուէլ, արիւն թափել, թշնամու միսն ուտել նրանց մշտական գործն էր, բայց և այնպէս նրանք գերի, ստրուկ էին: Ինչ էր ուրեմն պակաս:

Պակաս էր այն, որ սեւամորթները չգիտէին, թէ զին է մարդու իրաւունքը:

Ամենից առաջ այդ իրաւունքը ճանաչեցին վաճառած թշնառականների այն ահագին բազմութիւնը, որ վխտում էր Ամերիկայի զանազան մասերում: Այդտեղ նրանք հասկացան այն, ինչ որ Լիվինգստոնը սիրով քարոզում էր նրանց բարբարոս եղբայրներին և հասկանալուց յետոյ անհնարին էր, որ վաճառած անասունների դրութեան մէջ մնային: Նրանք միացան մարդատէրների հետ, ձեռք բերին ազատութիւն և այժմ Ամերիկայի ազատ ժողովրդներին մէկն են:

Նեղրերն անասուններից մարդ դառան, իրանք իրանց ճոնաչելով իմացան, որ մարդ են: Մարդը ստրուկ չպիտի լինի. այս յաւիտենական սուրբ ճշմարտութիւն է:

87. Ս. Մեսրոպի շիրիմի առաջ

Գիշերային խաւարը պատել էր Սրարատեան դաշտը: Օշական գիւղում, Ս. Մեսրոպի վանքում ոչ մի լոյս չէր երևում: Ամեն արարած խոր քնի մէջ էր: Մատուռի մէջ դրած էր մի շիրիմ. կանթեղի լոյսն ուղիղ թափւում էր նրա վրայ: Շիրիմի մօտ, յատակի վրայ ծուներ էր իջած մի մարդ. նրա գլուխը հանգչում էր տապանաքարի վրայ. երկայն թաւամազ մազերը ծածկել էին նրա սև մակերևոյթը:

Ոչ մի մրմունջ, ոչ մի հառաչանք չէր ազմկում տխուր լուութիւնը. միայն կիսախուփ աչքերից արտասուների վտակները հոսում էին սառը քարի վրայ: Այսպէս գետնատարած, լուռ ողբում էր նա, մինչև վանքի զանգակատանից լսելի եղաւ կոչնակի ձայնը: Նա գլուխը բարձրացրեց և սոսկումով նայեց իր շուրջը: Լուսանում էր. կարծես նա փախնում էր, որ իրան կը տեսնեն: Ոտի կանգնեց...

— Խաղաղութիւն քո սուրբ ոսկորներիդ, ով երանելի հայր, բացականչեց նա: Երկար ճանապարհորդութիւնից յետոյ քո դժբախտ աշակերտը վերադառնալով հայրենիք, մեծ յոյս ունէր՝ քո գրկի մէջ մխիթարութիւն գտնել և մխի-

Թարել քեզ: Բայց նա չարժանացաւ քո քաղցր տեսութեան, չլսեց քո բարի շրթունքներից վերջին օրհնութիւնը: Քո պատւիրանի համեմատ գնացի, անցայ երկրներ, քաղաքից քաղաք, այցելեցի բոլոր գիտութեան տաճարները և լի հրմտութիւնով վերադարձայ իմ հայրենիքը: Բայց ով տյտուհետե գին կը դնէ այն մտաւոր մթերքին, որ բերել եմ օտար աշխարհներից: Դու և քո վեհափառ գործակից Ս. Սահակն միայն հասկանում էիք, թէ ի՞նչ է ճշմարիտ լոյսը: Անգութ մահը միաժամանակ խաւարեցրեց այդ երկու արեգակները և մութը տիրեց հայոց երկրին: Լաւերը գնացին, այժմ նրանց փոխարինում են վատերը: Տգէտ, խաւարամիտ և կեղծաւոր կղերը հալածում են մեզ, մեր գրաւոր աշխատանքները համարում են վնասակար, մեր ուսումը համարում են մոլորեցուցիչ: Նրանք ստախօսութիւնով գրգռում են միամիտ ժողովրդին մեր դէմ և արգելք են դնում մեր գործունէութեանը: Մենք աշխատում ենք, որ հայը հայոց լեզուով խօսի իր տան մէջ, հայոց լեզուով աղօթէ, մենք աշխատում ենք ամեն ինչ հայացնել, ամեն բանին ազգային գոյն տալ: մենք քո ստեղծած տառերով թարգմանեցինք բոլոր սուրբ գրքերը և աշխատում էինք մտցնել գործածութեան մէջ: մենք այժմ հալածւում ենք մերոնցից:

Նայիր, ով ս. հայր, տես իմ ցաւալի վիճակը: Այս ճանապարհորդական ցուպը ձեռիս, այս պարկը ուսիս, այս հնոտի հագուստը հագիս, մի ողորմելի մուրացկանի նման, եկել հասել եմ այստեղ: Մեր վանքերը, որոնց մէջ ամեն օտարական օթեան և սնունդ է գտնում, ինձ գիշերելու մի անկիւն անգամ չեն տալիս: Շատ օրեր քաղցած եմ մնացել, շատ անգամ ստիպւած եմ եղել գիւղացիներից մի կտոր հաց խնդրել: Թագգրել եմ իմ ով լինելիս և այն մարդը, որ Բիւզանդիոնում Մարկիանոս կայսրին զարմացնում էր իր իմաստութիւնով և նրա հիւրասիրութիւնն էր վայելում,

այժմ այդ թշւառն իր հայրենիքում գլուխ ցոյց տալու համարձակութիւն չունի:

— Այդ բոլոր հալածանքները չեն կարող վատեցնել ինձ, չեն յուսահատւի իմ ընկերները: Մենք, որպէս անձնագոհ զինուորներ, ուխտել ենք պատերազմել խաւարի և տգիտութեան դէմ:

Օտարականը կրկին համբուրեց գերեզմանը և վերջին անգամ տխուր հայեացք ձգելով սե տապանաքարի վրայ, վերցրեց ճանապարհորդական ցուպը և գլուշութիւնով դուրս եկաւ մատուռից:

Վանքի ծերունի ժամկոչը Նստած էր եկեղեցու դռան մօտ. սպասաւորներից մէկն աւելում էր բակը: Ժամկոչը հեռից տեսաւ օտարականին և կանչեց սպասաւորին ու հարցրեց.

— Տեսնո՞ւն այն մուրացկանին:

— Տեսայ, պատասխանեց սպասաւորը. նա դուրս եկաւ Ս. Մեսրոպի մատուռից:

— Ս. Մեսրոպի մատուռից, կրկնեց ժամկոչը զարմանալով. այնտեղ ի՞նչ էր շինում:

— Ի՞նչ պիտի շինէր, մտել էր իր վարժապետի գերեզմանի վրայ, հօգոց՝ կարգալու:

Ո՞վ էր նա. ասենք հարիւրաւոր մուրացկաններ են գալիս այստեղ, ո՞ր մէկին կարող ես ճանաչել:

— Նա մուրացկան չէր:

— Հապա ո՞վ էր:

— Մովսէսը:

— Ի՞նչ Մովսէս:

— Խորենացին:

Ժամկոչը մնացել էր շւարած:

— Աչքովդ տեսնո՞ւն, ճանաչեցի՞ր, խօսեցի՞ր նրա հետ:

— Ես նրան ճանաչում էի այն ժամանակից, երբ այս-

քան տղայ էր:

Մեր հայրսուրբները նրան որոնում էին...

— Նրան ինքը սատանան չի գտնի:

— Ինչո՞ւ:

Դու չե՞ս իմանում, որ հոռմատանից նոր եկած վարդապետները բոլորն էլ կախարդ են...

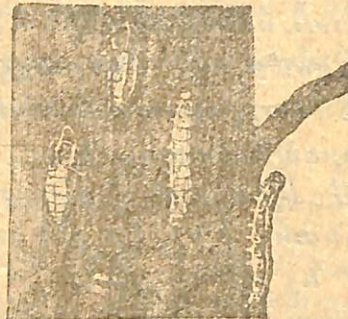
1. պատ.

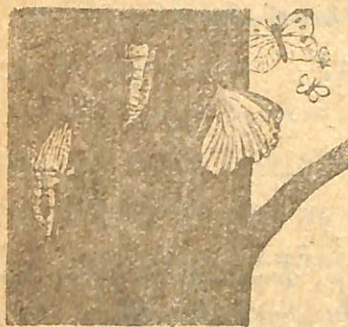
2. պատ.

3. պատ.

4. պատ.

5. պատ.

6. պատ.

Դիտեցէք բոլոր պատկերները. ի՞նչ էք տեսնում առաջին պատկերի վրայ. ի՞նչ են առաջ եկել մանրիկ ձևերից 2-րդ պատկերի վրայ. ի՞նչ էք նկատում 3 և 4 պատկերների վրայ. ի՞նչ են դուրս եկել պատկերներից. զիտեցէք 5 և 6 պատկերները: Պատմեցէք ձեր բոլոր դիտածը և զրեցէք:

89. Աշուղ

Ասի՛ աշուղ, առ չունգուրդ, մեզ բան ասա սրտալի.
Կարօտ ենք քու անուշ ձէնին, մի բան ասա՝ սրտալի.
Սրտի խօսք ենք ուզում քեզից, որ վեր հանի մեր հոգին.
Իհն չունգուրդ: զարգոտ աշուղ, մի բան ասա՝ սրտալի:

Գիտենք, որ դու միշտ տանջւում ես հաղար ու մի ցաւերով,
Հայրենիքիդ խոր խոցերը համարում ես դարերով.
Ան չունգուրդ, տուր լարերին, կրակ վառիր մեր սրտում,
Մեզ ամենիս նոր շունչ տուղ մի բան ասա՝ սրտալի:

90. ԿՕԿՕՍ-ԸՆԿՈՒՉԵՆԻՆ

Մի ճանապարհորդ անցնում էր անապատով. շուր էր, սաստիկ շոգ. ոչ միայն արևն էր այրում, այլ և անապատի տաքացած աւաղը նրան խարոյկի պէս քրտնացնում էր, իսկ շոր օդը խեղդում: Շշմած ճանապարհորդը հազիւ հազ էր քաշ գալիս. մի կաթիլ ջուրն անգամ նրա պապակած բերանը կը զովացնէր. ինչ անէր... ճանապարհորդը թէև խիստ թուլացած էր, բայց էլի գնում էր. քիչ յետոյ հեռւում մի քանի ծառեր տեսաւ. ճանապարհորդն շտապեց, մի կերպ շնչառապառ այնտեղ հասաւ և խրճիթի առաջ նստած մարդուց ջուր խնդրեց: Տանտէրը նրան նստեցրեց կօկօս-ընկուզենու հովանու տակ և զովացրեց նրան սառը, համեղ խմիչքով, ծաշի ժամանակ հիւրասիրեց նրան օղիով, գինիով, վերջն էլ քաղցը մուրաբայով:

Հանգստանալուց յետոյ ճանապարհորդն իր հետաքրքրութեանը բաւականութիւն տալու համար հարցրեց. — Սիրելի բարեկամ, այս անապատում ճրտեղից էք ձեռք բերել գինի, օղի, մուրաբա. չէ՞ որ այստեղ պտղատու ծառեր, բոյսեր, հացարոյսեր չկան. ի՞նչպէս էք այդ ամենը ձեռք բերել:

— Տեղնում էք այս կօկօսի ծառերը, առաջ տանաէրը. այս ծառերն են ամեն բան տալիս և այս ծառերն են ինձ պահում: Սրանք ոչ միայն խմիչք, ուտելիք են տալիս, այլ և հագնելիք:

— Ի՞նչպէս, զարմացած հարցրեց ճանապարհորդը:

— Շատ հասարակ կերպով, պատասխանեց տանուէրը. կօկօսի վրայի այն մեծ մեծ, ե-

րեխաների գլխի չափ ընկոյզները սեխի նման համեղ են և իւղալի միս ունին: Նրանց մէջ լցւած է ջրալի հիւթով, որը դուք խմելով՝ շատ հիւսալի գտաք: Երբ կօկօսը հասնում է, այդ հիւթը թանձրանում է և դառնում է կաթնանման հեղուկ. այդ կաթով ես ձեզ ճաշին հիւրասիրեցի: Այն համեղ սալատը, որ դուք շատ հաւանեցիք և մեծ ախորժակով կերաք, կօկօսի մատաղ, թարմ տերեւներից են

պատրաստւած: Երբեմն կօկօսի ծառի կեղեւը կտրում եմ, այնպեղից դուրս է գալիս առատ, ջրալի հիւթ, դրանից էր պատրաստւած ձեր խմած գինին և օղին: Երբ այդ հեղուկը գոլորշացնում եմ, ստանում եմ շաքար: Այս շաքարից և կօկօսի մսալից մասերից էլ պատրաստել եմ այն համեղ մուրաբան: Երբ կօկօսի մսալից մասերը հանում են, նրանց ծանրութեան տակ գնելով իւղ է դուրս գալիս. այս իւղով էի ճաշ պատրաստել. այդ իւղից պատրաստում եմ սապոն և նոյն այն իւղը վառելով՝ իմ խրճիթը լուսաւորում եմ: Տեսէք

իմ տան մէջ գտնւած բոլոր ամանները կօկօս-ընկոյզի կեղեկից են շինւած, իսկ իմ բնակարանը ծածկւած է կօկօսի մեծ մեծ տերեւներով. տեսնում էք, նրանք երեք սաժէնի չափ երկարութիւն ունին, բաւական հաստ և գիմացկուն են: Այդ տերեւների մէջ կան բարակ թելեր, դրանից հիւսում եմ կտորներ և ինձ համար շոր ու պարան եմ պատրաստում: Այս ամենից յետոյ միթէ իրաւունք չունիմ ասելու որ կօկօսն է ինձ պահում:

91. ԶԿՆՈՐՄԸ

Գլխի խլիթի փոքրիկ ցնակում
Ես ուզ գլխիկի Լոյս է Բրնում,
Ժրուկ չկնորար յայրակի վրայ
Ուտկաւ է լրկում, որսի պիտ ցնայ:
Ճայրիկ, մի ցնաւ, վար է Էս գլխի.
Ո՞րս, ինչպէս յուզում, փոքրում ինչ գլխի
Ոյս մի՛ Լաւարար Լուսնակի Լուսի
Փորջաւ կը բլրի կարաղի փաթիւ:

92. Ե Ղ Ն Ի Կ Ը

— «Եր անգամ իմ բարեկամ մի որսկան մեր հանդի անտառոտ սարերից մի եղնիկ նւէր բերեց երեխաներիս համար...»
Այսպէս ոկսեց ընկերս, աշնանային մի երեկոյ, երբ նստած

միասին նրա պատշգամբում, հիացած նայում էինք հեքիաթական վերջալույսով վառվուռն սարերին, որոնց վրայ մակաղած հօտերի նման հանգչում էին մեղմօրօր ոսկեգեղմ անտառները:

«Այդ մի նազելի, մատուշ ու խարտեաշ եղնիկ էր, վախկոտ, արագավազ, խորունկ և սև ու ջինջ աչքերով, որ ծածկում էին երկայն, մետաքսէ նուրբ թարթիչների տակ:

Երբ բռնում էին նրան, քնքոյշ մարմինը կուշ էր գալիս գրկիս մէջ և սիրտը վախից արագ-արագ թրթռում էր թռչնի պէս:

Բայց նա կամաց-կամաց սովորեց մեզ վրայ. էլ չէր փախչում, չէր վախենում մեզանից, մանաւանդ շատ մտերմացել էր երեխաներիս հետ. նրանց հետ միասին վազվզում էր պարտիզում, նրանց հետ ճաշում էր և նրանց հետ քնում էր ուղիղ նրանց ծոցում. Երեխաներս նրա պարանոցով մի կարմիր ժապաւէն էին կապել, ինչպէս սովոր սբար անում են երեխաները:

Մի բան ինձ շատ էր զարմացնում. եղնիկը թէև ինչքան ընտելացել էր մեզ հետ, սովորել էր մեր տանն ու դռանը... բայց մէկ-մէկ, մեղանից թաքուն, բարձրանում էր այս պատշգամբը և ուշագրաւ, լռիկ նայում էր հեռու, անտառներով փաթաթւած սարերին, ականջները լարած խորասույզ լսում էր անտառների խուլ, անորոշ, հազիւ լսելի շառաչին, որ բերում էր մեզմ հովը...

Նա նայում էր այնպէս անթարթ և լսում էր այնպէս ինքնամոռաց, որ երբ պատահում էր՝ բարձրանում էր պատշգամբը, նա ինձ բուռական միջոց չէր նկատում և երբ յանկարծ ուշքի էր գալիս, նեախ պէ՛ս ծլկում էր մօտիցս:

Առհասարակ մեր աչքերի առաջ նա չէր դիտում. թէ ի՞նչ է մտածում, այդ էլ ինքը գիտէր... բայց հէնց որ մենակ էր մնում խեղճ եղնիկս կամ մենք չտեսնել էինք ձեռնում, իսկոյն թռչում էր պատշգամբը և սարերին նայում ու նայում...

Արդեօք նա գիտէր, որ ինքը այդ զօղանջիւն անտառների երեխան է, որ իր մայրն այնտեղ է կաթ տուել իրեն, որ այնտեղ է իր հայրը եղջիւրները խփում կաղնիներին. արդեօք նա գիտէր, որ

այդ խուլ շառաչիւնը անուշ-անուշ օրօրել է իրեն առաջին անգամ և երազներ է բերել իրեն արշալոյսների, աստղերի շքեղ, սիրուն երազները...

Խեղճ եղնիկ .. ես շատ էի ցաւում նրա վրայ. կարօտ՝ իր սիրած գուրգուրող անտառներից ու զանգակ աղբիւրներից, իր խարտեաշ մօրից և շնկշնկան հովերի հետ վազող ընկերներից՝ հիմա տոնջւում, տառապում է մեզ մօտ... այնպէս սրտանց ցաւակցում էի նրան չէ՞ որ նա էլ մեզ պէս մտածող և զգայուն հոգի ունի...

Ես շատ էի յարգում նրան, երբ նա բարձրանում էր պատշգամբը, ես հեռացնում էի երեխաներիս և թողնում էինք նրան մենակ իր նւիրական յուշերի հետ:

Կարծես հասկանում էր նա մեր դէպի իրեն ցոյց տւած յարգանքը. նայում էր մի փոքր ժամանակ և ապա իր կամքով, մեղմ հովի նման հեղիկ տոտիկներով իջնում էր ներքև և ամեն ինչ մոռացած՝ խաղում էր երեխաներիս հետ:

Երբեմն՝ երբ գրկում էի նրան և նայում էի լեռնային աղբիւրների պէս զուլալ ու վճիտ աչքերի մէջ, ես տեսնում էի այնտեղ մի թախծալի երազուն կարօտ:

Մի գիշեր, մի քամի գիշեր էր. անտառապատ սարերից անսանձ փչում էր քամին, գոռն ու լուսամուտները ծեծում ու ծեծկում. պարզ լսում էր, որ այնտեղ, անտառում, դարեւոր կաղնիներն ու լորենիները կուռում էին իրար հետ, աղմկում ու գոռում: Եւ քամին բերում էր անընդհատ անտառի այդ ուժեղ և լիակուրծք խշշոցն ու մոռունչը. քամին այնպէս պարզ ու որոշ էր հաւաքել, բերել այդ ամեն ձայները, որ թւում էր, թէ հէնց մեր դռան առաջն է աղմկայոյզ հողմածեծ անտառը:

Երեխաներս վախից կուշ էին եկել, այն ինչ եղնիկը հետաքրքիր և խելացի աչքերով նայում էր դէպի լուսամուտը և ամբողջովին լսելիք դարձած՝ ականջ էր դնում անտառի ահեղ շառաչին, որ երևի՛ խօսում էր նրա հետ մայրենի հարազատ լեզուով...

Մի փոքր յետոյ աւելի սաստկացաւ քամին, աղմուկով բացւե-

ցին լուսամուտի փեղկերը . . . և անտառի մի հուժկու և ահագին շա-
ռաչ միանգամից ներս խուժեց: Այդ միջոցին եղնիկը յանկարծակի
մի ոստիւնով ցատկեց լուսամուտի գոգը՝ աչքերը սուգեց շառաչին
խաւարի մէջ և ականջները յափշտակած լարեց...

«Անտառը նրան կանչեց», մտածեցի ես և իսկոյն վրայ վազի-
ցի բռնելու, սակայն նա մի ակնթարթի մէջ թռաւ լուսամուտից
պարտէզը, ծածկւեց խաւարի մէջ...

Ամենքս զարմացած և տխուր իրար երես նայեցինք, երեխա-
ներս սկսեցին լաց լինել, բայց ես հանգստացրի նրանց ասելով թէ՝
գիւղի մէջ կամ պարտէզներում պահ մտած կը լինի, վաղը առա-
ւօտ կը գտնենք:

Միւս օր առաւօտ վաղ երեխաներս ծառայի հետընկան գիւղը
հարց ու փորձի: Անցաւ մի քանի ժամ, երեխաներս տխրադէմ վե-
րադարձան: Նրանք ման էին եկել գիւղի պարտէզները, գնացել էին
հանդը, որոնել էին, որոնել էին և չէին գտել եղնիկին... դէհ, հի-
մա գնա, գտիր նրան իր հայրենի անձայր անտառներում...

39. ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐ

Առաւօտ տեղաշարիս մէջ դեռ պառկած էի, երբ ներս մտաւ
հօրեղբայրս և յայտնեց, որ մեր սպիտակ մատակ ձին ղիշերս քու-
ռակ է բերել:

Ուրախութիւնից խելքս կորցրած՝ վազեցի նրան զրկելու, համ-
բուրելու:

Մայրը կամացուկ խրինջաց, հոտտեց ձագուկին, դունչը տա-
րաւ գէպի նրա գլուխը և կարծես ականջին ասաց. «մի վախիր, դա
մեր բարեկամն է», և ինձ թոյլ տեց մօտենալու:

Եո ձեռս տարայ սևուկի գլխին, բաշին. նա այնպէս նուրբ էր՝
ինչպէս թաւիշ, այնպէս փափուկ՝ ինչպէս մետաքս. շօշափեցի նրա
մէջքը, ոտքերը, փարւեցի վզովը, համբուրեցի դունչն ու երեսը և
մի անհուն ուրախութեամբ լցւած՝ դուրս ելայ ընկերներին հաղոր-

դելու իմ բաղդաւորութեան մասին:

Եղանակն արդէն գարուն էր. բնութեան բոնութեան կապանք-
ներից ազատւած՝ իրենց գլուխները համարձակ դուրս էին հանել
ծագիկն ու խոտը, ծառն ու մացառը:

Իմ քուռակը կայտառում էր դաշտում. նա շարունակ պառչո-
ւներ էր գործում մօր շուրջը, վազում-վազվզում, էլի մօտենում մօ-
րը, մի երկու ումպ համեղ կաթից ծծում ու դարձեալ շարունա-
կում կայտառել:

Իլիսին երբ երեկոնները արօտից գալիս էր գիւղը, ես գնում էի
քուռակին իր մօր հետ տուն բերելու:

Մի օր էլ ըստ սովորականին երբ դարձեալ գնացի նրանց տուն
բերելու՝ քուռակս չգտայ իլիսու մէջ, ոչ էլ նրա մօրը: Մի անբացատը-
րելի վշտով լցւած՝ եկայ տուն և եղելութիւնը յայտնեցի հօրեղբօրս:
Հօրեղբայրս գլուխը կախեց, քիչ մտորեց, ապա ձի նստեց, գնաց
փնտրելու:

Ուշ, շատ ուշ ղիշեր էր, երբ նա վերադարձաւ տուն և յայտ-
նեց, որ ոչ մի տեղ չէ գտել, վաղն առաւօտ հարկաւոր է աւելի
հեռուները որոնել:

Վերջապէս լուսացաւ, և մենք մի քանի հոգով փնայինք պը-
տրտելու:

Ես գնացի գէպի հարաւ, անցկացայ մի ձորտի, բարձրացայ մեր
գիւղի սարի գլուխը, մի ձորի մէջ ես նկատեցի մի սպիտակ փող-
փողող կէտ, ճանաչեցի այն. դա մեր ձին էր. նա գլուխը կախած,
անշարժ կանգնած էր: Հասայ. նա ինձ տեսնելու պէս մի վշտով վրինջ
արձակեց և գլուխը նորից կախեց ներքև: Ես աւելի մօտեցայ նը-
րան և տեսայ նրա առաջ մի թարմ կմախք. սարսափ ելաւ վրաս և
մի ցնցող սարսուռ անցաւ մարմնիս վրայով. իմ քուռակին ոսկոր-
ներն էին. նրա սև սմբակներից ճանաչեցի:

Ծանր վշտով լցւած՝ նայեցի մօրը և տեսայ, թէ ինչպէս անխօս
կենդանին այդ ժամանակ հոտտում էր իր զաւակի մարմնի միա-
ցորդները և աչքերից արտասուք թափում:

Այդ տեսարանի առջև անկարող եղայ ինքս ինձ պահել մի խրին ակնածութիւն զգացի դէպի այդ անլեզու, բայց շատ բան ասող մայրը, ես էլ նրա վշտով լցեցի:

Արդէն ուշ էր. ուղեցայ նրա բաշից բռնել, տանել տուն, սակայն նա դժգոհ կերպով շարժեց գլուխը, խլեց բաշը ձեռիցս, ֆուկաց և նորից սկսեց իր զաւակի մնացորդները հոտոտել, լիզել ու արտասուել:

84. ԾՊԱԳՆԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

I.

Ճամաքի ու ջրի վրայ ազատ ճանապարհորդել սովորելուց յետոյ մարդն սկսեց նախանձել երկնքի թռչուններին:

Բայց թևեր չունէր:

Իսկ օդում թռչել ուզում էր, այնտեղ լաւ էր. ոչ խճուղի էր պէտք, ոչ երկաթազծեր, ոչ առադատ, ճանապարհը հարթ է, ընդարձակ, գեղեցիկ:

Մարդը սկսեց սովորել ու մտածել:

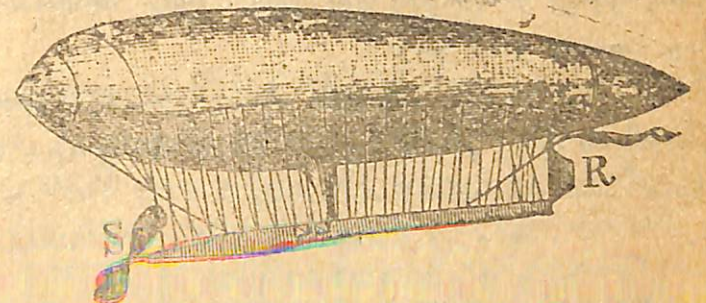
Շինեց օդապարիկ, նրանից նաւակ կապեց ու թաւ, սլացաւ անտառներից, արձից, ամպից բարձր... բարձր...

Բայց... այնտեղ էլ, ինչպէս ջրի վրայ, քամին խանգարեց, մարդուն տանում էր այնտեղ, ուր ինքն էր ուզում:

Անցան տարիներ, բայց մարդը չէր թողնում քամուն յաղթահարելու միտքը: Մտածեց, մտածեց, փոխ առաւ արագաթռիչ արձի ուժեղ, հսկայական թևերը, շոգենաւի անիւները, միացրեց իրար և քամուն յաղթահարելով՝ այժմ թռչում է անծայր սարերի, խոր անդունդների, լայն լայն գետերի, լճերի, անեղ ծովերի ու ովկիանոսների վրայով և հեռու չէ այն ժամանակը, երբ երկաթուղին պէտք կը գայ մեզ նոյնքան, որքան կառքն ու սայլը:

II

1862 թ-ի սեպտեմբերի 5-ին երկու անգլիացի բարձրացան

օդապարիկով: Օդապարիկն արագութեամբ սկսեց վեր թռչիլ և քանի վեր էր գնում, այնքան աւելի ու աւելի ցուրտ էին զգում բարձրացողները: Երեք վերստից յետոյ ամպերին հասան. օդապարիկն ամպի միջովն էր անցնում. երկու ճանապարհորդները դողում էին սրտից և խոնավութիւնից: Երբ օդապարիկն ամպերից վեր բարձրացաւ, կրկին լուսացաւ, էլի կապոյտ երկինք ու արեւ երևացին:

Բարձրից նայելիս ամպերը սպիտակ, խորդ ու բորդ ձիւնապատ դաշտի էին նմանում: Ամպերի ձեղքերից տեղ տեղ երևում էր երկիրը՝ դիզեր, անտառներ, քաղաքներ, ծովեր և նաւեր:

Ամպերից բարձր ցուրտն աւելի սաստկացաւ: Չորս հինգ վերստ բարձրութեան վրայ ջուրը սառեց: Շուտ քաշելը դժւարացաւ, ականջները խշխշալ սկսեցին և սրտները արագ թրթռալ: Քաջ անգլիացիներն առանց վնասելու համբերում էին և կրկին վեր բարձրանում: Ութ վերստ բարձրութեան վրայ նրանցից մէկը այնքան թուլացաւ, որ չէր կարողանում ոչ ձեռք բարձրացնել և ոչ մարմինը շարժել. վերջապէս նա ուշաթափուեց և ընկաւ քթոցի մէջ: Իսկ օդապարիկը բարձրանում էր ու բարձրանում:

Երկու քաշերին էլ մահ էր սպառնում: Երկիրը տասը վերստ ցած էր գտնւում նրանցից: Միւս ընկերը նոյնպէս սառել էր և հագիւ հագ չունէ քաշում: Նա իր վերջին ոյժերը հաւաքելով՝ ուղեց ձեռքը բարձրացնել, օդապարիկի ծակը բանալ, որ միջի գազը դուրս

գալով օղապարիկը ցած գայ, բայց ձեռքը փալասի նման կախ էր ընկել և չկարողացաւ: Այն ժամանակ նա աստիճաններով բռնեց այն թոկը, որով կապւած էր այդ ծակը, քաշեց և բանալով թողեց, որ օղապարիկի գազը քիչ քիչ դուրս գայ: Օղապարիկն էլ սկսեց կամաց կամաց ցած գալ:

Նրանք բարձրացել էին տասը վերասից քիչ աւելի և այդ բարձրութեան վրայ քսան և չորս աստիճան ցուրտ էր. մինչդեռ ներքեւում այն ժամանակ ամառ էր:

III.

Մի ուրիշ օղագնաց էլ այսպէս է պատմում:

— Ահապին բազմութիւն էր հաւաքւել թոխչքս տեսնելու:

Օղապարիկը պատրաստ էր:

Ես հրաժեշտ տւի մերձաւորներինս, նստեցի նաւակում, ստուգեցի պաշարեղէնն ու գործիքները և ձայնեցի՝ «բաց թող»:

Թոկերը բաց թողին և օղապարիկը վերև բարձրացաւ նախ հանդարտ, ինչպէս կապը կտրած ձի, ապա բոլոր թափով: Ներքեւից թափահարում էին թաշկինակներ ու գլխարկներ և ծափահարում:

Ես արդէն այնքան բարձր էի, որ դժւարութեամբ էի կարողանում նշմարել մարդկանց: Սկզբում երկիւղ էի կրում, բայց յանկարծ ուրախութիւն գգացի ու վախը մոռացայ:

Հագիւ լսելի էր մարդկանց ձայնը, որ մեղունների զժժոցի էր նման: Երկրի մակերեսից պատկերի նման էր, որի վրայ կարծես նկարւած եին փողոցներ, տներ, գետեր, այգիներ: Զափազանց ուրախ էի, թւում էր, որ ես մարդկանց արքան եմ:

Բաղաճի պատկերը հետզհետէ փոքրանում էր ու հեռանում: Երկիրը կարծես մեծանում էր ու լայնանում և յանկարծ ես նկատեցի, որի յատակում քաղաքն էր:

Ես աւելի ու աւելի էի ուրախանում, ուրախութիւնից սկսեցի երգել, բայց ձայնս այնքան թույլ էր, որ ես զարմացայ ու վախեցայ իմ ձայնից:

Արեգակը պայծառ փայլում էր, բայց յանկարծ ծածկւեց ամպերով:

Ես նորից տխրեցի և ցանկանալով մի բանով զբաղւել, հանեցի ծանրաչափը և իմացայ, որ գտնւում եմ չորս վերստ բարձրութեան վրայ:

Երբ գործիքը տեղն էի դնում, մի բան թպրտաց. նկատեցի աղանուռն և յիշեցի, որ վերցրել եմ հետս ներքև նամակ ուղարկելու համար: Մի կտոր թղթի վրայ գրեցի, թէ առողջ եմ և գտնւում եմ չորս վերստ բարձրութեան վրայ ու թուղթը կապեցի աղանուռ վրդին, նա նստած էր նաւակի ափին և նայում ինձ իր կարմրադոյն աչքերով: Ինձ թւաց թէ նա խնդում է, որ իրեն չանհանգստացնեմ:

Երկիրը չէր երևում. ամպը պատել էր: Բայց նամակ սխալ ուղարկէի: Աղանին դողում էր ամբողջ մարմնով: Ես բաց թողի նրան, նա թևերը շտապ թափահարելով ծուեց մի կողմի վրայ և ինչպէս քար ներքև գլորւեց:

Ես նայեցի ծանրաչափին, հիմա գտնւում էի երկրից հինգ վերստի վրայ. զգում էի, որ օդը քիչ է և յաճախ էի շունչ առնում:

Ես ցանկացայ իջնել: Թոկը ձգեցի, որ գազը բաց թողնեմ, բայց թուլացել էի արդեօք, թէ օղապարիկի որևէ մասն էր փչացել — չգիտեմ, միայն փականը չբացւեց:

Երկիւղից սառայ: Բարձրանալս չէի զգում: Ծնչառութիւնս հետզհետէ ծանրանում էր:

«Եթէ գազը բաց թողնել չկարողանամ, օղապարիկս կը սլայթի և ես կորած եմ» — մտածեցի ես:

Իմանալու համար կանգնած եմ մի տեղում, թէ բարձրանում եմ՝ պեցի թղթի կտորներ: Նրանք քարի նման արագ ցած ընկան, ուրեմն ես բարձրանում էի:

Բոլոր ուժով ձգեցի թոկը, — փառք Աստուծոյ — փականը բացւեց: Ես նորից մի կտոր թուղթ պեցի, այս անգամ թուղթը վերև թռաւ. նշանակում է իջնում էի:

Գեռ երկիրը չէր երևում: Իջնում էի ամպերի միջով: Սկսեց

Երես	Երես
1 Աշակերտի յիշատակարանից, ըստ Ամիրխանի — 5	19 Բաթմալու — — 40
2 Անգրագետ, ոտան. ձեռագիր (կէտեր, առաջանութ. նշաններ) Թարգ. Յովհ. Յովհաննիսեան 6	20 Երաշխիք, ոտան. Շիրազի, Թարգմ. Հ. Մաղմանեան — 45
3 Թուղանների աշխատանքին տե- ղադրութիւնը ըստ պրոֆ. Բողդանովի — 8	21 Գնա, իմ որդեակ, ոտան. ձե- ռագիր (հրամայական տ. իր, ով). Գ. Բաթմալու — 51
4 Սիրելի Արամ, ձեռագիր նա- մակ (դամորոշ յօդ. եր) Ս. Դ. 12	22 Շարադրական պատկեր, մե- նուկները բժշկի մօտ — 52
5 Աշխան երգերից, ոտան. Հ. Մաղմանեան — 13	23 Վերջում Տէլ — — 53
6 Խելացի ազգաւր, շարադրա- կան պատկեր — 15	24 Յոյս, Գոմառ-Բաթմալու — 66
7 Փոքրիկ լրտեսը ըստ Ամիրխանի 16	25 Շարադրական պատկեր — 66
8 Ա. ի, մեր սիրտը. ոտան. ձե- ռագիր (բացառական հոլով, կէտագր.) — 19	26 Կալում, ձեռագիր (կէտա- գրութիւն), Մուրացան — 67
9 Երիտասարդ Թադմոսեանը Օ. Ուսուցից, փոխ Զ. Զիլինկ. 20	27 Բարածուխ — — 68
10 Հեղիկ կարկաչով, ոտան. Յ. Յովհաննիսեան — 29	28 Մայրիկ ջան, ձեռագիր նա- մակ, (անց. կայս. «գո», «գո», ուհի, դուխտ, ապ, ան) — 70
11 Փոքրիկ ջաղացաւորը, Գր. Բ. Գորգեան — 30	29 Բաջ պատանի, ըստ Ամիրխանի 73
12 Շարադրական պատկեր, խըն- ձորենին և մանուկները 32	30 Զմեռն անցաւ, ոտանաւոր 74
13 Ինչ էին երգում լարերը, Մ. Բաւաքալեան — 33	31 Յուրտ էր, ձեռագիր. (համա- ռօտ նախադ. անցեալ ան- կատար, անցեալ կատ.), Զա- ւախեցի — — 74
14 Հրաժեշտը. Ա. Մատուրեանց 34	32 Շարադրական պատկեր — 77
15 Զննդուկ, (նա, նրա, ից, անց. կատ. անկատ.) Տուրգենեից, Ա. Մատ. 35	33 Ռօբինզոնի ուրախութիւնը, ըստ Փ. Վարդանեանի — 78
16 Էյ ջան հայրենիք, ոտան. 36	34 Զմեռ, Պ. Պուշեան — 85
17 Շարադրական պատկեր — 37	35 Զմեռ, ոտան. Մեհեան — 86
18 Սիրելի ընկեր Վահան, ձե- ռագիր նամակ (բոլոր մաս- նիկ, երբորդ, չորբորդ) — 38	36 Զմեռ, Խ. Արուսեան — 87
	37 Շարադրական պատկեր, բա- ղէի որսը — — 88
	38 Աշակերտը, ըստ Ամիրխանի 89
	39 Աւետիս, Նարդոս — 90
	40 Շարադրական պատկեր — 92
	41 Աղջիկն ու լուցիկները, Ան- դէրսէնից, Ա. Մատուրեան 93
	42 Պարզկայ գիշեր, ոտան. — 96

Երես	Երես
43 Խայր, Ա. Ահարոնեան 97	Յովհ. Յովհաննիսեան 148
44 Դարբնի երգ, Յ. Յակոբեան 106	67 Դիւղացու կեանքը, Բաթմալու 149
45 Շարադրական պատկեր, շներ ու կատուն — 106	68 Գառներին հօտը ցիր ու ցան. ձեռ. (անց, անկատ, «եր», «ներ»), Զաւախեցի 151
46 Եւ եմ. Բալեան — 107	69 Անեղեցի թշնամի — 152
47 Շարան, շարան ամպերն եկան, ոտան. — 111	70 Զրկէ՛մ, ոտան. ձեռ. (կէտա- գրութիւն), Մեհեան — 154
48 Շարադրական պատկեր, աղջիկն ու ծիտը — 112	71 Սգաւոր արագիւր — 155
49 Հէյ, պարոններ, ձեռագիր (հրամայական, ներկ. ժա- մանակ): Յովհ. Յովհաննեան 113	72 Շարադրական պատկեր, արագիւրների որսը — 158
50 Շների մասին — 114	73 Խուլ ու համբը — — 158
51 Ի՜նչ է խօսում սենեակը, ըստ Աւետիսեանի — 118	74 Սոխակի երգը, մի մասը ձե- ռագիր (նախադաս. անկատ և կէտագր. Անդերսէնի — 161
52 Շարադրական պատկեր — 128	75 Զմեռն անցաւ, ոտան. 165
53 Այրի մօր Գուրգուրանքը, ձեռագ. ոտան. («կը» և հրամայական), Յ. Յակոբեան — 129	76 Նախնակն մարդը — 165
54 Շարադրական պատկեր — 129	77 Սպիտակ գոգոտ, մի մասը ձեռ. (ներկայ ժամանակ, Թարգ. Ս. Բաթմալու 172
55 Կոյր մանուկներ, ըստ Ամի- րխանի — — 130	78 Շարադրական պատկեր, պտղա- տու ծառերի փոխութիւն. 175
56 Երեկոյ, ոտան. ձեռագիր (անց. կատ. հրամայական), Տէրեան 132	79 Մարգարիտ — — 176
57 Աղաւթն ինչպէս է աղատում Թադմոսեան, Խ. Արուսեան 133	80 Անձրեկի կաթիլը, ոտան. 179
58 Սար ու ձոր ընկած, ոտան. ձեռագիր (ընդարձակ նախա- դաս.), Խ. Արուսեան — 136	81 Փոթորիկ, ձեռագիր (կէտագր. 180 ընդարձակ նախադաս. Մուրացան
59 Գարուն, ոտան. Ա. Զարբգ. 137	82 Գոռեկ. շարան-շարան, ոտ. 182
60 Շարադրական պատ. մայրիկ, օգնիր — — 138	83 Աղաւթն Անայ աւերակնե- րում, մի մասը ձեռագիր (ներկ. դերբայ), Արուսեան 182
61 Վար, ձուղուրեան քա՛հ. 139	84 Զինջ ու կապուտակ գիշեր- ներից մէկն էր. ձեռագիր, (պարզ նախադ.), ձուղուրեան 189
62 Երգի հրապոյրը, մի մասը ձեռագիր (եր, ներ և կէտա- գրութիւն) — — 140	85 Անիի աւերակների վրայ. Լ. Մանուկեան — 190
63 Ծախկազարդ — — 143	86 Լիլիկոստօնի ձանապարհոր- դութիւնը, Լէօ — — 190
64 Զատիկ — — 145	87 Ս. Միսրոպի շիրիմի առաջ. Բաթմալու — — 193
65 Վահագնի ծնունդը, Լէօ 147	Շարադրական պատկեր, թի-
66 Վահագնի ծնունդը, ոտան.	

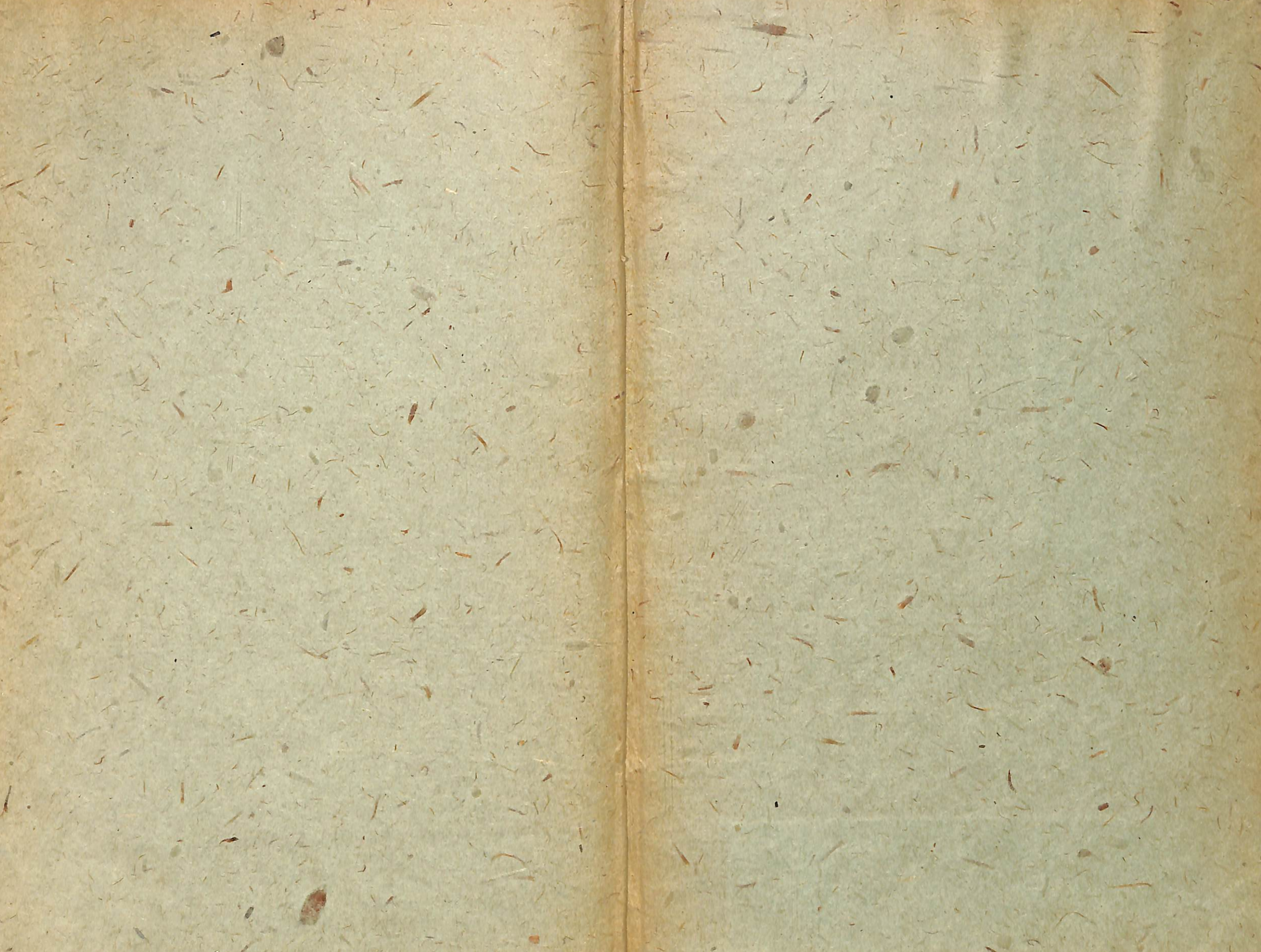
սոց	հրես	սոց	հրես
811	Թեոֆ ձեռքի քաղաքացի 196	91	Հ. Հալապի 199
88	Հոսի Ե. Յոզիանիսիս 197	92	Եղեկե 199
96	Կեղոս Եղեկե 197	93	Սրբուհի 202
91	Զեղոս, Հեղեկե, (Կեղապր. 204	94	Օղապապ 204
100	Ժաման. 198	95	Բնութեան հրապարակ 206
101	— 198	101	— 206
102	— 198	102	— 206
103	— 198	103	— 206
104	— 198	104	— 206
105	— 198	105	— 206
106	— 198	106	— 206
107	— 198	107	— 206
108	— 198	108	— 206
109	— 198	109	— 206
110	— 198	110	— 206
111	— 198	111	— 206
112	— 198	112	— 206
113	— 198	113	— 206
114	— 198	114	— 206
115	— 198	115	— 206
116	— 198	116	— 206
117	— 198	117	— 206
118	— 198	118	— 206
119	— 198	119	— 206
120	— 198	120	— 206
121	— 198	121	— 206
122	— 198	122	— 206
123	— 198	123	— 206
124	— 198	124	— 206
125	— 198	125	— 206
126	— 198	126	— 206
127	— 198	127	— 206
128	— 198	128	— 206
129	— 198	129	— 206
130	— 198	130	— 206
131	— 198	131	— 206
132	— 198	132	— 206
133	— 198	133	— 206
134	— 198	134	— 206
135	— 198	135	— 206
136	— 198	136	— 206
137	— 198	137	— 206
138	— 198	138	— 206
139	— 198	139	— 206
140	— 198	140	— 206
141	— 198	141	— 206
142	— 198	142	— 206
143	— 198	143	— 206
144	— 198	144	— 206
145	— 198	145	— 206
146	— 198	146	— 206
147	— 198	147	— 206
148	— 198	148	— 206
149	— 198	149	— 206
150	— 198	150	— 206
151	— 198	151	— 206
152	— 198	152	— 206
153	— 198	153	— 206
154	— 198	154	— 206
155	— 198	155	— 206
156	— 198	156	— 206
157	— 198	157	— 206
158	— 198	158	— 206
159	— 198	159	— 206
160	— 198	160	— 206
161	— 198	161	— 206
162	— 198	162	— 206
163	— 198	163	— 206
164	— 198	164	— 206
165	— 198	165	— 206
166	— 198	166	— 206
167	— 198	167	— 206
168	— 198	168	— 206
169	— 198	169	— 206
170	— 198	170	— 206
171	— 198	171	— 206
172	— 198	172	— 206
173	— 198	173	— 206
174	— 198	174	— 206
175	— 198	175	— 206
176	— 198	176	— 206
177	— 198	177	— 206
178	— 198	178	— 206
179	— 198	179	—

ԳԻՆՆ Է 10 Ր.

Պատրաստ է, շուտով տպագրութեան կը յանձնուի
Դասընկեր Ե. և Զ. տալի

Դիմել Թիֆլիս — „Գիր“ գրախաճառանոցին:
Երևան՝ Արարատ և Յովհաննիսեան գրախանութներին:
Կապուղիներին՝ Երևան Գայիանեան դպրոց:

Գումարով գնողներին կը լինի գեղջ:

9212

